

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
Bohdan Khmelnytsky
National University of Cherkasy

DOI 10.31651/2076-5770-2019-1

ISSN 2076-5770

ВІСНИК
ЧЕРКАСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Серія
ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

BULLETIN
OF THE CHERKASY
BOHDAN KHMELNYTSKY
NATIONAL UNIVERSITY

PHILOLOGICAL SCIENCES

ВИПУСК 1
ISSUE 1

Черкаси, 2019
Cherkasy, 2019

**Засновник, редакція, видавець і виготовлювач –
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького**

Свідоцтво про державну перереєстрацію КВ № 23947-13787Р від 21.05.2019

У віснику надруковано статті, присвячені проблемам перекладознавства, граматики, семантики мовних одиниць, концептуального аналізу, теорії мовної комунікації, лінгвістики тексту. Розглянуто методологічні питання мовознавства, включено спостереження над різномовним текстовим матеріалом у лінгвокультурологічному контексті.

Для широкого кола філологів – науковців, викладачів, аспірантів, студентів, учителів.

Журнал входить до переліку наукових фахових видань України з філологічних наук (Наказ МОН України від 13 липня 2015 р. № 747).

Випуск № 2 наукового журналу «Вісник Черкаського університету», серія «Філологічні науки» рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет Вченою радою Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 4 від 17.02.2019 року)

Журнал індексується в міжнародній наукометричній базі Index Copernicus (ICV 2017:59.45) та реферується Українським реферативним журналом «Джерело» (засновники: Інститут проблем реєстрації інформації НАН України та Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського), індексується Google Scholar.

Редакційна колегія:

Селіванова О. О. д.філол.н., проф. (відповідальний редактор напрямку «Мовознавство»);
Калько В. В. к.філол.н., доц. (відповідальний секретар напрямку «Мовознавство»);
Поліщук В. Т. д.філол.н., проф. (відповідальний редактор напрямку «Літературознавство»);
Скорина Л. В. к.філол.н., доц. (відповідальний секретар напрямку «Літературознавство»);
Баранов А. д.філол.н., проф. (Литва); *Богданович Г. Ю.* д.філол.н., проф.; *Велівченко В. Ф.* к.філол.н., доц.; *Гудманян А. Г.* д.філол.н., проф.; *Дончик В. Г.* академік НАН України, д.філол.н., проф.; *Жаботинська С. А.* д.філол.н., проф.; *Кавун Л. І.* д.філол.н., проф.; *Калько М. І.* д.філол.н., проф.; *Киченко О. С.* д.філол.н., проф.; *Ковалевська Т. Ю.* д.філол.н., проф.; *Кравченко Н. К.* д.філол.н., проф.; *Лассан Е. Р.* д.філол.н., проф. (Естонія); *Литвин І. М.* к.філол.н., доц.; *Лімборський І. В.* д.філол.н., проф.; *Мартінова Г. І.* д.філол.н., проф.; *Наєнко М. К.* д.філол.н., проф.; *Озерова Н. Г.* д.філол.н., проф.; *Панченко В. Є.* д.філол.н., проф.; *Пахаренко В. І.* д.філол.н., проф.; *Пашис Л. О.* к.філол.н., доц.; *Приходко А. М.* д.філол.н., проф.; *Ромащенко Л. І.* д.філол.н., проф.; *Соболь В. О.* д.філол.н., проф. (Польща); *Чижмарова М.* к.філол.н., проф. (Словаччина); *Ярмоленко Н. М.* д.філол.н., проф.

Адреса редакції та редакційної колегії:

Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького,
кафедра теорії та практики перекладу (0472) 363596,
бульвар Шевченка, 81, Черкаси, 18000
web-сайт: philolog-ejournal.cdu.edu.ua
e-mail: visnuk_chnu@ukr.net

ЕТНОЛІНГВІСТИКА І ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 811.81'42

DOI 10.31651/2076-5770-2019-1-3-13

СЕЛІВАНОВА Олена Олександрівна,
 доктор філологічних наук, професор,
 завідувач кафедри теорії та практики перекладу
 Черкаського національного університету
 імені Богдана Хмельницького
 ORCID 0000-0002-5711-7045
 e-mail: oselivanova@ukr.net

**ЕТНОКУЛЬТУРНА КОМПЕТЕНЦІЯ:
 КОГНІТИВНЕ ПІДГРУНТЯ Й МОВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ**

У статті розглянуто дискусійну проблему етнокультурної компетенції як системи знань етнічної культури, що забезпечує всі види діяльності народу, встановлено способи набуття мовними знаками культурного змісту. Етнокультурна компетенція зумовлює збереження та трансляцію від покоління до покоління етнічної культурної традиції, є параметром самоорганізації життєдіяльності етносу. Основним засобом організації етнокультурної компетенції є код культури – зафіксований у певних формах зміст, що відображає якусь найбільш типову стандартну ознаку культурної специфіки етносу. Межа між кодами культури не є чіткою, вони дифузно проникні. Одним із механізмів такого взаємного проникнення служить переінтерпретація кодів на підставі метафоризації – вербального представлення однієї кодової системи знаками іншої. Найменшою одиницею мовної репрезентації етнокультурної компетенції вважаємо сему або конотативний відтінок. Когнітивним підґрунтям етнокультурної компетенції є стереотипи, концепти культури, прецедентні феномени, етнічні міфи, архетипи колективного позасвідомого, змістовий обсяг символів.

Ключові слова: етнокультурна компетенція, код культури, сема, конотація, стереотип, концепт культури, прецедентний феномен, символ, архетип, міф.

Постановка проблеми. У сучасній лінгвокультурології однією з найбільш складних і дискусійних проблем є з'ясування мовної репрезентації й організації знань культури у свідомості індивіда й етносвідомості як віртуальному явищі, яке містить найбільш актуалізовані концептуальні структури, сукупність оцінок і способів категоризації світу та внутрішнього рефлексивного досвіду, що складають колективний «дух» етносу. Культуру ми кваліфікуємо як складний феномен життя певної групи, етносу чи цивілізації, що являє собою збережені в їхній колективній пам'яті символічні способи матеріального й духовного усвідомлення світу, моделі його пізнання й інтерпретації, а також способи колективного існування представників різних народів, одного етносу або певної його групи [1, с. 321].

Належність людини до певного етносу визначається, зокрема, й культурними параметрами ідентифікації, тобто етнічність [2, с. 246–255] безпосередньо пов'язана з культурною ідентичністю – усвідомленням людиною своєї належності до певної культури шляхом визнання її цінностей, норм, ідей, пріоритетів, смаків, традицій тощо, ототожнення себе з культурними зразками, що дає змогу орієнтуватися в певному соціокультурному середовищі, упорядковувати власну життєдіяльність, передбачати її наслідки, обирати той чи інший тип, манеру й форму спілкування. Проблема етнічної та культурної ідентичності проектується в так звану Я-концепцію, що передбачає наявність в індивіда певної самосвідомості як ядра Я, що відбирає й інтегрує значущу інформацію й відкидає незначущу.

Ідентичність має особистісний і соціальний аспекти: перший пов'язаний з уявленнями про себе як про члена групи, другий формує такі уявлення як похідні від усвідомлення людиною причетності до якоїсь групи у взаємодії з представниками інших груп.

Етнокультурна ідентичність визначає виокремлення у складі етносвідомості етнокультурної компетенції – системи знань етнічної культури, що зумовлюють всі види діяльності людини або етносу в цілому. Етнокультурна компетенція зумовлює збереження та трансляцію від покоління до покоління етнічної культурної традиції, є параметром самоорганізації життєдіяльності етносу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Складниками етнокультурної компетенції етнологи вважають:

1) культурні настанови, які ґрунтуються на регуляторній здатності психіки людини й передбачають готовність, схильність до конкретного виду діяльності, зумовлені етнічною культурою як попереднім досвідом повторення певних дій в ідентичних умовах. Фіксована настанова відображає не лише потреби індивіда й умови середовища, а й дії, які приведуть відповідну поведінку до успішного завершення. Одними з таких настанов є забобони, що фіксують вороже або упереджене ставлення до когось або чогось без достатніх підстав. Забобони виникають як ірраціональні структури свідомості, результат недостатніх знань або викривленого розуміння того, що стає об'єктом забобонів. Забобони можуть впливати на культурні норми.

2) культурні цінності – зумовлені культурою оцінки предметів і явищ дійсності за критеріями позитивного й негативного, прекрасного й потворного, потрібного й забороненого, придатного та непридатного, корисного й некорисного і т. ін. Дослідники розглядають дві групи культурних цінностей: найвидатніші семіотичні продукти культури (твори мистецтва, народних промислів, літератури, науки, релігії тощо) і звичаї, стереотипи поведінки, оцінки і т. ін., які сприяють інтеграції суспільства, взаєморозумінню, солідарності, взаємодопомозі тощо [3, с. 35].

3) культурні норми – конвенційні регуляторні механізми поведінки людини й людського співіснування у складі етносу, які впливають на різні форми життєдіяльності його представників. В. Базильов зазначає, що весь життєвий цикл людини зумовлений соціорегулятивним механізмом, інституалізацією – встановленням правил поведінки, норм, впорядкування поведінки людини [4, с. 77]. До культурних норм віднесені традиції – стійкі, автоматичні форми раціональної соціальної поведінки в певних ситуаціях, багаторазово перевірені на практиці; звичаї – загальноприйняті у групі стереотипізовані зразки дій, що визначають правила поведінки в життєвих практичних ситуаціях; ритуали й обряди (інколи їх відносять до традицій) – узвичаєні символічні, санкціоновані суспільством масові процедури поведінки, які супроводжують важливі моменти людського життя (їх називають жорсткими програмами поведінки, які функціонують у сакральному центрі культури, і від їх правильного виконання залежить існування всієї культури й етносу [5, с. 194]); закони – система обов'язкових норм поведінки, санкціонована й контрольована державою; моральні норми, що регулюють повсякденну поведінку людей як оцінки допустимості тих чи інших форм власної поведінки та поведінки інших людей (на відміну від норм права, мораль регулює не лише правову сферу, а й сферу суспільної оцінки дій і вчинків людини).

До наведених складників етнокультурної компетенції додають категорії «культурної граматики», які вперше виокремив й описав американський дослідник Е. Холл [6]. Ці категорії уособлюють узагальнену логіку культури народу. Такими культурними категоріями є час, тобто усвідомлення цінності часу етнокультурною групою; ритм життя; контекст, простір і швидкість поширення інформації. Етнолог Г. Хофстеде висунув концепцію ментальних програм, згідно з якою механізми формування культурної ідентичності названі ментальними програмами свідомості. Дослідник пропонує чотири ідеальних виміри культури, що закладають такі програми: дистанцію влади, колективізм / індивідуалізм, маскуліність / фемінність, рівень невизначеності [7]. Треба наголосити, що в чистому вигляді ці виміри не представлені, однак принцип переваги того чи іншого параметра створює певні розбіжності в культурах.

Для лінгвокультурології визначальною складовою етнокультурної компетенції є культурно-мовна компетенція – здатність носіїв певної етнічної культури й мови впізнавати в мовних одиницях і мовленнєвих продуктах культурно значущі настанови й норми, ціннісні орієнтири, культурні коди й можливість їхньої переінтерпретації, а також організовувати свою комунікативну поведінку та текстопородження згідно з цими культурними знаннями. Деякі лінгвісти залучають етнокультурну компетенцію до складу комунікативної, однак, на наш погляд, етнокультурна компетенція зумовлює не лише комунікативну діяльність людини, тому комунікативна й етнокультурна компетенція перебувають у відношенні перетину. Саме на їхньому перетині перебуває фрагмент культурно-мовної компетенції, адже комунікативна діяльність забезпечена не лише знаннями про мову й у мові, а й культурно опосередкованими паравербальними та поведінковими чинниками.

Стратифікація культурно-мовної компетенції у складі етнокультурної залишається дискусійною та відкритою проблемою сучасної лінгвокультурології. Складність полягає насамперед у невизначеності одиниць, що є маркерами культурного змісту. Деякі лінгвокультурологи вважають, що культурна інформація має чотири способи представлення в мові й мовленні, зокрема, це 1) культурні семи як елементи значення номінативних одиниць, які позначають культурні реалії; 2) культурне тло як ідеологічно маркований культурний зміст номінативних одиниць; 3) культурні концепти – відносно стійкі уявлення, сформовані в певній культурі на підставі відповідних ціннісних орієнтацій і соціально-історичного досвіду носіїв культури, позначених абстрактними іменниками (наприклад, концепти Доля, Воля, Істина, Милосердя, Добро, Зло і т. ін.); 4) культурна конотація як оцінні, емоційні, експресивні й функціонально-стилістичні відтінки значення мовних одиниць, зумовлені культурними пріоритетами й настановами [8, с. 34–35].

В. Маслова розглядає дев'ять типів лінгвокультурних одиниць і явищ: 1) слова і вирази, що є предметом лінгвокраїнознавства; 2) міфологізовані культурно-мовні одиниці (міфологеми); 3) паремії; 4) символи та стереотипи, еталони й ритуали; 5) образи; 6) мовленнєву поведінку; 7) стилістичний уклад мови; 8) мовленнєвий етикет; 9) взаємодію релігії й мови [9, с. 12–25]. Як здається, у наведених класифікаціях не витримано принцип ієрархії рівнів: наприклад, семи є одиницями семантичної структури лексеми, концепти належать когнітивному рівню, стереотипи також є концептуальними структурами, а паремії й міфологеми є мовними знаками і т. ін.

Метою статті є з'ясування засобів організації етнокультурної компетенції та способів набуття мовними знаками культурного змісту. До складу **завдань** належать: 1) установлення засобів організації етнокультурної компетенції; 2) з'ясування мінімальної одиниці представлення в мові етнокультурної компетенції; 3) характеристика основних когнітивних процесів, що опосередковують набуття мовними знаками культурно значущого змісту. **Матеріалом** статті послужили знакові носії культурного змісту української мови.

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, основним засобом організації етнокультурної компетенції є код культури. Російська дослідниця В. Красних, а слідом за нею Ф. Бацевич, тлумачать культурний код як «сітку», яку культура «накидає» на навколишній світ, членує, категоризує, структурує й оцінює його» [10, с. 232; 11, с. 74]. Така дефініція є доволі суперечливою, оскільки поняття коду передбачає насамперед кваліфікацію його семіотичної природи, тобто наявності знакової форми і змісту. Натомість обрана ключова метафора «сітка», до того ж віднесена безпосередньо до дійсності, а не до інтеріоризації світу етнічною групою, не відображає знаковий статус коду. Код культури є зафіксованим у певних формах змістом, що відображає якусь найбільш типову стандартну ознаку культурної специфіки відповідного етносу. При цьому код культури може бути представленим різними семіотичними системами, як-от: природною мовою народу, різними видами мистецтва, народних промислів, гри, обрядово-ритуальними й поведінковими діями у різних сферах тощо.

В етнолінгвістичній літературі виокремлюють антропний, анатомічний, зооморфний, рослинний, предметний, космологічний, акціональний, релігійний, сенсорний, аксіологічний коди й деякі інші. В. Красних розглядає такі коди культури, як: 1) соматичний (тілесний),

найбільш давній із наявних, представлений символічними функціями різних частин тіла людини; 2) просторовий, пов'язаний із членуванням простору, абсолютною й відносною локалізацією людини і предметного світу; 3) часовий, що фіксує уявлення абсолютного й відносного часу, відношення життя людини до часу Всесвіту і т. ін.; 4) предметний, який відтворює еталони метричної системи, представляє побутові реалії й різні артефакти; 5) біоморфний, співвіднесений із сприйняттям тваринного, рослинного світу та світу міфологічних істот; 6) духовний, що відображає моральні пріоритети, культурні цінності тощо [10, с. 233–257].

Як здається, спектр кодів культури значно ширший і відображає різноманітність способів існування й діяльності етносу. На нашу думку, мегакодами культури будь-якого народу є 1) антропний, представлений уявленнями представників етнічної групи про довкілля й містить різні коди: соматичний, спорідненості й родини, фізично-акціональний, сенсорний, просторовий та часовий, соціальний, комунікативний, духовно-мисленнєвий, психоемоційний, аксіологічно-оцінний та чимало кодів різних сфер діяльності етносу (господарський, політичний, гастрономічний, медичний, юридичний, військовий, релігійний, міфологічний тощо); 2) мегакод натурфактів як інтеріоризованої культурою народу природи (містить тваринний, рослинний коди, коди стихій, природних явищ й об'єктів); 3) мегакод артефактів як штучно створених людиною об'єктів (будівель, транспорту, предметів побуту, мистецьких витворів тощо). У сучасній лінгвокультурології існує нагальна потреба впорядкування й опису системи культурних кодів і засобів їхньої вербалізації. Межа між кодами культури не є чіткою, вони дифузно проникні. Одним із механізмів такого взаємного проникнення служить переінтерпретація кодів на підставі метафоризації – вербального представлення однієї кодової системи знаками іншої. Так, соматичний код може постачати знаки до просторового, часового, духовного й ін. кодів, мовні знаки просторового й сенсорного кодів можуть позначати оцінку, код натурфактів може служити найменуванням оцінки, міри, простору, часу тощо (детальніше див.: [12, с. 17–25; 13]).

Вербальні експоненти коду культури, на думку лінгвокультурологів, формують лінгвокультурологічне поле. Одиницею цього поля, тобто мінімальним мовно-знаковим носієм етнокультурної компетенції вважають лінгвокультурему [14, с. 34–35]. Лінгвокультурема поєднує форму, мовне значення й культурний зміст. Дослідники зазначають, що вона не є одиницею мовної системи, а лише базовим терміном лінгвокультурології і служить на позначення одиниці вербалізації культурного змісту. План форми лінгвокультуреми може відповідати лексемі, сполуці або тексту. Планом її змісту є культурна інформація – сукупність культурно маркованих знань й уявлень носіїв певної етнічної культури.

Однак, якщо розуміти значення як конвенційно закріплену за певною мовною формою інформацію, набуту на підставі колективного й індивідуального пізнавального та мовного досвіду носіїв мови, що в мовленні репрезентує відповідний фрагмент, актуальний для консітуаційного оточення [15, с. 3–10], то лексема, що є лінгвокультуремою лише в певному контексті, в інших контекстах може не передавати культурну інформацію і не кваліфікуватися як лінгвокультурема. Приміром, лексеми *сало*, *сметана*, *масло* отримують культурно значущу інформацію у складі українських фразеологізмів як *вареник у маслі* (*сметані*); як *сир у маслі*; як *бобер у салі* – «перев. з сл. *жити*. Дуже добре, безтурботно або заможно» [ФСУМ, с. 67]; як *з маслом* – «чітко, легко, успішно, без перешкод і т. ін.; дуже добре» [ФСУМ, с. 465]; як *маслом по душі* – «говорити приємні речі, улещувати, спокушати» [ФСУМ, с. 466]. У стійких сполуках лексеми мають конотативний відтінок позитивної оцінки, що є результатом культурної інформації, яка пов'язує у свідомості українців жир із багатством, заможністю, добробутом (пор.: етимологію *жир* від *жити*, первинне значення *жирь* – «їжа»; давньоруське *жирь* – «пасовисько», «багатство»). Культурно значущий зміст лексеми *сало* може передавати й у складі текстів гумористичного забарвлення (анекдотів, гуморесок, частівок тощо). Але як знаки мови ці слова позбавлені такого змісту, що суперечить суті лінгвокультуреми як мовної одиниці. До того ж культурна інформація може

бути закладена в денотаті мовного знака (реалії або прецедентного імені), що зумовлює штучність й необґрунтованість терміну «лінгвокультурема».

З огляду на це найменшою одиницею мовної репрезентації етнокультурної компетенції ми вважаємо сему або конотативний відтінок зважаючи на невизнання деякими мовознавцями семної структури конотації. Не випадково, найсучасніше розуміння конотації містить поряд із ситуаційно-психологічним (іронічна, евфемістична, меліоративна, пейоративна, експресивна конотація), соціально-лінгвістичним (жаргонна, розмовна, книжна), лінгвістичним (новизни, запозичення, архаїзації, термінологізації) й ідеологічним (ідеологічна конотація) компонентами також культурний складник (культурна конотація) [16]. У певному контексті сема або конотативний відтінок мовної одиниці може актуалізувати відповідну культурну інформацію. Наприклад, так відбувається із символами, позначення яких у звичайному контексті не мають символічного культурного змісту, в іншому ж текстовому оточенні такий знак постає як символ, що, за висловом О. Веселовського, є «нервовим вузлом, дотик до якого будить у нас низки певних образів».

Культурно значущими можуть бути диференційні семи (наприклад, в етнореаліях українського етносу на кшталт *гопак*, *борщ*, *вишиванка*, *Майдан*), okazіональні семи, що зумовлюють набуття словом статусу складника певного коду культури (приміром, найменування кольору можуть реалізувати okazіональну сему оцінки у фраземах: *чорне діло* – «підступні, брудні дії, які викликають огиду, осуд» [ФСУМ, с. 247]; *обернутися темним боком* – «різко змінитися на гірше» [ФСУМ, с. 565]; *чорні дні* – «дуже тяжкий час, сповнений страждань, постійної небезпеки, нужди і т. ін.» [ФСУМ, с. 251]). Культурний зміст наявний також у складі конотата лексем. Так, слово *вакса* репрезентує культурний зміст негативної оцінки, наявний в його конотативному компоненті: *діло вакса* – «зовсім погано комусь, у когось дуже погані, зовсім безнадійні справи» [ФСУМ, с. 245].

Важливим й актуальним завданням лінгвокультурології є відстеження когнітивних процесів, що є підґрунтям набуття мовними знаками культурного змісту. Одним із таких процесів є **стереотипізація**. Стереотип є елементарним психічним утворенням; детермінованою соціумом і культурою, впорядкованою й фіксованою структурою свідомості, фрагментом картини світу, що уособлює результат пізнання дійсності певним угрупованням і є схематизованою та спрощеною стандартною ознакою, матрицею предмета, події, явища. На думку А. Бергсона, підґрунтям формування стереотипів є «головне прагнення людини вилучити з наявної ситуації все, що в ній є корисного, і відкласти про запас у вигляді рухливої звички вироблену в такому випадку реакцію, щоб використати її у ситуаціях того самого типу» [17, с. 265]. В основі стереотипізації лежить психологічна звичка людини повертатись до неодноразово повторюваних ситуацій і реакцій на них, зафіксованих у свідомості у вигляді автоматичних стандартних схем і моделей мислення; а також намагання звести різноманітність світу до небагатьох категорій і тим самим полегшити собі сприйняття, розуміння й оцінку.

Механізм стереотипізації зумовлений потребами збереження, передавання й акумуляції культурної інформації, відбору найбільш значущих фрагментів в умовах її постійного оновлення й динамізму. Людина засвоює стереотипи в процесі її занурення до певного соціуму й культури (соціалізації й інкультурації). Шляхом застосування стереотипів здійснюється самоорганізація синергетичних суперсистем соціуму й культури у протистоянні руйнівним тенденціям. В етнології стереотипізацію досвіду розглядають як механізм збереження та трансляції етнічної традиції, зафіксованої в системі культурних норм, цінностей та настанов. Саме шляхом звернення до еталонів і стереотипів світосприймання лінгвокультурної спільноти відтворюється система ціннісної орієнтації певного етносу [8, с. 374].

У мові стереотипізація спричиняє набуття мовними знаками культурного змісту. Приміром, стереотипізація ознак тварин і закріплення їх за певним типом людей є подвійною, зворотною метафорою. Спочатку людські якості були приписані тваринам

(собаці – відданість, зайцю – боязливість, лису – хитрість, бджолі – працювитість, змії – підступність, обачність, павичу – гордовитість, курці – нерозумність, свині – нахабство, баранові – упертість, дурість, рибі – мовчазність і т. ін.), а згодом ці фіксовані ознаки, можливо, підкріплені фольклором як символи, усталювалися за певним видом тварин, знаки яких використовували для позначення людини на підставі стереотипів [13, с. 143–166]. Таку подвійну метафоризацію простежуємо здебільшого в системі стійких порівнянь, у фраземах і пареміях: *старий лис* – «2. Підступна, лукава і т. ін. людина» [ФСУМ, с. 425]; *куряча голова (мозок)* – «зневажл. Некмітлива, нерозторопна, неуважна людина» [ФСУМ, с. 183]; *мишача душа* – «уживається на означення полохливої, дріб'язкової людини, здатної на підлість» [ФСУМ, с. 281]; *заяча душа* – «боязка, полохлива людина» [ФСУМ, с. 281]; *очі обараніли* – «хто-небудь має вигляд утомленої або нетямуючої, неуважної і т. ін. людини» [ФСУМ, с. 594]; *дивитися вовком* – «виявляти неприязне, вороже ставлення до кого-небудь» [ФСУМ, с. 236]; *ходить, як сич* – «невеселий, похмурий» [ФСУМ, с. 807]).

Стереотипним є культурний зміст оцінного коду позначень простору. Опис взаємодії просторового коду з іншими культурними кодами спирається на розроблені в когнітивістиці теорії ідіоматичного «рефреймінгу» (Д. Добровольський, А. Баранов, Ч. Філлмор, П. Кей, Е. Каві, Р. Макін та ін.), згідно з якими інтегральна семантика ідіом створюється на підставі переінтерпретації семантики знака в іншу семантику за певними правилами перетворення, що ґрунтуються на інтеграції когнітивних структур – фреймів.

Просторові вектори «вгору – вперед – праворуч» отримують культурний зміст позитивної оцінки, а вектори «униз – назад – ліворуч» – негативної оцінки, що зумовлене, по-перше, архетипними уявленнями про землю як буденне, позбавлене романтики, добре пізнане й небо як недосяжне, невідоме, до чого завжди прагнула людина; по-друге, пов'язаними із цим релігійною свідомістю та первісною картиною Всесвіту; по-третє, знаннями законів земного тяжіння та анатомічної будови людини, що орієнтована рухатися, дивитися вперед, а не назад, працювати здебільшого правою рукою; по-четверте, ритуалами та звичаями правобічної переваги тощо (детальніше див. : [12, с. 17–25]). В українських фраземах і пареміях знаки простору отримують оцінну конотацію: *підноситися на вищий ступінь (рівень, щабель)* – «поліпшувати, вдосконалювати що-небудь порівняно з попереднім станом» [ФСУМ, с. 638]; *іти вгору; високо піти (вгору)* – «1. Добиватися вищого становища в суспільстві; 2. Успішно розвиватися, поліпшуватися» [ФСУМ, с. 353]; *низької проби, низький рівень* – «поганої якості»; *іти вперед* – «поступально розвиватися, досягаючи вищого рівня» [ФСУМ, с. 356]; *пасти задніх* – «бути позаду всіх, останнім, відставати або поступатися в чому-небудь» [ФСУМ, с. 609]; *тягти назад* – «повертатися до старого, віджилого, до попереднього становища» [ФСУМ, с. 906]; *права рука* – «перший помічник, довірена особа у кого-небудь» [ФСУМ, с. 764]; *подати праву руку* – «духовно поєднатися, побрататися з ким-небудь» [ФСУМ, с. 659]; *праве око* – «найближча комусь людина у справі, що вимагає пильності, спостережливості, обачності і т. ін.» [ФСУМ, с. 585]; *устати на ліву ногу (лівою ногою, з лівої ноги)* – «бути в поганому, роздратованому настрої» [ФСУМ, с. 155]; *свояк з лівої щоки* – «ірон. Нерідна, чужа людина» [ФСУМ, с. 790].

В етнолінгвістиці базовим поняттям є етнічні стереотипи, які виконують функції стабілізації й ідентифікації угруповання як єдиного етносу, акумуляції й систематизації соціокультурного й історичного досвіду етносу, трансляції знань носіїв певної мови від покоління до покоління, захисту групових інтересів, своєрідності національної культури в умовах міжетнічних контактів тощо. Серед етнічних стереотипів етнолінгвісти виокремлюють автостереотипи й гетеростереотипи: перші узагальнюють уявлення про представників власної етнічної групи та їхню оцінку, другі оцінюють представників інших етносів, що не завжди відображає реальні риси чужих етнічних груп. У цьому виявляється суб'єктивність й ілюзорність етнічних стереотипів.

Властивістю автостереотипізації є прагнення народу внести до їхнього змісту риси ідеалу власного етносу, підкреслити найбільш самобутні якості етнічного характеру. У мові

така стереотипні оцінки й образи відображено в етнонімічній лексиці, що представлена автоетнонімами (самоназвами етносів) й алоетнонімами (назвами етносів, наданими їм чужими етносами). У колі алоетнонімів виокремлено власне етноніми й етнофобізми: перші представляють нейтральні або позитивно заряджені назви чужих етносів, другі є принизливими, образливими, негативно зарядженими назвами-прізвиськами представників інших етносів. Чинниками появи етнофобізмів є етнічні упередження як негативні настанови щодо представників національних меншин, державна політика расової дискримінації, ієрархічні відношення у суспільстві, етнічна замкненість, історичні події, релігійні та культурні ознаки. Етнофобізми мотивуються стереотипами національної кухні, кольором шкіри, особливостями обличчя, поведінковими шаблонами, знаками зооморфного коду тощо (наприклад, *макаронник* – італієць, *жабоїд* – француз, амр. *herring choker* (душитель оселедців) – скандинав і под.) [18, с. 507–516].

Другим когнітивним процесом формування культурного змісту є набуття знаком функції іменування **прецедентного феномена** (наприклад, для української культури знаками прецедентності є Тарас Шевченко, «Кобзар», Богдан Хмельницький, Іван Мазепа, Ліна Костенко, Леся Українка, Іван Франко тощо). Прецедентний феномен є компонентом знань, позначення та зміст якого добре відомі представникам певної етнокультурної спільноти, актуальним і використаним у когнітивному й комунікативному плані. Така дефініція ґрунтується на розробленні поняття прецедентних феноменів російськими дослідниками Ю. Карауловим, Д. Гудковим, І. Захаренко, В. Красних й ін. Ми пропонуємо розглядати прецедентність на трьох рівнях. На *референційному* рівні прецедентні феномени є ситуацією або сукупністю ситуацій. Тип такої ситуації має різну природу: якщо подія відбувалася в дійсності, вона є реальною прецедентною ситуацією; якщо подія є вигаданою, її маємо визначати як віртуальну, змодельовану колективною чи індивідуальною свідомістю. Залежно від раціональності / ірраціональності останньої прецедентна ситуація може бути раціональною чи міфологізованою.

На *когнітивному* рівні прецедентність існує у вигляді концептуальної структури репрезентації ситуації (пропозицій, фрейму, ментальної моделі тощо). На *вербальному* рівні такі прецедентні концептуальні структури можуть мати репрезентацію ім'ям (онімом), сполукою; висловленням, яке має предикативну природу; текстовим фрагментом і цілісним текстом [19, с. 324–330]. Прецедентний текст може мати подвійне тлумачення: як засіб мовної фіксації прецедентних феноменів і як цілісний прецедентний знак (наприклад, етнокультурна компетенція українців містить цілісні прецедентні тексти загадок, віршів, анекдотів тощо).

За формою прецедентних феноменів у когнітивній базі етносвідомості завжди стоїть значний інформаційний масив, що зближує їх із символами етнічної культури, які також належать етнокультурній компетенції. Символ є естетично канонізованою, культурно значущою концептуальною структурою іншої, ніж первинний зміст реалії чи знака, поняттєвої сфери, що характеризується інтенційністю, образністю, мотивованістю, дейктичністю, імперативністю, психологічністю і може існувати в будь-якій семіотичній системі культури. Отже, третім процесом формування культурного змісту є **символізація** певних мовних знаків, позбавлених у своєму первинному значенні культурних відтінків. Семантика символічних знаків є багатошаровою, адже її недостатньо звести до дефініції, оскільки за цією дефініцією також стоїть символ, часто більш інтелектуалізований (наприклад, символ собору як духовної єдності України передбачає обґрунтування цієї духовної єдності).

Смисл символу не можна розшифрувати простим зусиллям розуму, він існує в колективній свідомості певної культурної групи, зокрема, й етносу, в готовому вигляді й вилучається за потреби. На думку Ю. Лотмана, символ ніколи не належить до одного синхронічного зрізу культури – він завжди пронизує його по вертикалі, виходячи з минулого та йдучи в майбутнє. У цьому полягає схожість символу з міфом, який також занурює кожне явище до стихії першоджерел і подає таким чином цілісний образ світу. Однак не всякий

символ виходить із міфу, а якщо його джерелом є міф, то він перетворюється на символ у сфері культурного зрізу. Міф, як і символ, є історично зумовленим різновидом суспільної свідомості, некритично сприйнятим смыслом, одним із можливих світів, більш сильним, ніж світ реальності. Однак, на відміну від символу, міфу властиве спрощене бачення реальності, схематично-каузальне тлумачення подій.

Міфологізація є четвертим когнітивним процесом, що сприяє формуванню у мовного знака культурного змісту. Етнічні міфи – це фіктивні, усталені в етносвідомості ідеї, які приймаються на віру всіма представниками етносу й не потребують доведення чи спростування. Міфи як семіотичний культурний продукт етносу конструюють вторинні світи, у який вірять і мусять вірити всі члени певного угруповання. Первісно міфи були позначенням оповідей, що виникли на ранніх етапах розвитку людства і представляли певні явища природи й культури у персоніфікованій, вигаданій формі. Українська міфологія у такому розумінні поєднувала дохристиянську, язичницьку культуру з пізнішою християнською, створюючи унікальний образний, опоетизований «можливий світ» в етносвідомості, паралельний реальному світові. У такому фантазмагоричному світі наявні антропоморфні чи зооморфні міфологічні істоти, які співіснують із людьми на підставі певних законів, норм, цінностей і коригують людську поведінку й життєдіяльність.

У надрах первісної міфологічної культури й означеного «можливого світу» формується феноменальний за своїми рисами ірраціональний шар свідомості народу, який у сучасній гуманітарній галузі науки також отримав позначення міфу. У вузькому розумінні міф є результатом трансляції від покоління до покоління деякої культурно значущої інформації, яка сприяє етнічній ідентифікації і є некритично сприйнятим смыслом, більш сильним для етносу й окремої людини, ніж раціональне, оскільки він ґрунтується на найпотужнішій силі, яка здатна опиратися будь-яким фактам, – вірі. Міфи виконують різні функції в етносвідомості, загалом, заповнюючи світоглядні лакуни: те, що не можна пояснити, отримує пояснення міфом, у це вірять, це стає стереотипом, коригує норми й цінності, культурні преференції народу, забезпечує етнічну ідентичність, самозбереження й розвиток етносу [20, с. 158–171].

Мовним носієм міфу є міфологема. Іноді міф виникає на підставі народної псевдоетимології. Назва *журавель* є спільнослов'янською й походить від індоєвропейської основи **gero* – «кричати, видавати звуки». Український етнос створив міфологічні уявлення про зв'язок назви з мотиватором *журитися*. У деяких діалектах навесні птаха називають *веселик*, *висьолик*, застосовуючи антонімічний мотиватор з огляду на міфологему-повір'я пропозиційного статусу: у час, коли журавлі повертаються з вирію, не можна використовувати їхню звичайну назву, щоб не журитися цілий рік, а лише протилежну позитивно заряджену з метою відігнати від себе печаль і біду, щоб веселитися цілий рік.

Міфи, як і символи можуть мати архетипне підґрунтя. Міфологія є скарбницею архетипів – первісних вроджених психічних структур, що є виявом родової пам'яті, історичного минулого етносу, людства, їхнього колективного позасвідомого й забезпечує цілісність й єдність людського сприйняття і виявляється у знакових продуктах культури. Архетипи є складниками етнокультурної компетенції у вигляді творчо оформлених архетипних образів, які формують архетипні символи й міфи, адже самі архетипи відсутні у сфері етносвідомості, а, як уже зазначалося, наявні в колективному позасвідомому етнічній групі. Використання в мовленні архетипних образів є репрезентацією п'ятого процесу формування культурного змісту – **архетипізації**.

Як зазначає О. Кульчицький, «для українського колективного позасвідомого характерним є архетип доброї, лагідної, плодючої Землі. Світоглядна толерантність, яка супроводжує український народ протягом всієї історії, є результатом впливу цього архетипу. Формування української психіки привело до переваги рефлексивної світоглядної настанови над предметною, орієнтованою на довкілля. Схильність до рефлексії узгоджується з емоційно-чуттєвим характером і зменшує роль раціонально-вольового компонента

психіки» [21, с. 49–61]. А. Баронін зауважує, що архетип Матері у колективному позасвідомому українців, пов'язаний із культом Великої Богині, що виник ще за часів трипільської культури, а згодом трансформувався в культ Богородиці, є основою етнічної домінанти національного характеру й позбавляє етнос агресивної активності [22, с. 61]. Це певним чином узгоджується з концепцією К. Юнга про консолідуючу роль архетипів для етнічного угруповання за умови відображення ними психічної спадщини та синхронного стану членів етнічної групи.

Для будь-якого народу вагомим у культурному сенсі є опозиція архетипів *свій – чужий*. Ця опозиція суттєво впливає на дії, поведінку людини, політичне життя народів, економіку, міждержавні відносини, виникнення міжетнічних конфліктів. Її психологічним підґрунтям є аксіологічне протиставлення в архаїчній свідомості *свого* як позитивного, безпечного, добре знаного *чужому* – негативному, небезпечному, невідомому, навіть усунутому з життя людини до потойбічного простору (детальніше див.: [23]).

Шостим процесом формування культурного змісту є **концептуалізація**. У концепції російського етнолога С. Лур'є висунуто тезу про наявність центральних зон культури, де зосереджені цінності й вірування, що визначають природу сакрального для кожної культури. Зміст центральної зони виявляється в етнічних константах, які, на думку дослідниці, є позасвідомими і містять образи ворога, себе, добра й уявлення про спосіб боротьби добра зі злом [24]. В українській етнолінгвістиці першу спробу опису констант культури українського народу здійснив В. Жайворонек у словнику-довіднику «Знаки української етнокультури» (2006 р.), де проаналізовано 10 тис. одиниць мови, які репрезентують український етнокультурний континуум.

Висновки та перспективи дослідження. Когнітивним підґрунтям етнокультурної компетенції є стереотипи, концепти культури, прецедентні феномени, етнічні міфи, архетипи колективного позасвідомого, змістовий обсяг символів. Основним засобом організації етнокультурної компетенції є код культури. Мовні знаки є одним із експонентів кодів культури, а найменшою одиницею репрезентації культурного змісту є сема або конотативний відтінок. Етнокультурна компетенція є засобом збереження й передачі етнічної культурної традиції, параметром самоорганізації всієї діяльності етносу. Перспективою досліджень окресленої проблематики є таксономізація культурних кодів, створення словників етнічних стереотипів і констант культури на кшталт словників Є. Бартмінського і Ю. Степанова.

Список використаної літератури

1. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник / МОН України / О. О. Селіванова. 2-е вид., випр. і доп. – Черкаси, 2017. – 890 с.
2. Селіванова О. О. Лінгвокогнітивні параметри етнічної ідентичності / О. О. Селіванова // Мовознавчий вісник: Збірник наукових праць. – Черкаси : Вид-во ЧНУ, 2018. – Вип. 24–25. – С. 246–255.
3. Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попов, А. П. Садохин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 352 с.
4. Базылев В. Н. Язык – ритуал – миф : Пособие по курсу / В. Н. Базылев. – М. : Изд-во Московского гос. лингв. ун-та, 1994. – 227 с.
5. Садохин А. П. Этнология / А. П. Садохин. – М. : Гардарики, 2002. – 256 с.
6. Hall E. Beyond Culture / E. Hall. – New York, London : Anchor Books, 1989. – 248 p.
7. Hofstede G. Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values / G. Hofstede. – Beverly Hills, London : Sage, 1980. – 475 p.
8. Опарина Е. О. Фразеология и коллективная культурная идентичность / Е. О. Опарина, И. И. Сандомирская // Profilowanie w języku i w tekście. – Lublin, 1998. – S. 373–380.
9. Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М. : Академия, 2001. – 208 с.
10. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика і лінгвокультурология / В. В. Красных. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2002. – 284 с.
11. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич. – К. : Довіра, 2007. – 205 с.
12. Селіванова О. О. Концептуалізація просторової орієнтації в українських фраземах / О. О. Селіванова // Мовознавство. – 2004. – № 1. – С. 17–25.
13. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психологічний та етнокультурний аспекти) / О. О. Селіванова. – К. – Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.

14. Воробьев В. В. Лингвокультурология (теория и методы) / В. В. Воробьев. – М. : Изд-во РУДН, 1997. – 331 с.
15. Селіванова О. О. Проблема значення в мовознавстві / О. О. Селіванова // Вісник Черкаського університету. Сер. Філологічні науки. – Черкаси, 2018. – № 2. – С. 3–10.
16. Говердовский В. И. Коннотемная структура слова / В. И. Говердовский. – Харьков : Изд-во при Харьк. гос. ун-те, 1991. – 92 с.
17. Бергсон А. Собрание сочинений: В 4 т. / А. Бергсон. – М. : Московский клуб, 1992 – Т. 1. – 336 с.
18. Селіванова О. О. Феномен етнічності в етнології та етнолінгвістиці / О. О. Селіванова // Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского: Научный журнал Серия «Филология. Социальные коммуникации». – Симферополь, 2010. – Т. 23 (62). – № 4. – С. 507–516.
19. Селіванова О. О. Явище прецедентності у процесах номінації / О. О. Селіванова // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского: Научный журнал. Сер. Филология. Социальные коммуникации. – Т. 22 (61). – № 2. – Симферополь, 2009. – С. 324–330.
20. Селіванова Е. А. Миф как источник номинации / Е. А. Селіванова // *Linguistics and Didactics in the 21st Century – Trends, Analyses and Prognoses II* / Ed. by A. Pčolinská. – Prague : Kernberg Publishing – February, 2009. – P. 158–171.
21. Кульчицкий А. Мировосприятие украинца / Г. Кульчицкий // *Українська душа*. – К., 1992. – С. 49–61.
22. Баронин А. С. Этническая психология / А. С. Баронин. – К. : Тандем, 2000. – 264 с.
23. Селіванова О. О. Опозиція *свій / чужий* в етносвідомості (на матеріалі українських паремій) / О. О. Селіванова // *Мовознавство*. – 2005. – № 1. – С. 26–34.
24. Лурье С. В. Историческая этнология / С. В. Лурье. – М. : Академический проект : Гаудеамус, 1997. – 624 с.

References

1. Selivanova, O. (2017). *Modern linguistics: directions and problems: Textbook*. Cherkassy. (In Ukr.)
2. Selivanova, O. (2018). Linguistic and cognitive parameters of ethnic identity. *Linguistic announcer*. Cherkassy. Vol. 24–25. (In Ukr.)
3. Grushevitskaja, T., Popov, V., Sadohin, A. (2003). *Bases of cross-cultural communication*. Moscow : UNITY-DANA. (In Russ.)
4. Basilev V. (1994). *Language – ritual – myth : Manual on a course*. Moscow : Publishing of Moscow linguistic university. (In Russ.)
5. Sadohin, A. (2002). *Ethnology*. Moscow : Gardaryki. (In Russ.)
6. Hall, E. (1989). *Beyond Culture*. New York, London.
7. Hofstede, G. (1980). *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values*. Beverly Hills, London.
8. Oparina, E., Sandomirskaja, I. (1998). Phraseology and collective cultural identity. *Profiling on Language and text*. Lublin. (In Russ.)
9. Maslova, V. (2001). *Linguistic culturology*. Moscow : Academy. (In Russ.)
10. Krasnich, V. (2002). *Ethnic and psychological linguistics and linguistic culturology*. Moscow : Gnosis. (In Russ.)
11. Batsevich, F. (2007). *Dictionary of terms of cross-cultural communication*. Kyiv : Dovira. (In Ukr.)
12. Selivanova, O. (2004). Conceptualization of spatial orientation in Ukrainian idioms. *Linguistics. Scientific Journal*. № 1 (In Ukr.)
13. Selivanova, O. (2004). *Essays of Ukrainian phraseology (psychological, cognitive, ethnic, and cultural aspects)*. Kyiv – Cherkassy :Brama. (In Ukr.)
14. Vorobjov, V. (1997). *Linguistic culturology (theory and methods)*. Moscow : RUDN (In Russ.)
15. Selivanova, O. O. (2018). Problems of meaning in linguistics. *Visnyk Cherkaskoho universytetu (Bulletin of the University of Cherkasy)*, 2, 3–11. doi: 10.31651/2076-5770-2018-2 (in Ukr.)
16. Goverdovskiy, V. (1991). *Connotative word structure*. Charkiv. (In Russ.)
17. Bergson, A. (1992). *Collected works* : In 4 vol. Moscow : Moscow club. V. 1. (In Russ.)
18. Selivanova, O. (2010). Phenomenon of ethnic identity in ethnology and ethnic linguistics. *Scientific messages of Tavricheskiy National University. Scientific Journal. Philology and social communications*. Simpheropol. 23 (62), 4. (In Ukr.)
19. Selivanova, O. (2009). Phenomenon of precedence in the processes of nomination. *Scientific messages of Tavricheskiy National University. Scientific Journal. Philology and social communications*. Simpheropol. 22 (61), 2. (In Ukr.)
20. Selivanova, O. (2009). Myth as source of nomination. *Linguistics and Didactics in the 21st Century – Trends, Analyses and Prognoses II* / Ed. by A. Pčolinská. – Prague : Kernberg Publishing. (In Russ.)
21. Kulchitskiy, A. (1992). Perception of the world of Ukrainian. *Ukrainian soul*. Kyiv. (In Russ.)
22. Baronin, A. (2000). *Ethnic psychology*. Kyiv : Tandem. (In Russ.)
23. Selivanova, O. (2005). Opposition it / stranger in ethnic consciousness (on material of Ukrainian proverbs). *Linguistics. Scientific Journal*. 1. (In Ukr.)
24. Lurje, S. (1997). *Historical ethnology*. Moscow. (In Russ.)

SELIVANOVA Olena Oleksandrivna,

Doctor of Philological Sciences, Full Professor, Head of Department of Translation Theory and Practice,
The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkassy
e-mail: oselivanova@ukr.net

**ETHNIC AND CULTURAL COMPETENCE:
COGNITIVE BASE AND VERBAL REPRESENTATION**

Abstract. Introduction. *In modern linguocultural studies one of the most complicated and discursive problems is language representation and organization of cultural knowledge in individuals' consciousness, as well as in ethnic consciousness as virtual phenomenon encompassing most implemented conceptual structures, set of evaluations and means of world conceptualization, as well as inner reflexive experience comprising the collective spirit of an ethnos.*

Ethnos affiliation is determined by the cultural parameters of identification, i.e. ethnicity is connected to ethnocultural identity that leads to the formation of ethnocultural competence within the ethnic consciousness. Ethnocultural competence is considered as the system of ethnic cultural knowledge influencing all human activities, including communicative one.

Purpose of the article is to explain the means of ethnocultural competence organization and the ways language signs obtain cultural content.

Results. *The main means of ethnocultural competence organization is the cultural code considered as fixed in certain forms meaning reflecting one of the most typical standardized feature of ethnos' cultural specificity. Cultural megacodes of every nation are anthropic, natural and artefactual, each having different cultural codes. Codes have fuzzy ends, they are diffusively interrelated. One of the mechanisms of such interrelation is code reinterpretation on the basis of metaphorization as verbal representation of a code system by means of the signs from the other system. I reckon that the smallest unit of ethnocultural competence representation is seme or connotative meaning.*

It is important to analyze cognitive processes that form background of the ways language signs obtain cultural content. One of such processes is stereotyping conditioned by the necessity to preserve, transfer and accumulate cultural information, as well as by the selection of the most important fragments stipulated by constant renewal and dynamism. The second cognitive process of cultural content formation is when a sign obtains the function of precedent phenomenon naming. Such a phenomenon is the component of knowledge well-known to representatives of a certain ethnocultural community, it is topical and used in the cognitive and communicative aspects. The third process in cultural content formation is the symbolization of certain language signs that lack any cultural meaning in their primary meaning. Meaning of symbols cannot be decoded by means of simple mind efforts, as it is already formed, functions in the collective consciousness of a certain cultural group or ethnos and gets actualized in a certain communicative situation. Mythologization is the fourth cognitive process in cultural content formation. Ethnic myths are fictional ideas, embodied in ethnic consciousness and accepted doubtless by all ethnos representatives and do not need approval or denial. Myths together with symbols can have archetypical background. Usage of archetypical images in speech represents the fifth process in cultural content formation called archetypization. The sixth process in the cultural content formation is conceptualization realized in building culturally important knowledge structures.

Conclusion. *Cognitive background of ethnocultural competence is formed by stereotypes, cultural concepts, precedent phenomena, ethnic myths, archetypes of collective unconscious, content volume of symbols. These knowledge structures namings form cultural codes. Language signs are one of cultural codes exponents. The smallest unit of cultural content representation is seme or connotative meaning. Ethnocultural competence is a means of preserving and transferring ethnic cultural tradition, the parameter of ethnos activity self-organization.*

Key words: *ethnic competence, seme, connotation, cultural concept, stereotype, precedent phenomenon, symbol, archetype.*

Надійшла до редакції 11.01.19

Прийнято до друку 22.01.19

УДК 81'255.4=821.161.2:82-1=821.111(73)"19"
DOI 10.31651/2076-5770-2019-1-14-29

КИКОТЬ Валерій Михайлович,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
ORCID 0000-0001-6825-5454
e-mail: vkikot@yahoo.com

СЕМАНТИКА МЕТРА Й РИТМУ В ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧІЙ ПЕРСПЕКТИВІ

У статті йдеться про семантичне навантаження, яке несуть метр і ритм як виражальні засоби поетичного твору, внаслідок свого історичного розвитку в межах літературно-культурної традиції. Розглядається знакова функція метричної форми вірша, її постійна історично складена семантична сторона, яка сигналізує реципієнтові введення певної теми у певній інтерпретації, доперекладне з'ясування якої впливає на ступінь адекватності відтворення гармонії форми та змісту оригіналу в поетичному перекладі.

Стратегічна сутність поетичного перекладу розглядається крізь призму перетворення образної структури віршового твору, а процес перекладу вірша – як перевтілення його макрообразної структури засобами мови перекладу шляхом відтворення її змістових та формотворчих образних складників у їх взаємодії, зі збереженням семантичного асоціативного поля кожного з них.

Загострюється увага на важливості науки про семантику віршових форм для розвитку перекладознавства, яке вивчає переклад як міжкультурну взаємодію, а також на тому, що лише опанування семантичними кодами того чи іншого формально-виражального явища поетичної творчості автора оригіналу дає змогу перекладачеві віднайти функціональні перекладацькі відповідники.

Ключові слова: семантика віршових форм, метр, розмір, ритм, трансформація образу, образна структура, макрообраз, автосемантичний образ, синсемантичний образ, субсемантичний образ, адекватність перекладу, поетичний переклад.

Постановка проблеми. Сучасне перекладознавство ще не має цілісної теорії перекладу вірша, яка б усебічно обґрунтовувала специфіку поетичного перекладу, зумовлену багатоплановою смисловою природою поезії. Дослідники-поезієзнавці розглядають переклад поетичних творів із різних боків, але вони одностайні щодо необхідності врахування всього спектру складників, які забезпечують образну цілісність поезії як окремого виду художньої літератури. При цьому і теоретики й практики перекладу визнають, що питання адекватного відтворення образності поетичного твору, межі індивідуальної свободи перекладача, межі допустимих відхилень від тексту першотвору та аргументація цих відхилень формують коло проблем, які сьогодні потребують нагального розв'язання.

У вірші, за справедливим зауваженням Романа Якобсона, «симетрія, повторність і контраст граматичних значень стають художніми прийомами» [1, с. 471]. В цьому сенсі можна вести мову про особливу змістовність усіх елементів віршової будови, яка визначається, по-перше, різноманітними контекстними зв'язками елемента з іншими в межах певного поетичного твору, а по-друге, історичним розвитком віршової форми, смисловими «накопиченнями», що спираються на ту чи іншу поетичну традицію.

За нинішніх часів усе більше зростає інтерес до вивчення семантики мовних одиниць не лише центральних (що є традиційним), а й маргінальних рівнів мови. Серед досліджуваних мовних явищ перебуває метр і ритм як суперсегментні одиниці фонетичного рівня. Проблема змістовності віршових метрів та ритмів приваблює все більшу увагу сучасних дослідників. За словами В. В. Виноградова, «через вивчення синтаксису, ритміки, інтонації та композиції виявляється «широкий вихід у ділянку поетичних смислів, поетичної семантики» [2, с. 44].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Якщо спочатку мали місце лише спорадичні спроби вивчення семантичного наповнення віршового метру та ритму Б. В. Томашевський [3], А. А. Папаян [4]; К. О. Тарановський [5], то дещо пізніше й дотепер подібні дослідження набувають системного характеру П. А. Руднев [6], М. М. Горелікова [7], Н. Г. Оганесова [8], Д. С. Івахнов [9], Є. В. Загузова [10], В. І. Галунов [11], М. Л. Гаспаров [12, 13, 14].

Так, приміром, запропонована Д. С. Івахновим наукова розвідка ставила собі за мету довести можливість оцінки реципієнтом метричної структури тексту без орієнтації на лексичне наповнення метру як ритмічної складової. Отримані результати свідчать про те, що ритмічна структура вірша може сприйматися безвідносно її лексичного наповнення й здатна нести особливу інформацію, котра відноситься до типу сенсорної і може бути експлікована через механізм синестезії [9, с. 118].

Судячи з цього дослідження, можна зробити припущення, що наявність темпоральної характеристики притаманна віртуально самій метричній схемі, а не її конкретній мовленнєвій експлікації. Ритмічна структура силабо-тонічних метрів може сприйматися безвідносно їхнього лексичного наповнення й, відтак, може підтвердитися гіпотеза К. О. Тарановського, згідно з якою процес сприйняття семантичної сторони ритмічної структури тексту може здійснюватися шляхом фізіологічного механізму синестезії, а дводольні та тридольні розміри мають значиму відмінність у своїй семантичній структурі, що знаходить своє відображення в процесі сприйняття [5, с. 120].

Подальша розробка макрообразної моделі поетичного твору, за допомогою якої можна було б здійснювати повноцінний аналіз останнього та забезпечувати його адекватний переклад, зумовила **актуальність** вибраної теми статті. Актуальність статті визначає і зростаюча увага перекладачів до вірша, як до тексту, в якому представлена інформація різних типів, зокрема, образно-формальна, а також потребою дослідити шляхи передачі цієї інформації в перекладі.

Мета статті – розкриття процесу та виявлення засобів формування семантики формотворчих образних складників макрообразної структури поетичного твору, зокрема метра та ритму, та дослідження перекладацьких підходів, застосовуваних під час відтворення метричної семантики в перекладі.

Наукова новизна статті полягає в тому, що в ній проведений ретроспективний та методологічний аналіз досліджень, присвячених виявленню семантики метра та ритму віршового твору, як синсемантичних образів, що формують його макрообразну структуру, обґрунтована знакова природа метричної семантики, окреслені шляхи її реконструкції задля збереження гармонії змісту і форми оригіналу в перекладі.

Теоретичне значення праці становить її певний внесок у дослідження текстової та образної структури, у науковий розвиток макрообразної структури поетичного твору, теорії перекладу, лінгвістики тексту, лінгвостилістики, теорії інтерпретації тексту.

Практична цінність статті полягає в тому, що результати проведеного в ній дослідження можна використати в перекладацькій практиці, під час усіх видів аналізу поетичного твору та його перекладу, а також під час підготовки перекладачів та критиків художнього перекладу, мовознавців і літературознавців. Матеріали статті можна застосовувати в курсах теорії перекладу і зіставної стилістики англійської та української мов.

Виклад основного матеріалу. Чимало прикладів підводять дослідника до думки про перспективу дослідження семантичного ореолу як ритму, так і метра як його базової складової. Нижче наводимо перші строфи із поетичних творів доценту різних поетів за стильово-образними уподобаннями, за жанрово-тематичним розмаїттям творчості, за хронологію творення, за гендерною приналежністю й т. д. Всі три вірші мають спільну тему «Прощання з коханням».

Ось початок відомої поезії Максима Рильського:

Яблука доспіли, яблука червоні!

Ми з тобою йдемо стежкою в саду.

*Ти мене, кохана, проведеш до поля,
Я піду – і, може, більше не прийду* [15, с. 62].

Далі уривок із нашого вірша:
*Не питай «як довго?», не кажи «навіки»,
Бо зів'яло все те, що могло б рости,
Бо взялися мулом помілілі ріки,
Вимовиш «ніколи» — відлуна «прости»* [16, с. 84].

І, нарешті, перша строфа із твору Катерини Вербівської, який називається «Прощання»:

*Дотліває осінь. Снопеляє душу.
Жевротить потиху вишнями в садах.
Розстеляє кволо за високу кручу
Сиві хмарокоси в гусячих бантах* [17, с. 53].

Навіть не вдаючись до детального аналізу ритміко-інтонаційних параметрів цих віршів, можна одразу, вже на слух, збагнути, що і метр, і ритм, і інтонація в них ідентичні. Тут може йтися про чотири можливі варіанти такого збігу: по-перше, два останні автори могли свідомо застосували ритміку Рильського для того, щоб увиразнити емоційність власних творів; по-друге, вони могли це зробити підсвідомо; по третє, такий ритмічний збіг – чиста випадковість, і по-четверте, що, на нашу думку, найвірогідніше, з огляду на фактичну онтологію семантики метра й ритму, всі три поети обрали саме такі їх параметри під впливом свого поетичного чуття й творчої інтуїції. Насправді, саме четвертий варіант і має місце, позаяк це підтверджено двома останніми авторами. То ж і виходить, що спільна тема, схожа ідея та аналогічна чуттєва тональність можуть привести трьох різних авторів до аналогічного ритму втілення своїх думок та емоцій, тобто ритм сам собою може нести певне семантичне навантаження.

Принагідно варто, очевидно, зауважити, що такі образні тонкощі вірша, як ритміко-інтонаційне перегукування з іншим твором, в тому разі, коли воно дійсно має місце, вірогідно, адекватно не сприйметься реципієнтом перекладу, якщо він не буде обізнаний із об'єктом такого перегукування, тобто з оригіналом у його історичному сприйнятті, позаяк самого лише перекладу, навіть за умови збереження в ньому відповідних ритмомелодійних характеристик першотвору чи їхніх функцій, тут, на жаль, недостатньо. Відповідна асоціативна лакуна одержувача перекладу може бути заповнена лише за умови його проникнення в метро-ритмічні асоціативні зв'язки оригінального твору.

Тим часом, дослідження смислового потенціалу метричного членування вірша дозволяє наблизитися до вивчення однієї з найскладніших проблем сучасної лінгвостилістики й поезики – проблеми взаємодії змісту та форми в поетичному тексті, яка є чи не найважливішим питанням теорії поетичного перекладу.

В основі поняття метричного членування поетичного тексту лежать два основних поняття силабо-тонічного віршування: метр і ритм. Метр ми розуміємо як «упорядковане чергування сильних та слабких місць у вірші» [12, с. 65], абстрактна, базова модель, що лежить в основі віршового ритму. Ритм вірша – це «реальне чергування сильних та слабких звуків, що виникає внаслідок взаємодії природних властивостей мовленнєвого матеріалу та метричного закону» [18, с. 55]. Під ритмом може розумітися й ритмічний малюнок цілого тексту.

Відносно віднедавна найбільш активно проблема смислової значимості метра та ритму досліджується в межах багатоаспектного аналізу окремого поетичного тексту чи в плані виявлення семантичних ореолів метра та ритмічних варіацій. До того ж намітилося кілька підходів до розуміння змістовності метра та ритму. Смислова значимість окремо взятих формальних структур розуміється як: 1) семасіологізація ритмічної форми під впливом слів, що її «заповнюють», 2) здатність ритму передавати додаткову інформацію експресивно-емоційного характеру, 3) наявність у ритмічних структур внутрішньої семантики.

Услід за Є. В. Загузовою та іншими дослідниками, ми кваліфікуємо семантизацію ритму не в плані співвіднесення ритмічного малюнку з певною семантикою, хай навіть опосередковано через інші текстові рівні, а як участь ритмічної структури у формуванні смислу тексту [10, с. 138].

Форма (зокрема, ритм як одна із формальних структур поетичного тексту) є не стільки зовнішнім обрисом чи матеріалом, скільки способом формування смислу, способом членування та інтеграції його елементів (смислопороджувальним механізмом).

Участь ритму у формуванні семантики та смислу тексту можлива завдяки тісній взаємодії ритму з іншими формальними та змістовими структурами тексту. В межах змістового аспекту тексту ми розрізняємо два поняття: смисл та семантика тексту. Смислом тексту є ментальне утворення, що виникає у свідомості читача після сприйняття та осмислення тексту, семантикою – подання смислу тексту текстовими структурами в їх реальному розгортанні.

Відтак, смисловий потенціал метричного членування поетичного твору можна визначити у наступний спосіб. Ритмічний малюнок вірша значною мірою визначає членування поетичного тексту на композиційному рівні. Співвідношення семантичних доміант композиційних частин формує узагальнений смисл поетичного твору. В межах кожної композиційної частини ритмічна емпфаза створює семантичні доміанти окремих рядків та забезпечує співвіднесеність відмічених елементів.

У фольклорі можна віднайти найчіткіші та стереотипні форми поезії, особливо придатні для структурного аналізу. Взірці усної традиції, що використовує граматичний паралелізм для сполучення послідовних рядків, як наприклад, в угро-фінській [19, р. 175; 20, р. 117], а також і в українській та російській народній поезії, можна успішно дослідити на всіх мовних рівнях: фонологічному, морфологічному, синтаксичному та лексичному. При цьому дізнаємося, які елементи трактуються як еквівалентні та як власне подібність на одних рівнях відтінюється спеціальною відмінністю на інших. Такі форми змушують погодитися із зауваженням Дж. Ренсома, що «співвіднесення розміру та значення – це органічний поетичний акт, у якому виявляються усі суттєві властивості поезії...» [21, р. 45]. Такі чіткі традиційні структури дають змогу відкинути сумніви В. Вімзетта [22] щодо можливості написання граматики взаємодії розміру та смислу, а також граматику розміщення метафор. Як тільки-но паралелізм стає каноном, одразу взаємодія розміру та значення й розміщення тропів перестають бути вільними, індивідуальними, непередбачуваними компонентами поезії.

Задля розмежування поняття «значення» та «смисл», зауважмо, що ми, вслід за О. О. Селівановою, кваліфікуємо значення як конвенційно закріплену за певною мовною формою інформацію, набуту на підставі колективного й індивідуального пізнавального та мовного досвіду носіїв мови, що в мовленні репрезентує відповідний фрагмент, актуальний для конситуаційного оточення. Смисл, за О. О. Селівановою, відрізняється від значення особистісним інформаційним додатком, що формується у свідомості окремої людини внаслідок її життєдіяльності. Смисл актуалізується і в мовленні, постільки в мовленні людина репрезентує не лише конвенційно закріплене за одиницею значення, а й власну словесно-зображальну специфіку [23, с. 8].

У своїй праці «Метр і смисл» відомий дослідник європейських віршових форм М. Л. Гаспаров зазначає: «... у звучанні кожного розміру є щось від природи, що має те чи інше змістове забарвлення – хоча б найневизначеніше, чисто емоційне. Іншими словами, зв'язок між метром і смислом є зв'язок органічний. Таку відповідь не раз давали самі поети: наприклад, на початку шляху нової російської поезії – Ломоносов, у кінці – Гумільов. М. В. Ломоносов у «Листі про правила російської віршотворчості» (1739) пише: «Чисті ямбічні вірші... піднімаючись тихо вгору, матерії благородство, велич і висоту примножують. Їх ніде не можна краще вжити, як в урочистих одах... Дуже також здатні й падаючі, чи з дактилів та хорей складені, вірші до зображення міцних і слабких афектів, скорих і тихих дій бути видяться». Микола Гумільов у статті «Переклади віршові» (1919) пише: «У кожного метра є своя душа, свої

особливості й завдання: ямб, який ніби спускається сходами (наголошений склад за тоном нижчий за ненаголошений), вільний, ясний, твердий і чудово передає людське мовлення, напруженість людської волі. Хорей – такий, що піднімається, окрилений, завжди схвильований, то розчулений, то смішливий, його ділянка – спів. Дактиль, спираючись на перший наголошений склад та гойдаючи два ненаголошені, як пальма своє верхів'я, потужний, урочистий, говорить про стихії в їхньому покої, про діяння богів та героїв. Анапест, його протилежність, стрімкий, поривчастий, це стихії в русі, напруга та нелюдські пристрасті. І амфібрахій, їх синтез, заколисуючий і прозорий, говорить про спокій божественно легкого та мудрого буття». Ми бачимо: рух звуку в метричній стопі тут прямолінійно сподобляється певному душевному рухові; цікаво, що ямб із хореем протиставляються, з одного погляду, як висхідний та низхідний розміри, з іншого – навпаки» [14, с. 9–10].

Існують, проте, щодо цього й протилежні думки. Хоча імпресіоністичні оцінки такого роду за самим характером своїм не витримують критики: для будь-якого метра можуть бути представлені незліченні приклади, які суперечать оголошеній характеристиці. Однак, інше віршознавство, яке теж якоюсь мірою претендує на науковість, в особі, приміром, Г. Шенгелі зауважує: «Будь-який розмір може бути застосований для будь-якої тематики; вказівки «теорії словесності» про «придатність» чи «непридатність» того чи іншого розміру для тієї чи іншої теми – необґрунтовані й розходяться з практикою. Для власного вірша краще за все обрати той розмір, у якому легше й вільніше вкладаються перші рядки, перші фрази, які бажано сказати» [24, с. 24]. «Легше й вільніше» – захищає свою думку Гаспаров [14, с. 10], – поняття відносні: легше й вільніше за все будь-які фрази вкладаються, як відомо, у вільний вірш, якщо ж поет замість цього примірює якісь строгіші форми, значить, пошук більш «підходящого» чи менш «підходящого» розміру все ж таки відбувається, тільки не в свідомості, а в підсвідомості». Може саме тому сам же Шенгелі робить застереження, в якому переходить від першої відповіді, що напрошується, до другої.

Друга відповідь, що напрошується є такою: значить, у звучанні кожного розміру є щось, що за звичкою (а не від природи) має те чи інше змістове забарвлення. Іншими словами, зв'язок між метром і смислом є зв'язок історичний. «Крім того, – продовжує той же Г. Шенгелі, – іноді поет враховує відому традицію вживання певного розміру: так, наприклад, Е. Багрицький у поемі «Дума про Опанаса», зображаючи громадянську війну в Україні, застосував той самий розмір, котрим користувався Шевченко, зображуючи в «Гайдамаках» також озброєну боротьбу українських народних мас, тим самим Багрицький нагадував читачеві всі ті образи, котрі він засвоїв під час читання Шевченка» [24, 24–25].

У пізнішій та докладнішій праці «Російське віршування» Г. Шенгелі зупиняється на цьому детальніше. «Поет нерідко, особливо працюючи над крупними речами, враховує відому традицію у застосуванні певного метра, враховує позитивно (слідуючи їй) або негативно (відкидаючи її). Так, драматичні твори у віршованій формі в XVIII ст. писалися особливим видом 6-ст. ямбу... і цей метр був традиційним; після пушкінського «Бориса Годунова» для віршованих драм став традиційним 5-ст. ямб, але неримований, «білий». лермонтовська «Пісня про купця Калашникова» та брюсовське «Сказання про Петра розбійника» написані тим віршем, котрий застосовувався в старовинних народних билинах. Сюжетні балади, як «Пісня про віщого Олега» Пушкіна чи «Балада про кавуни» Багрицького, згідно з традицією романтичної балади, написані поєднанням 3-та 4-стопових рядків; те саме зробив і Маяковський, говорячи про баладу на початку поеми «Про це». В основі використання традиційних для певної теми чи для певного жанру метрів зазвичай лежить прагнення нагадати читачеві ті образи та переживання, котрі пов'язані з прочитаними раніше творами схожого типу, й тим підсилити враження від певної речі... Традиційність того чи іншого метра часом навіть перешкоджає його застосуванню для тієї чи іншої теми. Наприклад, гекзаметр наскільки «зрісся» з образами та тематикою старогрецьких і латинських поем, що застосування його для сучасної тематики ускладнене – і не тому що він «не годиться» сам по собі, а тому що пов'язані з ним асоціації будуть гальмувати проникнення читача в хід думок та переживань сучасного поета» [Цит. за: 14, с. 11].

Тут, очевидно, варто підкреслити застереження, зроблене Г. Шенгелі: «особливо працюючи над крупними речами». Дійсно, у великих речах традиційність віршових розмірів найвідчутніша, й кількість прикладів можна довго примножувати. Всяка поема, написана терцинами, буде неминуче викликати спогади про «Божественну комедію» Данте; написана 4-ст. ямбом із вільним римуванням, – про романтичну поезію пушкінського та лермонтовського часу взагалі; написана 4-ст. ямбом з парним чоловічим римуванням – конкретніше, про «Шильйонського в'язня» Байрона та «Мцирі» Лермонтова; написана 4-ст. хореем із жіночими неримованими закінченнями – про «Калевалу» та «Гайавату» (а раптом це короткий вірш, то скоріше згадався б Гейне), й так далі. До того ж, можна стверджувати, що це стосується не лише цільних довгих речей, а й низки однакових коротких. Усякий вірш, написаний у формі сонету, з такою ж виразністю викликає спогади про всі сонети світової літератури; те ж саме стосується й рондо та інших твердих форм. Та чи діє це пояснення – семантика «від звички» – для невеликих ліричних віршів у не канонізованих формах?

Розрізнені спостереження на цей рахунок стали збиратися ще з 1910–1920-х років у Б. В. Томашевського в нотатках про О. С. Пушкіна (потім вони вилилися в класичну статтю «Строфіка Пушкіна» [3, с. 202–324], у Б. М. Ейхенбаума – про М. Ю. Лермонтова, у К. І. Чуковського – про Миколу Некрасова, у І. Н. Розанова – про найрізноманітніших поетів. Перша кристалізація їх у теоретичну тезу відбувається у Р. Якобсона в статті 1937 р. про поетику К. Г. Махи. Якобсон звернув увагу на російський 5-ст. хорей: він вибудував у ряд три вірші, що явно перегукуються, – «Виходжу один я на дорогу» Михайла Лермонтова, «Ось бреду я вздовж великої дороги» Федора Тютчева та «Виходжу я в путь, відкритий зору...» Олександра Блока й дійшов висновку, що для цієї традиції російського 5-ст. хореею характерна динамічна тема дороги, поєднана зі статичною темою безнадійної сумної самотності та смертного очікування. «Метр сам собою набуває смислу. Окремі метри мають у поетичній традиції кожен свою потенційну символіку..., природні та традиційні схильності метра» [1, с. 465–466].

Варто взяти на замітку цю хистку неоднозначність «природні та традиційні схильності метра», – поруч із безсумнівною традицією, в яку вишиковуються вірші від класичних до сучасних поетів. Якобсон, очевидно, хотів би вбачати в них певну «природну схильність» метра: нерівний ритм російського 5-ст. хореею (асиметричний стик сильних наголосів на II та III стопах) «робить цей ритм особливо придатним для теми схвильованої ходи». Так, у найпередовішій лінгвістиці ХХ ст. раптом оживає старовинне ломоносовське бажання найти «природну» семантичну схильність того чи іншого розміру.

Зауваження Р. Якобсона, зроблені в статті на зовсім іншу тему в малодоступному чеському виданні, довго лишалися без уваги. Їх свого часу розвинув, доповнив, систематизував і подав як самостійну наукову проблему К. О. Тарановський у статті «Про взаємодію віршового ритму й тематики» [5], значно розширивши зіставний матеріал. Із цього й починається сучасна розробка теми «метр і смисл». Ключовим поняттям дослідження стає термін «експресивний ореол» чи «семантичний ореол» віршового розміру. В цього поняття своя химерна історія: саме слово «ореол» виникає у Б. В. Томашевського: «Кожен розмір має свій «ореол», своє афективне значення» [3, с. 20], епітет «експресивний» з'являється в парафразі В. В. Виноградова: «Усі віршові розміри якоюсь мірою зображальні, й вибір їх не випадковий. Кожен розмір має свій експресивний «ореол», своє афективне значення» [2, с. 28]; слідом за цим про «експресивно-тематичний» та «ідейно-тематичний» ореол повели мову й інші дослідники.

Епітет «семантичний» виник уже в працях М. Л. Гаспарова, які продовжили дослідження К. О. Тарановського [13, с. 284], і прижився більшою мірою, ніж «експресивний». Вагання між двома епітетами зрозуміле: іноді на перший план виступають предметні, іноді – емоційні характеристики змісту, асоціативно пов'язаного з тим чи іншим розміром.

Згадана праця К. О. Тарановського виходила з понять структуралізму: літературний твір становить своєю будовою кілька рівнів (починаючи від фоніки та метрики й закінчуючи

образною та ідейною будовою), на кожному рівні діють свої автономні закони, а деякі більш загальні закони діють на всіх рівнях і зв'язують їх воєдино. Панівна в радянському віршознавстві концепція, найглибшим теоретиком якої був прозеліт системного аналізу Л. І. Тимофєєв, а найбільш гучним і активним – Б. П. Гончаров, висувала проти цього «поняття цілісності літературного твору», згідно з яким ідейна будова твору знаходить вираження в ліричному характері, характер – у переживанні, переживання – в інтонації, інтонація – в ритмі та інших елементах віршової форми; у такий спосіб, вірш (як і все інше) в підсумку визначається неповторністю його конкретного змісту. Вести мову про те, що метр вірша несе якесь смислове навантаження, заповідане іншими віршами інших поетів та епох, а не таке, що однозначно диктується ідейно-емоційним змістом твору, було для прихильників такого погляду рішуче неприпустимо.

Як пояснити, що сотні поетів, виражаючи тисячі відтінків думок та почуттів, переважно вкладали їх, приміром, у гранично однакову форму сонету, – від таких питань теоретики цього напрямку ухилялися. Здається, лише Л. В. Щерба з чесністю, яка в ті часи була не в моді, писав про аналізований ним вірш О. Пушкіна «Спогад»: «...Що стосується самого ямбу, то мені неясний його смисл, проте я не можу уявити п'єсу Пушкіна, наприклад, в хорях» [25, с. 37]. Саме цей «смисл» віршової будови робить зрозумілішим у своїх працях Гаспаров, як Щерба зробив зрозумілішим смисл мовної будови вірша.

Протистояння структурного та «цілісністичного» підходів до семантики метру нагадувало певною мірою протистояння історичного та органічного розуміння зв'язку метра та смислу. «Цілісністичний» підхід розумів єдність твору як органічну, структурний – як історичну. Друге розуміння ширше за перше: структуралізм не відкидає органічного зв'язку між елементами твору, він лишень обмежує коло його дії. Органічний – це той зв'язок, що існує між елементами одного рівня: образного, мовного чи віршового. Якщо в 4-ст. ямбі підсилюється наголошеність першої стопи, то слабшає наголошеність другої стопи, і навпаки, – ось приклад органічного зв'язку двох явищ. Історичний зв'язок – це зв'язок, що існує між елементами різних рівнів: віршем та мовою, віршем та образною будовою. Один і той самий предмет позначається словами «вуста» і «губи», одна й та сама фраза може бути викладена 4-ст. ямбом чи 4-ст. хореем, але для поета небайдуже, яке вибрати слово і який розмір, саме тому що в історичній практиці слова ці звикли співіснувати з різними стилями, а розміри ці – з різними жанрами й темами; обрати таке-то слово чи розмір – уже означає підказати читачеві цілу мережу смислових асоціацій, що тягнуться за ними. Одні з них міцніші, інші слабкіші, але всі вони значимі й для письменника, й для читача. Замикання в аналізі «цілісності» літературного твору породжує ризик відсікти ці асоціації й тим самим збіднити його зміст.

Завдяки М. М. Бахтіну, популярним стало поняття «чуже слово»: жоден літератор не винаходить слова сам, він отримує їх із рук попередників, зі слідами минулих уживань, й успіх письменника залежить від того, наскільки він зуміє використати ці сліди попередників для досягнення власної мети. Точно так само й віршовий розмір, за дуже рідкісними винятками, буває лише «чужим», лише сприйнятим від попередників. Коли б О. С. Пушкін створив 4-ст. ямб «Руслана та Людмили» спеціально для цієї поеми, ми могли б виводити його особливості прямо з його змісту. Але 4-ст. ямб, із яким мав справу поет, склався задовго до того, на іншому матеріалі та з іншими установками; багато його особливостей були для його поеми байдужі, багато інших були важливі саме з огляду на пов'язані з ними змістові асоціації. Це – звичайна форма функціонування механізму історико-культурної спадковості. «Ми часто вживаємо метафоричний вираз «пам'ять слова», «пам'ять жанру» та ін. – із таким самим правом ми можемо говорити про «пам'ять метра», яка теж є частинкою «пам'яті культури» [14, с. 15–16].

Отже, семантичний ореол розміру складається не органічно, а історично: приміром, «бадьорі та веселі» емоції, що звично пов'язуються з ритмом хорєя (чи 4-ст. хорєя), аж ніяк не переважають у багатьох сучасних поезіях відповідного плану, і це навіть веде до непопулярності розміру в наші дні. Історичне ж коріння цього ореолу сягає за межі російської класики – у французький, німецький та український вірш.

У своїх опрацюваннях М. Л. Гаспаров слідує за матеріалом, який розбирає поступово, накопичуючи спостереження та складаючи попередні висновки. Дослідник робить короткий огляд усіх розмірів російської класичної силабо-тоніки, за якими можуть відчуватися семантичні ореоли. У різних розмірів цей семантичний ореол по-різному яскравий. У билинного вірша він дуже виразний і нагадує про все російське, народне, старовинне й більш ні про що. У 4-ст. ямбу, навпаки, він дуже розмитий: це «всеїдний» розмір, ним писалися вірші на будь-які теми, й тому в читачів ХІХ ст. він не викликав майже ніяких семантичних очікувань, а в читачів ХХ ст., ймовірно, смутно викликав почуття «ну, це щось таке класичне, старомодне». Та між цими полюсами є багато перехідних сходинок: у російській поезії є багато більше семантично забарвлених віршових розмірів, ніж може здатися на перший погляд. Гаспаров перелічує коротко двадцять таких розмірів, причому деякі з них мають по кілька різновидів (з чоловічими закінченнями, з дактилічними закінченнями та ін.), а деякі – не по одному, а по кілька семантичних забарвлень [14, с. 266].

Явище семантичного ореолу (К. О. Тарановський – М. Л. Гаспаров) заслуговує уваги не лише з боку поезики – як яскравий та регулярний (не оказіональний, а заданий традицією) випадок семантизації плану вираження у вірші, – а й із загальносеміотичного погляду, й до того ж у двох аспектах.

Перший із них – аспект семіотики повідомлення (тобто загальної теорії способів організації повідомлення й типології знакових стосунків). Семантичний ореол становить особливий випадок знакового відношення, що характеризується, зокрема, наступними рисами: 1) код – не лише суперсегментний, а й надмовний; 2) він, зазвичай, семіотично нейтральний; 3) та, проте, активно корелює з планом змісту; 4) зв'язок коду та повідомлення – «м'якого» типу; 5) завдяки чому виникають відносини омонімії (один розмір – різні забарвлення) та синонімії (одна тематична сфера – різні розміри).

Другий аспект – динаміка розвитку семантичного ореолу як прояв дії одного з семіотичних механізмів культури (Ю. М. Лотман). З'являється – винаходиться чи запозичується з іншої культури – новий культурний код, загалом семантично порожній, котрий, однак, одразу ж під час народження чи пізніше «вагітніє» значенням, що зазвичай зумовлено появою зразка-шедеву, який використав цей код і став значимим культурним фактом. Подальше використання цього коду зумовлює, свідомо чи несвідомо, використання й семантики (тематики) зразка. Код утрачає первинну порожність та гнучкість, починає наперед визначати лексичне чи синтаксичне наповнення, «ожанрюється», набуває рис «емблеми» чи «підзаголовку», а комплекс «код+значення» перетворюється на канон або шаблон. Цей процес найчастіше не усвідомлюється культурою (в особі «творців» та «споживачів»), і потребує спеціальних зусиль із боку науки для його виявлення.

Драматична історія окремих семантичних ореолів детально простежена в працях М. Л. Гаспарова і буквально закликає до узагальнення та осмислення в душі лотманівської культурології, позаяк усі ці процеси слугують яскравим прикладом різних рис роботи механізмів культури. Інший дослідник Ю. І. Левін називає в числі інших чинників семантизації розглядуваних нами віршових форм наступні: 1) роль «авторитету» чи «зразка» в становленні культурних моделей, яка часто не усвідомлена; 2) тенденція до семантизації первинно порожніх форм (кодів) – прояв принципу «святе місце порожнім не буває»; 3) явище «пам'яті форми» (коду); 4) динамічна кореляція формальних обмежень на код зі змістовими обмеженнями на повідомлення [26, с. 292–293].

М. Л. Гаспаров, зазначає, що внутрішня системність метра, робить для нас передбаченою, наприклад, наголошеність чи ненаголошеність чергової складової позиції вірша; абсолютно так само зовнішні системні зв'язки метра роблять передбаченим коло образів, мотивів, емоцій та думок вірша. Зрозуміло, ця передбачуваність – достатньо невизначена та хитка. Число метрів у віршовій культурі зазвичай буває порівняно невелике, число типових побудов змісту – в багато разів більше, тому один метр може служити знаком кількох і навіть багатьох тематичних рядів. «Лексика формує для нас насамперед семантику конкретного твору, – пише дослідник, – метрика – загальне тло семантичної традиції, на

якому він сприймається. ...Але не лише один метр може бути знаком кількох тем, а одна тема може мати знаками кілька метрів. Якщо це тема популярна й широко розроблювана, то вона зазвичай можлива майже у всіх метрах певної віршової культури. Проте в кожному метрі вона виступає, зазвичай, у дещо іншому варіанті» [13, с. 283].

Пригадаймо, що в понятті «метр» (у широкому смислі слова) М. Л. Гаспаров розрізняє а) метр у вузькому смислі слова, наприклад «ямб»; б) розмір, наприклад «тристопний ямб» чи «чергування чотиристопного та тристопного ямбу»; та в) різновид розміру, наприклад «тристопний ямб із чергуванням жіночого та чоловічого закінчень» [13, с. 284].

Що рідкісніший розмір, то виразніше нагадує він прецеденти свого вживання: семантична насиченість, приміром, російського гекзаметру чи імітації билинного вірша дуже велика, а катрену чотиристопного ямбу – мізерна. В широкому діапазоні між цими двома крайнощами знаходяться практично всі розміри з їх різновидами [13, с. 285].

Можливу заувагу, що набір тем, із якими пов'язаний розмір, настільки широкий, що охоплює майже всю тематику поезії, – а якщо так, то навряд чи можна вести мову про специфічну семантику певного розміру, М. Л. Гаспаров кваліфікує як непереконаливу, позаяк набір тем у різних розмірах може бути однаковий або майже однаковий, але структура цього набору однакова не буде. «Ті зв'язки, котрі ми намагалися простежити між 15 оформленнями тристопного ямбу та котрі дозволять плавно переходити один в одного, в будь-якому іншому розмірі задалегідь будуть іншими. Можна сказати, що всі розміри семантично синонімічні, але не можна сказати, що вони семантично тотожні. В мові будь-яке слово може бути okazіонально застосоване до будь-якого предмету, а у вірші будь-який розмір до будь-якої теми; але це не заважає вести мову про звичайне коло значень слова та не повинно заважати нам говорити про семантичний ореол віршового розміру... Нікого не дивує, коли говорять: «У поезії XVIII ст. розміри закріплені за жанрами»; та багато хто сумнівається, почувши: «В поезії XIX ст. розміри закріплені за темами та емоціями»; і зовсім дивним здається припущення: «В поезії XX ст. розміри закріплені за інтонаціями»» [13, с. 305–306].

Відтак, між образом та мовою, образом та віршем, ми вслід за М. Г. Гаспаровим, убачаємо зв'язок, але не безумовний, а умовний, не органічний, а історичний, позаяк в історичній практиці як слова зв'язалися з різними стилями, так і розміри – з різними жанрами та темами; обрати таке-то слово чи розмір уже означає підказати реципієнтові цілу сітку смислових асоціацій, що за ними тягнуться рестроспективно. Одні з них міцніші, інші слабші, але всі вони значимі й для письменника, й для читача. Замикаючись в аналізі «цілісності» поетичного твору, дослідник ризикує відсікти ці асоціації й тим самим збіднити його зміст. Метрична традиція пов'язана з семантичною традицією навіть у таких віршових формах, де це одразу не помітно. Коротко можна підсумувати, що 1) між метрикою й тематикою розміру існує вибіркоковий зв'язок; 2) цей зв'язок не органічний, а історичний; 3) цей зв'язок не однаковий, поруч із панівними смисловими асоціаціями розмір зберігає й інші, й, можливо, саме це й надає розмірові художньої життєздатності.

Маючи на увазі сучасне віршознавство, можна із впевненістю констатувати, що в постановці та розв'язанні питання про смисловий (семантичний) аналіз вірша найбільш плідним вважається підхід до вірша як до естетично значимої форми, що становить структурну єдність компонентів різних рівнів (від метро-ритму до віршового слова та інтонаційно-синтаксичної організації). Дискусійність питання полягає в тому, що слід вважати фундаментом, трампліном аналізу – зміст твору, ліричну емоцію, втілену в ньому, чи ж завжди значиму форму, загальний каркас його метричної композиції? Більшість дослідників, що займалися чи займаються цією проблемою (Л. І. Тимофєєв, С. Б. Гончаров, А. Л. Жовтис та ін.), надають перевагу першому шляху. М. Л. Гаспарову, П. А. Рудневу та ін. методологічно пліднішим, натомість, уявляється шлях другий – від форми до змісту. Виходячи з цього, П. А. Руднев, наприклад, пропонує цікавий для нашого дослідження опис метрико-ритмічної структури конкретного невеликого тексту та, ґрунтуючись на цьому описові, робить спробу його семантичної інтерпретації [6, с. 450].

Перед нами постає метрико-ритмічна модель тексту вірша Олександра Блока «Все тихо на светлом лице...», яка фіксує основні (далеко не всі) рівні його віршової структури: розмір із його ритмічними формами; словорозділи (чоловічий, жіночий, дактилічний); систему наголошених голосних (для простоти – без варіантів фонем); римову композицію (зі суціль чоловічими римами); синтаксичну організацію. Така оглядова модель, по-перше, дозволяє впевнено характеризувати інтонаційний тип тексту в цілому; по-друге, – побачити горизонтальні та вертикальні кореляції низки елементів його ритмічної структури різних рівнів, що, у свою чергу, допомагає встановити наявність певних ритміко-семантичних курсивів (чи курсиву), на чому вже цілком можна будувати власне семантичний аналіз метро-ритмічної образної композиції вказаного твору.

Текст	Ритм, схема	Словорозділи	Наголошені голосні	Римування	Синтаксис
1. Все тихо на светлом лице.	У'–‘УУ–‘УУ–‘	Ч-Ж-Ж	о-и-э-э	а	(1+1)
2. И росистая полночь тиха.	УУ–‘УУ–‘УУ–‘	Д-Ж	и-о-а	б	+
3. С немьм торжеством на лице	У–‘УУ–‘УУ–‘	Ч-Ч	ы-о-э	а	2
4. Открываю грани стиха.	УУ–‘У–‘УУ–‘	Ж-Ж	а-а-а	б	-
5. Шепчу и звеню как струна.	У–‘УУ–‘УУ–‘	Ч-Ч	у-у-а	а	(1+1)
6. То – ночные цветы – не слова	У' У–‘УУ–‘УУ–‘	Ч-Ж-Ч	о-и-ы-а	б	+
7. Их росу убелила луна.	У' У–‘УУ–‘УУ–‘	Ч-Ч-Ж	и-у-и-а	а	2
8. У подножья ее торжества.	УУ–‘УУ–‘УУ–‘	Ж-Ч	о-о-а	б	-

Відповідно до прийнятої у віршознавстві типології інтонаційних віршових структур цей текст беззаперечно відноситься до віршів наспівної (чи мелодійної) інтонації. Позитивні ознаки: а) чітке строфічне членування (два чотиривірші аналогічного чоловічого перехресного римування: абаб); б) повний збіг синтаксичних та ритмічних доміант (кожен рядок становить замкнуте – чи відносно замкнуте – інтонаційно-ритмічне ціле); в) повна аналогія в синтаксичній структурі обох строф: (1+1) +2. Негативні ознаки: а) відсутність enjambement; б) відсутність перебоїв ритму на синтаксичному рівні.

Ознаки, що привертають увагу: а) трискладова основа (з 16 міжкіткових інтервалів 15 рівні двом складам); б) композиційно невпорядкована варіація анакруз (у межах 1-2 складів); в) єдиний випадок односкладового міжкіткового інтервалу локалізується в четвертому вірші, що становить II ритмічну форму трикіткового дольника з анапестичною анакрузою. Висновок: розмір вірша – один із видів перехідних метричних форм (у цьому випадку – перехідна метрична форма між класичним трискладовиком із варіацією анакруз та трикітвим дольником).

Опис та визначення метру дають уже деяке попереднє підґрунтя для семантичних інтерпретацій. Саме: рядок № 4 виявляється курсивним за своєю ритмічною структурою, сигналізуючи тим самим про свою смислову виокремленість. Перевірка цього припущення аналізом рівня словорозділів та системи наголошених голосних робить це припущення майже беззаперечним. За «грою» словорозділів четвертий рядок виразно виділяється завдяки: а) єдиній на весь контекст варіації Ж – Ж; б) контрасту зі сусідніми віршами (третім та п'ятим), який дає різко протилежне сполучення: Ч – Ч. За характеристикою наголошених голосних фонем – і того більше: а) опорна фонема «а» в перших трьох віршах трапляється лише раз, та й то в рими (що сприяє композиційно-ритмічній співвіднесеності другого та четвертого віршів у межах строфи – єдності смислової та ритміко-інтонаційної); б) четвертий вірш дає вже потрібний асонанс на «а», включаючи риму; в) звукова інерція рими на «а» в другій строфі встановлюється остаточно: *струна/слова/луна/торжества*, що відбувається, очевидно, під впливом композиційно-переломного, курсивного, характеру все того самого четвертого вірша.

У наведеному вище схематичному описі структури тексту відсутній граматичний рівень. Проте, він тут «працює» дуже активно. Обмежмося лише одним його параметром – дієслівністю. З 27 повнозначних слів тексту дієслів виявляється чотири: *открываю, шепчу, звеню, убелила*. З них – 3 останніх перебувають у другій строфі; перше (*открываю*), локалізуючись знову-таки в четвертому вірші, дає знову начало «дієслівній інерції» всього тексту.

Відтак, усе веде до четвертого рядка. Подібна, так яскраво виражена структурна єдність метричної композиції всього тексту навряд чи може бути визнана випадковою.

Власне семантичний розгляд цього поетичного тексту (на рівні ідейного змісту) із залученням деяких позатекстових зв'язків має підтвердити чи спростувати (чи скорегувати) вищевикладене.

Такими ж єдиними та взаємодоповнюючими виявляються семантичний аналіз нижчого метричного рівня та вищого рівня поетичної структури – рівня ідей.

Історичний зв'язок між тематикою та певними метричними й, до речі, строфічними формами виявили не лише дослідники російського вірша. Зв'язок між метром і колом тем, образів та емоцій без сумніву існує в кожній національній літературній традиції. Коли реципієнт будь-якої культури починає читати вірш, то, сприймаючи його метр, він угадує певний набір звичайних у ньому тем, а сприймаючи лексику, уточнює, який варіант із цього набору обраний поетом. Лексика формулює для читача конкретного вірша, його «смісл», а метрика – загальне тло семантичної традиції, на якому сприймається цей смисл. Метр робить для реципієнта передбачуваним коло образів, мотивів, емоцій та смислів вірша. При цьому, як було зазначено вище, ця передбачуваність досить невизначена й розпливчата; одна й та сама тема може розроблятися кількома метрами, а один і той самий метр може стати знаком кількох тематичних рядів.

Дослідниця семантики метричних форм англійської поезії Н. Г. Оганесова пише про особливо вузьке коло тем у англійського ямбічного катрену з перехресним римуванням: більше половини ямбічних віршів авав присвячені любовній тематиці й чверть – медитаціям. Хорей, особливо з парним римуванням, виявився внаслідок її досліджень тематично менш виразним [8, с. 4–5].

Тема «Медитація» тяжіє в англійському вірші до перехресного римування і в хорей, і в ямбі; особливо помітне тяжіння перехресного римування до теми «Сумне кохання»: як у ямбі, так і в хорей вірша з парним римуванням на цю тему трапляється в два рази менше віршів із перехресним римуванням. Натомість, релігійна тематика явно «віддає перевагу» парному римуванню.: в хорей авав доля віршів теми «Бог» удвічі вища ніж у хорей авав; в ямбі відмінність іще вища – майже втричі. Тема «Бог» домінує в ямбі авав, тема «Нещасне кохання» – в ямбі авав. Джерело першої тенденції, видимо, – довгі релігійні поеми середньо-англійського періоду, джерело другої тенденції, без сумніву, – пісня.

Найбільш поширені теми в англійському хорей з парним римуванням (XVIII – XIX ст.) – жартівлива, анакреонтична тематика, світле кохання, Бог. Відзначається, що тематика «Сумне кохання» ніби надає перевагу перехресному римуванню перед парним. Це саме явище відмічалось і в матеріалі кінця XVIII – початку XIX ст. До того ж, як у хорей, так і в ямбічному матеріалі, зв'язок тематики «Сумне кохання» з формою перехресного римування, що склався в пісні, виявився досить міцним [8, с. 8–9]

Унаслідок проведених досліджень Н. Г. Оганесова підтверджує, що в англійській літературній традиції виявляється зв'язок метричної, строфічної та римової форми вірша з певним набором тематик та емоцій: навіть широковживані, розхожі форми вірша мають в англійській поезії свій семантичний ореол [8, с. 9]. Ямбічні тексти виявляють тенденції до розробки піднесених, світлих мотивів та згладжуванню, врівноваженню негативного, похмурого начала; хорейні тексти більш динамічні, в них багато дії, боротьби, тому хорей у більш чистому вигляді відображає ті полюси дії, між якими йде боротьба – позитивні тенденції в хорей ще світліші, а все похмуре – похмуріше. Хорейні тексти більш камерні, менш казкові, більш «заземлені» та похмурі, ніж ямбічні. Велике тематичне розбавлення хорей побутовою, весняною, «пасторальною» лексикою порівняно з ямбічними текстами пояснюється в такий спосіб: хорей – відносно різкий розмір в англійській поезії. Зі специфічним колом уживання й ті традиції, котрі все ж бо пов'язані з хореем, сягають, у більшості своїй, анакреонтики, жартівливих, побутових та військово-маршових віршів, що, видимо, не могло не позначитися на своєрідній розробці хореем теми «Бог» [8, с. 15–16].

Унаслідок ґрунтовного семантичного аналізу широкого корпусу англійських віршових текстів XVI – XIX ст., написаних чотиристопним хореем та чотиристопним ямбом із парним та перехресним римуванням, дослідниці вдалося довести, що метрична та строфічна форма англійського вірша здатні нести додаткову змістову інформацію, котра є послідком історично складеної тематичної вибірковості цих метричних та строфічних форм (так, наприклад, закріпленість теми «Печальна любов» за ямбом перехресного римування йде від пісенної традиції). Крім того, аналіз засвідчив, що тематична вибірковість віршових форм здійснює вплив і на інтерпретацію однієї й тієї самої теми в межах різних форм вірша, й що відмінність у трактуванні однакових тем різними віршовими метрами зумовлюється наявністю певних, притаманних кожному конкретному метру рис-характеристик, котрі в підсумку й визначають своєрідність семантичних ореолів цих віршових форм.

«Формальні поетичні прийоми в конкретних віршах, – вважає чеський перекладознавець Іржі Левий, – вступають у складні взаємовідносини з ідеями, й перекладачеві в пошуках формального ключа варто виходити насамперед зі змістових функцій форми. Зв'язок між звуковою формою вірша та його змістом тісний, але не настільки, щоб можна було стверджувати, начебто, наприклад, «стрімкий ритм віршів виражає яву про стрімкий біг коня героя» і т. п. Той чи інший просодичний елемент сам собою нічого не виражає, його зміст не понятійний. Акустичні засоби вірша здатні виражати лише кілька банальних семантичних контрастів: контраст між динамікою та статикою, між світлим і похмурим і т. п. Ці семантичні потенції вірша взаємодіють зі змістом поетичного твору та або підсилюють деякі його семантичні елементи (скажімо, стрімкий ритм – тему швидкої верхогони чи динаміки дії), або вступають з ними в протиріччя» [27, с. 253].

Виходячи зі спостережень, викладених раніше, можна, звісно, лише частково погодитися з чеським дослідником, який свого часу зі зрозумілих причин не міг не зважати на офіційну в тому числі й віршознавчу ідеологію країн соцтабору, на чолі якої неофіційно стояв затятий опонент якої б то не було семантики метричних форм вірша, непохитний прибічник системного (на протидію прозахідного структурного) аналізу, радянський віршознавець Л. І. Тимофеев, який писав: «Навіть короткий вірш у 8-12 рядків, настільки багатозначний, включаючи в чотиристопному ямбі чи хорей кілька десятків у тому чи іншому ступені полісемантичних слів, що звести його до «ключового» – значить різко звузити його емоційно-сміслову сферу [28, с. 84]. І далі, стосовно зміни розміру як авторського стилістичного задуму: «Очевидно, що перехід від ямба до хорей та, навпаки, від хорей до ямбу сам собою, тобто взятий в ізоляції від інших сторін тексту, не вносить у текст скільки-небудь суттєвих змін, зміна словесної структури більш відчутна: вона порушує саму тональність вірша, змінює її рух...» [28, с. 135]. І ще далі, щодо історичного зв'язку тематики та метру: «Залежно від національно-історичних умов будова одиниць віршового мовлення буде мати різний характер в тій чи іншій мові, в тому чи іншому історичному періоді, метр буде набувати конкретного характеру вже не лише як загальна форма організації віршового мовлення, а і як його особливий, історично обумовлений прояв, у ньому будуть виникати різноманітні метричні типи» [28, с. 186]. Хоча Тимофеев і не заперечує, що вже Михайло Ломоносов намагався вловити відповідність між звуками тексту, характером ритміки та характером змісту, він усе ж бо спирається на Олександра Блока, який дуже глибоко відчуваючи значимість віршових форм, уважав, що «пристрасть великого поета ... насичена духом епохи; її доля, її ритми, її розміри, так само як і ритм і розміри віршів поета... нав'язні йому його часом» [29, с. 83]. Хоча й ми не маємо нічого проти такої думки Блока, вважаючи її прогресивною на час оприлюднення, проте як на теперішній стан розвитку сучасного віршознавства вона вочевидь є недостатньою.

Зауваження Л. І. Тимофеева про те, що перехід від ямба до хорей і, навпаки, від хорей до ямба, взятий в ізоляції від інших сторін тексту, не вносить у текст скільки-небудь суттєвих змін, і що зміна словесної структури більш відчутна, позаяк вона порушує саму тональність вірша, змінює її рух, є теж певною мірою справедливим. Проте, структура слова під час перекладу зазнає неминучих змін, тобто її збереження неможливе з огляду на різну

мовну природу вихідного та цільового текстів, що употужнює наше переконання, що лише образ, структура якого може бути відтворена в перекладі, є тією одиницею, на яку потрібно орієнтуватися в процесі іншомовної інтерпретації поетичного твору.

В жодному разі не можна, на нашу думку, погодитися з Л. І. Тимофєєвим, що метр не несе в собі семантичних значимостей. Інша справа з пріоритетами ритму над метром у побудові вірша. Але все ж таки не лише слово, як стверджує Л. І. Тимофєєв, а й метр впливає на характер ритму. Це виявляє лише аналіз поетичного твору, оскільки на практиці, під час написання твору, у свідомості багатьох поетів народжується саме ритм вірша, який потім технічно втілюється в поетичному творі при допомозі певного метру та конкретних слів.

Висновки та перспективи досліджень. Отже, робимо висновок, що метрична форма вірша виконує знакову функцію, вона має постійну (історично складену) семантичну сторону, яка сигналізує реципієнтові введення певної теми у певній інтерпретації. В цьому плані й можна говорити про «семантику метра».

Наші дослідження свідчать про те, що семантика метра та ритму поетичного твору має як історичні, так і органічні корелятивні стосунки з автосемантичними та субсемантичними (підтекстовими) образами, а також з однорівневими їм іншими синсемантичними образами поетичного твору, про що частково йшлося в інших наших працях [30; 31].

Відтак, коли під час перекладу не відтворюється семантична функція метра, ритму чи якогось іншого виражального засобу першотвору, то це спричинює викривлення образної структура останнього і переклад у такому випадку не досягає рангу адекватного. Іноді в перекладі спостерігається й протилежне явище, коли гармонія змісту й форми оригіналу порушується внаслідок того, що під час переходу на іншу мову відбувся зсув семантичних можливостей якого-небудь виражального засобу, який не виконував стилістичної функції мовою першотвору, він за механічного перенесення в інше мовне середовище виступає вперед і може спотворити стилістичний замисел автора.

Аналіз перекладів свідчить про те, що коли перекладач не хоче змінити співвідношення між формою вірша та його змістом, він частіше виходить не з формальної схеми (метр), а з її конкретної звукової реалізації (ритм, темп, інтонація), позаяк вона тісніше пов'язана зі змістом. У тих випадках, коли конкретна форма в мові перекладу несе інші звукові, а тим самим і семантичні та емоційні характеристики, ніж у вихідній мові, правильніше перекладати не розміром першотвору, а ритмом першотвору. Проте, коли в оригіналі чітко простежується семантика розміру, ритму тощо, справжній майстер перекладу змушений шукати в літературно-мовній традиції цільової культури функціональні виражальні аналоги.

Наука про семантику віршових форм – досить молода галузь віршознавства, яка ще не доросла до системних узагальнень, вона ще тільки починається. Але ця наука надзвичайно важлива для розвитку перекладознавства, яке вивчає переклад як міжкультурну взаємодію, позаяк лише опанувавши семантичні коди того чи іншого формально-виражального явища поетичної творчості, що належить тій чи іншій культурі, і перекладачі-практики, і дослідники перекладу матимуть об'єктивні підстави вести мову про перекладацькі відповідники таким явищам.

Список використаної літератури

1. Якобсон Р. Поэзия грамматики и грамматика поэзии / Роман Якобсон // Семиотика : антология. – М. : Наука, 2001. – С. 462–482.
2. Виноградов В. В. О теории художественной речи / Виноградов В. В. – М.: Просвещение, 1981. – 230 с.
3. Томашевский Б. В. Стилистика и стихосложение : курс лекций / Томашевский Б. В. – Л. : Учпедгиз, 1959. – 535 с.
4. Папаян А. А. Некоторые вопросы соотношения метра и жанра / А. А. Папаян // Ученые записки Тартуского университета, 1973. – Вып. 306. – С. 46–55.
5. Тарановский К. О. О взаимодействии стихотворного ритма и тематики / К. О. Тарановский // American Contributions to the 5th International Congress of Slavists. – The Hague, 1963. – V. 1. – P. 287–322.
6. Руднев П. А. Стихотворение А. Блока «Все тихо на светлом лице...» (Опыт семантической интерпретации метра и ритма) // Поэтика и стилистика русской литературы. – Л. : Наука, 1971. – С. 450–455.
7. Гореликова М. М. Лингвистический анализ художественного текста / М. М. Гореликова, Д. М. Магомедова. – М. : Наука, 1983. – 344 с.

8. Оганесова Н. Г. Метр стиха и семантика (на материале английского стиха XVI – XIX вв.) : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Н. Г. Оганесова / Моск. гос. пед. ин-т иностр. яз. им. Мориса Тореза. – М., 1982. – 23 с.
9. Ивахнов Д. С. Специфика восприятия квазиречевых ритмических моделей / Д. С. Ивахнов // Текст, контекст, подтекст. – М. : Наука, 1986. – С. 115–120.
10. Загузова Е. В. Смысловый потенциал метрического членения английского стиха / Е. В. Загузова // Сб. науч. тр. Моск. пед. ин-та. иностр. яз. – М., 1988. – Вып. 307. – С. 138–145.
11. Галунов В. И. Анализ семантической структуры поэтических ритмов / В. И. Галунов, В. М. Тарасов // Проблемы мотивированного языкового знака : сб. научн. тр. Клиниград. гос. ун-та. – Калининград, 1996. – С. 89–91.
12. Гаспаров М. Л. Современный русский стих. Метрика и ритмика / Гаспаров М. Л. – М. : Наука, 1974. – 488 с.
13. Гаспаров М. Л. Ритм и синтаксис. Происхождение «лесенки» Маяковского // Проблемы структурной лингвистики. – М., 1979. – С. 148–168.
14. Гаспаров М. Л. Метр и смысл. Об одном механизме культурной памяти / Михаил Леонович Гаспаров. – М. : Российск. гуманит. ун-т, 1999. – 289 с.
15. Рильський М. Т. Лірика / [упоряд. Л. В. Таран]. – К. : Дніпро, 1995. – 335 с.
16. Кикоть Валерій. Квітка у вогні. Поезії, переклади, проза / Валерій Кикоть. – Черкаси : Брама-Україна, 2007. – 504 с. – ISBN 978-966-8756-92-4.
17. Вербівська Катерина. Листопадіві рої / Катерина Вербівська. – Черкаси : видавець Ю. Чабаненко, 2015. – 122 с. – ISBN 978-966-920-005-1.
18. Жирмунский В. М. Теория стиха / Жирмунский В. М. – Л. : Сов. писатель, 1975. – 659 с.
19. Austerlitz R. Ob-Ugric metrics / R. Austerlitz // Folklore Fellows Communications. – London : Oxford University Press, 2008. – P. 174–185.
20. Steinitz W. Der Parallelismus in der finnisch-karelischen Volksdichtung / W. Steinitz // Folklore Fellows Communications. – London : Oxford University Press, 2004. – P. 115–123.
21. Ransom J. The New Criticism / J. Ransom. – Norfolk : University of Connecticut, 2001. – 124 p.
22. Wimsatt W. K. The Verbal Icon / Wimsatt W. K. – Lexington : Collin Publishers, 1954. – 292 p.
23. Селіванова О. О. Проблема значення в мовознавстві / О. О. Селіванова // Вісник Черкас. нац. ун-ту ім. Б. Хмельницького. – (Серія «Філологічні науки»). – Черкаси, 2018. – № 2.2018. – С. 3–11. – DOI 10.31651/2076-5770-2018-2.
24. Шенгели Г. Техника стиха / Г. Шенгели ; [под ред. Л. И. Тимофеева]. – М. : Гос. изд-во худ. л-ры, 1960. – 312 с.
25. Щерба Л. В. Избранные труды по русскому языку / Щерба Л. В. – М. : Учпедгиз, 1957. – 648 с.
26. Левин Ю. И. Семантический ореол метра с семиотической точки зрения / Ю. И. Левин // Гаспаров М. Л. Метр и смысл. Об одном механизме культурной памяти. – М. : Российск. гуманит. ун-т, 1999. – С. 291–293.
27. Левый И. Искусство перевода / Иржи Левый ; [пер. с чешского Вл. Россельса]. – М. : Прогресс, 1974. – 397 с.
28. Тимофеев Л. И. Слово в стихе / Тимофеев Л. И. – М. : Советский писатель, 1982. – 344 с.
29. Блок А. Поэзия заговоров и заклинаний / Александр Блок / Блок А. Собрание сочинений : в 8-ми томах. – М. : Искусство, 2002. – Т. 5. – 446 с.
30. Кикоть В. М. Інтонація, ритм та інші формотворчі засоби у творенні та відтворенні підтексту / В. М. Кикоть // Прикарпатський вісник Наукового Товариства ім. Шевченка. Слово. – Івано-Франківськ, 2008. – № 2 (2). – С. 234–248.
31. Кикоть В. М. Формообразующие средства поэтического выражения, подтекст и перевод / В. М. Кикоть // Вестник Московского университета. Научный журнал. Серия 22. Теория перевода. – М. : Изд-во Московск. ун-та, 2014. – № 1. – С. 84–106.

References

1. Jakobson, R. (2001). Poetry of grammar and grammar of poetry. In Yu. Stepanov (Ed.), *Semiotics* (pp. 462–482). Moscow: Nauka (in Russ.)
2. Vinogradov, V. V. (1981). *On the theory of literary speech*. Moscow: Prosveshchenye (in Russ.)
3. Tomashevskiy, V. V. (1959). *Stylistics and prosody*. Leningrad: Uchpedgiz (in Russ.)
4. Papayan, A. A. (1937). Some issues of metre and genre correlation. *Uchenye zapiski Tartyskogo universiteta (Bulletin of the University of Tartu)*, 306, 46–55 (in Russ.)
5. Tarnovskiy, K. O. (1963). On the interplay of poem rhythm and subject-matter. *American Contributions to the 5th International Congress of Slavists*, 1, 287–322 (in Russ.)
6. Rudnev, P. A. (1971). A. Blok's verse «All is still on my light face...» (The experiment of semantic interpretation of metre and rhythm). In M. Alekseyev (Ed.), *Poetics and stylistics of the Russian literature* (pp. 450–455). Leningrad: Nauka (in Russ.)
7. Gorelikova, M. M., & Magomedova D. M. (1983). *Linguistic analysis of literary text*. Moscow: Nauka (in Russ.)
8. Oganeseva, N. G. (1982). *Poem metre and semantics (on the material of the English verses of XVI – XIX centuries)* (Extended abstract of the doctoral dissertation). Moris Torez State Pedagogical University of Moscow, Moscow, USSR (in Russ.)

9. Ivakhnov, D. S. (1986). Specifics of quasi-speech rhythmic models perception. In Yu. Vannikov, & Yu. Sorokin (Eds.), *Text, context and implication* (pp. 115–120). Moscow: Nauka (in Russ.)
10. Zaguzova, Ye. V. (1988). Semantic potential of the English verse rhythmic segmentation. *Sbornik nauchnykh trudov Moskovskogo pedagogicheskogo instituta inostrannykh yazykov (Proceedings of the Pedagogical Institute of Foreign Languages of Moscow)*, 307, 138–145 (in Russ.)
11. Galunov, V. I., & Tarasov, V. M. (1996). Analysis of the semantic structure of poetry rhythms. *Issues of the motivated linguistic sign: proceedings of the State University of Kaliningrad* (pp. 89–91). Kaliningrad: State University of Kaliningrad Press (in Russ.)
12. Gasparov, M. L. (1974). *Modern Russian verse. Metre and rhythm*. Moscow: Nauka (in Russ.)
13. Gasparov, M. L. (1979). Rhythm and syntax. The origin of Mayakovskiy's "lesenka". In V. Grigiryev (Ed.), *Issues of structural linguistics* (pp. 148–168). Moscow: Nauka (in Russ.)
14. Gasparov, M. L. (1999). *Metre and sense. On some mechanism of cultural memory*. Moscow: Russian Humanitarian University Press (in Russ.)
15. Ryl'skiy, M. T. (1995). *Lyrics*. Kyiv: Dnipro (in Ukr.)
16. Kykot, V. (2007). *Flower in the flame. Poems, translations, prose*. Cherkasy: Brama-Ukraina (in Ukr.)
17. Verbitska, K. (2015). *November swarms*. Cherkasy: Yu. Chabanenko publisher (in Ukr.)
18. Zhirmynskiy, V. M. (1975). *Theory of a verse*. Leningrad: Sovetskiy pisatel (in Russ.)
19. Austerlitz, R. (2008). Ob-Ugric metrics. *Folklore Fellows Communications* (pp. 174–185). London: Oxford University Press
20. Steinitz, W. (2004). Der Parallelismus in der finnisch-karelischen Volksdichtung. *Folklore Fellows Communications* (pp. 115–123). London: Oxford University Press
21. Ransom, J. (2001). *The New Criticism*. Norfolk: University of Connecticut
22. Wimsatt, W. K. (1954). *The Verbal Icon*. Lexington: Collin Publishers
23. Selivanova, O. O. (2018). Problems of meaning in linguistics. *Visnyk Cherkaskoho universytetu (Bulletin of the University of Cherkasy)*, 2, 3–11. doi: 10.31651/2076-5770-2018-2 (in Ukr.)
24. Shengeli, G. (1960). *Technique of a verse*. Moscow: Gosudarstvennoye izdatelstvo khudozhestvennoy literatury (in Russ.)
25. Shcherba, L. V. (1957). *Selected works on the Russian language*. Moscow: Uchpedgiz (in Russ.)
26. Levin, Yu. I. (1999). Semantic radiance of metre in view of semiotics. *Metre and sense. On some mechanism of cultural memory* (pp. 291–293). Moscow: Russian Humanitarian University Press (in Russ.)
27. Levy, I. (1974). *The art of translation*. Moscow: Progress (in Russ.)
28. Timofeyev, L. I. (1982). *Word in a verse*. Moscow: Sovetskiy pisatel (in Russ.)
29. Blok, A. (2002). Poetry of spells. *Selected poems in 8 volumes*. Moscow: Iskusstvo (in Russ.)
30. Kykot, V. M. (2008). Intonation, rhythm and other form making means in creating and recreating the implied sense. *Prykarpatskyy visnyk Naukovoho Tovarystva imeni Shevchenka. Slovo (Subcarpathian bulletin of the Shevchenko scientific society. Word)*, 2(2), 234–248 (in Ukr.)
31. Kykot, V. M. (2014). Poem form making means, implied sense and translation. *Vestnik Moskovskogo universiteta (Bulletin of the University of Moscow)*, 22(1), 84–106 (in Russ.)

KYKOT Valeriy Myhaylovych,

Candidate of Philological Sciences, associate professor at the Department of Translation Theory and Practice
The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkassy
e-mail: vkikot@yahoo.com

METRE AND RHYTHM SEMANTICS IN TRANSLATION STUDIES PERSPECTIVES

Abstract. Introduction. *The article deals with semantic load bearing by metre and rhythm as poetry form means as a result of historical development within literature and culture tradition. Poem metrical form sign nature, its constant historically shaped semantic side that signalizes introduction of certain theme in certain interpretation as well as its preserving influence an adequate original poem form and content harmony reconstruction in translation are considered.*

Purpose. *The present article aims to reveal the process and means of creation of macroimage structure form components semantics, namely metre and rhythm, and to investigate transformations they cause in translation.*

Methods. *The multi-faceted and complex nature of poetical metre and rhythm semantics, the diversity of its linguistic realizations and the aims set above have determined it necessary to employ translational method being a complex of methods and techniques of analysis.*

Results. *Major attention in the article is focused on poetry forms semantics importance for the development of translation studies that considers translation as intercultural interaction as well as on the fact that only mastering that or other formal-expressive phenomena code of original poem enables to find translation functional analogues.*

*The strategic essence of poetic translation is viewed here through the prisms of a poem structure transformation and poem translation process is considered to be its macroimage structure reimplementatio*n by the target language means through the reconstruction of structure image components with preserving their semantic associative fields.

Originality. *The originality of the present article is seen in the generalized research of essentials that form metre and rhythm semantics of the source poem and the problem of its reproduction in translation as well as in identifying factors that make an impact on the translation adequacy.*

Conclusion. *Poem metrical form performs a sign function, it has constant historically created semantic side signaling the recipient of certain theme introduction.*

Metre and rhythm semantics has both historical and organic correlations with autosemantic and subsemantic (implied sense) images, as well as with of the same level synsemantic images.

Once semantic function of metre or other original poem form means is not rendered in translation, the image structure of the poem is ruined and the translation doesn't reach the rank of being adequate. Sometime an opposite phenomena is observed in translation when original form and content harmony is not kept as a result of a form element semantic shift, that is being mechanically transferred into the target language it performs a stylistic function it did not in the source language and thus distorts the authors concept.

To avoid a poem form and content correlation translators more often render not metre but rhythm since it has tighter bounds with a poem content. But in case original metre semantics is obvious its functional analogue is to be found.

Key words: *poetry forms semantics, metre, rhythm, image transformation, image structure, macroimage, autosemantic image, synsemantic image, subsemantic image, inter-text links, translation adequacy, poetry translation.*

Надійшла до редакції 13.01.19

Прийнято до друку 22.01.19

УДК 811.161.'82.03

DOI 10.31651/2076-5770-2019-1-30-34

ЛИТВИН Ірина Миколаївна,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

ORCID 0000-0003-2276-9796

e-mail: orinija@rambler.ru

МЕТАФОРА В ОРИГІНАЛІ ТА ПЕРЕКЛАДІ РОМАНУ Ю. ВИННИЧУКА «ТАНГО СМЕРТІ»

Статтю присвячено проблемі перекладу метафори як компонента ідіостилю автора оригінального художнього твору.

Порівнюються типології прийомів перекладу метафори в перекладознавстві Я. Рецкера, П. Ньюмарка, В. Комісарова, О. Швейцера, О. Селіванової, з акцентом на основних параметрах класифікацій.

Проаналізовано прийоми передачі метафор у російському перекладі роману сучасного українського письменника Ю. Винничука «Танго смерті». Перекладачка Н. Фоміна добирає прямі повні відповідники до метафори оригіналу або вдається до трансформацій: метафоризації, деметафоризації, трансметафоризації, заміни компонента донорської сфери, що допомагає як зберегти образність оригіналу в перекладі, так і втримати баланс денотативної, конотативної та прагматичної інформації текстів оригіналу та перекладу.

***Ключові слова:** метафора, метафоризація, деметафоризація, реметафоризація, трансметафоризація, перекладацька трансформація, ідіостиль.*

Постановка проблеми. Метафора – багатогранне явище: як знаряддя поповнення знакових ресурсів мови притаманна не тільки художнім текстам, а й повсякденній мові й мисленню людини [1, с. 387]; як елемент ідіостилю автора художнього тексту виконує образотворчу й естетичну функцію. За допомогою метафори передається як денотативна (асоціативно-метафорична) інформація, так і конотативна (фігурально-стилістична) інформація в художньому тексті [2, с. 66]. Зважаючи на важливість передачі метафори в перекладі у перекладознавстві існує значна кількість класифікацій прийомів її передачі (Я. Рецкера, П. Ньюмарка, В. Комісарова, О. Швейцера, Т. Казакової, О. Селіванової та ін.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Я. Рецкер, ґрунтуючись на теорії мовних відповідників, виокремлює такі відповідники метафори першоджерела в перекладі: **еквівалентні** відповідники, за умови існування в мові перекладу регулярних відповідників для оригінальної метафори, такі еквіваленти зазвичай зафіксовано в словниках; **варіативні** відповідники, за умови існування в мові перекладу декількох варіантів метафоричного вираження; **трансформації**, за яких замінюється (модифікується чи трансформується) метафора оригіналу; **кальки** – відновлення повного аналога метафори оригіналу в перекладі [3, с. 111]. Більшість перекладознавців акцентують на відтворенні метафоричного образу оригіналу художнього тексту в перекладі, адже «саме в образі сконцентрована смислова й естетична інформація художнього тексту» [4, с. 10]. а художній переклад є «процес, в якому перекладний твір зберігає ідейно-образну структуру оригіналу і функціонує як його семантико-стилістична паралель» [5, с. 183]. Значення образної складової у процесі перекладу відзначає Ребрій [6, с. 189]. Чітка класифікація прийомів перекладу, акцентом якої є відтворення образу конвенційних метафор, належить В. Комісарову: переклад, що ґрунтується на тому самому образі (broken English – ламана англійська); переклад, що ґрунтується на іншому схожому образі (a ray of hope – проблиск надії); дослівний переклад метафори (as black as sin – чорний, як гріх); неметафоричне пояснення (as large as life – у натуральну величину) [7, с. 70]. Детальна класифікація англійського практика та теоретика

перекладу П. Ньюмарка також ґрунтована на збереженні / заміні / утраті метафоричного образу оригіналу: збереження образу у мові перекладу; заміна образу мови джерела образом мови перекладу; відтворення метафори за допомогою образного порівняння зі збереженням образу; переклад метафори за допомогою образного порівняння з тлумаченням значення; відтворення семантики метафори описово; вилучення метафори, якщо вона є надлишковою; збереження метафори з конкретизацією значення з метою підсилити образ [8, с. 87–91].

О. Швейцер, відзначаючи умовність терміна трансформація стосовно перекладу, зауважує, що фактично йдеться про певні відносини між вихідними та кінцевими формами, то метафоричні трансформації перекладознавець диференціює на: метафоризацію – заміну неметафоричного вираження метафоричним, реметафоризацію – заміну однієї метафори іншою, деметафоризацію – метафоричне вираження в початковому тексті замінюється неметафоричним в кінцевому [9, с. 138–139].

У когнітивній семантиці концептуальна метафора розглядається американськими лінгвістами Дж. Лакоффом і М. Джонсоном як розуміння однієї концептуальної сфери в термінах іншої [1, с. 387]. Представники когнітивної лінгвістики виокремлюють дві сфери метафори: донорську (джерела, source domain) і реціпієнтну (мішені, target domain) (Е. Кіттай, А. Лерер, Б. Рудзка-Остін, Л. Ліпка, С. Глаксберг, Т. Грейді, К. Рахіліна, О. Селіванова, А. Ченкі та ін). Пор.: *волк* (дон.), *воет* – *ветер* (рец.) *воет*; *людина* (дон.) *іде*, *зупиняється*, *спішить*, *відстає* – *годинник* (рец.) *іде*, *зупиняється*, *спішить*, *відстає*. Ураховуючи відносини між вихідними та кінцевими формами та спираючись на когнітивний підхід до пояснення метафори, О. Селіванова метафоричні трансформації, які вважає синонімічними замінами здебільшого контекстуального типу, ділить на деметафоризацію – заміну метафоричного значення слова оригіналу неметафоричним відповідником в перекладі, метафоризацію – заміну прямого значення метафоричним синонімом, трансметафоризацію – заміну донорської зони концептуальних метафор-відповідників, а також заміну компонента донорської сфери за умови її збереження в перекладі [10, с. 463].

На нашу думку, розглянуті класифікації не суперечать одна одній, а ґрунтуються на різних параметрах, можуть слугувати для глибшого розуміння механізму перекладу метафори.

Мета нашої розвідки: спираючись на представлені класифікації проаналізувати основні прийоми передачі метафор у російському перекладі роману сучасного українського письменника Ю. Винничука «Танго смерті».

Виклад основного матеріалу. Ю. Винничук у романі «Танго смерті» не так часто звертається до метафори, проте метафори у цьому творі «нестерті», часто трапляються цікаві контекстуальні, а також оригінальні авторські. У перекладі роману Ю. Винничука Н. Фоміній, перекладачці твору, доволі часто вдається відтворити метафору оригіналу, повністю зберегти ідіостиль автора першотвору, відтворивши метафоричний образ: ... *одні джерела породжували інші джерела, а ті – ще інші, і так без кінця, змушуючи його блукати в лабіринтах версій та робити висновки частенько навпомацки...* // ... *одни источники порождали другие, а те – третьи, и так без конца, заставляя его блуждать в лабиринтах версий и делать выводы зачастую на ощупь* ... Оригінальне переплетіння метафори з іншими засобами, що урізноманітнює, увиразнює стилістику роману, також збережено в його російському перекладі: *Перший келих знімав цілоденну напругу, другий – вивільняв думки, зривав з них усі кайдани, і тоді перо його починало літати по паперу, мов навіжене* // *Первый бокал снимал дневное напряжение, второй – высвобождал мысли, срывал с них все путы, и тогда перо его начинало летать по бумаге, как безумное* (метафоричний образ підсилюється порівнянням *мов навіжене* // *как безумное*). Цікаве авторське поєднання метонімії, метафори із зевгмою в першоджерелі передано в перекладі незмінним: ... *а підвіконня розквітали матіолами, настурціями і лінивими котами, що грілися на сонці...* // ... *а подоконники расцветали маттиолами, настурциями и ленивыми котами, греющимися на солнышке...*

У перекладі роману Ю. Винничука перекладачці Н. Фоміній доволі часто доводиться застосовувати метафоричні трансформації, адже мовні картини світу навіть слов'янських народів не співпадають. Так, використано деметафоризацію: *А відтак вибухнула ще одна сенсація* //

А потім *случилась* ще одна сенсація. Метафору оригіналу *вибухнула сенсація* перекладачка замінює словом з прямим значенням *случилась сенсація*, втративши метафоричний образ оригіналу *сенсація – вибух* (пор.: *вибухнути* – перен. значення: «Раптово виникати, починатися з великою силою») та пряме значення: «Розриватися з дуже сильним звуком і великою руйнівною силою (про вибухові речовини, спеціальні снаряди)» [11, т. 1, с. 358].

... *набирав повну ложку рідкого майового меду і тонюсінким струмочком дзюркотів на поверхню каші...* // ... *набирал полную ложку жидкого майского меда и тоненькой струйкой выливал на поверхность каши...* У перекладі втрачено порівняння, що створює зоровий та звуковий образ струмочком дзюркотів (дзюркотіти – «витіканням утворювати монотонні булькотливі звуки, шум. Текти, витікати струмком, потоком» [11, т. 2, с. 268]). На нашу думку, заміна *струйкой выливал* (залишено тільки зоровий образ, замінивши струмок на струйку) цілком вдала і виправдана (бо ж мед ніяк не міг дзюркотіти). Заміну метафоричного значення на неметафоричне застосовано й в наступних фрагментах перекладу: ... *то відразу все влягалось* // ... *как сразу все утихомиривались*. Влягтися – «перен. Слабшати, зникати (про рух), затихати (про звуки) [11, т. 10, с. 433]. *Руся взяла його за руку і повела сходами нагору, в якийсь сліпий коридор* // *Руся взяла его за руку и повела наверх, в какой-то тупиковый коридорчик*. Метафору *сліпий коридор* (знак концепту – ЛЮДИНА) перекладено неметафорою *тупиковый коридорчик*. Також спостерігається експресивна конотативна трансформація *коридор* // *коридорчик* (перекладачка додає суб'єктивну оцінку за допомогою суфікса -чик).

Компенсуючи втрати образності, Н. Фоміна застосовує заміну неметафори метафорою – метафоризацію: *Искорки перебігають по спалених документах і щезають* // *Искорки пробегают по сожженным документам и тают*. Для позначення концепту ВОГОНЬ Ю. Винничук використовує дієслово *щезати* в прямому значенні – «зникати» [11, т. 11, с. 579], перекладачка застосовує знак концепту ЛІД/СНІГ – метафоричне дієслово *таять* – «перен. Исчезать, постепенно сокращаясь, прекращаясь» [12, с. 579]. Метафору оригіналу *іскорки пробігають*, донорська сферою якої слугує концепт ЛЮДИНА, повністю відтворено в перекладі.

Муха відразу потрапляла в поле її зору і на гумовий клапот хляпавки // *Муха тут же попадала в поле ее зрения на резиновый язык хлопнушки*. У цьому фрагменті перекладу іменник *язык* (знак концепту ЛЮДИНА) вжито у переносному значенні для позначення концепту АРТЕФАКТ.

У перекладі також трапляється трансметафоризація – заміна донорської сфери метафори [10, с. 463], що пояснюється відсутністю метафори з таким самим образом в мові перекладу: *Він дуже скоро зрозумів, що так можна пробамкати усе життя* // *Он очень скоро понял, что так можно всю жизнь проворонить*. Донорською концептосферою метафори в оригіналі є ДЗВІН (бамкати – «гудіти, дзвеніти від ударів (про дзвін)» [11, т. 1, с. 99]), а в російському перекладі – ПТАХ («проворонить – «пропустить, прозевать, оказавшись невнимательным, ротозеем, рохлей» [12]). *Дурна рутинна праця у школі гнітила його і вимучувала ...* // *Тупая рутинная работа в школе угнетала и изнуряла его...* Донорську сферу метафори оригіналу ЛЮДИНА замінено донорською сферою АРТЕФАКТ в перекладі. «Зруйнувавши метафоричне підґрунтя оригіналу, перекладач мусить переорієнтувати читача на іншу донорську сферу і тим самим зберегти загальне метафоричне тло фрагмента», – зауважує О. Селіванова [10, с. 463].

Для створення метафори авторами оригіналу та перекладу використано різні знаки концепту ЛЮДИНА, що пояснюється специфікою вживання слів і їхньою сполучуваністю в мовах оригіналу та перекладу: *Під вікнами розкинулися квітники, серед яких гордо тримали варту соняхи, мальви і жоржини* // *Под окнами раскинулись цветники, на которых гордо несли стражу подсолнухи, мальвы и георгины*.

Інший знак донорської сфери АРТЕФАКТ допомагає перекладачці створити вдалий метафоричний образ в перекладі: ... *всі, хто займався цією темою, мали справу не з повною панорамою тодішнього літературного життя, а лише з уламками...* // ... *все, кто занимался этой темой, имели дело не с полной панорамой литературной жизни тех времен, а только с обрывками...* Пор.: *уламок* – «відбитий, відламаний шматок чого-небудь або

частина чогось розбитого, поламаного, зруйнованого; 2. Перен. Залишок чого-небудь віджилого, зниклого або знищеного» [11, т. 10, с. 427] // **обрывок** – «Оторванный кусок чего-либо (газеты, бумаги, верёвки, нитки)» [12].

Стилістично маркований відповідник дібрано в перекладі до стилістично забарвленої оригінальної метафори: ... *то відразу все вляглося, і тихенько всі вишивалися* // ... *как сразу все утихомиривались и тихонько сматывались*. Вишиватися – «фамільярне. Спішно залишати місце свого перебування; тікати» [11, т. 10, с. 540] // *сматываются* – «собраться, свитися посредством мотания, наматывания. Перен. Исчезнуть, уйти (прост. вульг.). Из выражения *смотать удочки*» [12].

У наступному фрагменті перекладачка зберігає метафору (і метафоричний образ, і донорську концептосферу), проте втрачає її стилістичне забарвлення: *Спогади щоразу, коли вона заходжувався коло варення, вигулькували в її пам'яті* // *Воспоминания всякий раз, когда она хлопотала возле варенья, всплывали в ее памяти*. Розмовному **вигулькувати** – «розм. Виринати з води» [11, т.1, с. 381] (див. синонімічний ряд: *віплисти, впливти, вплинути, сплисті, спливті, сплінути, вінирнути, віринутти, зрінути, віпірнути, віпурнути*), перекладач добирає стилістично нейтральний відповідник.

Оригінальні авторські метафори з доменом НЕМОВЛЯ перекладено метафорами з іншою донорською сферою або ж іншим компонентом тієї ж сфери: ... *я чую цей щебет, ці ніжні переливи звуків, ці лагідні, пеленаючі слівця* ... //... *я слышу это щебетание, эти нежные переливы звуков, эти ласковые обволакивающие словечки*... Пеленати – «Загортати в пелюшки» [11, т. 6, с. 113] // *обволакивать* – «Окутывать, облекать, затягивать со всех сторон, покрывать собою (о чем-л. стелющемся)» [12].

... *будиночки були сповиті дрімотою і диким виноградом*... // ... *домишки были окутаны дремотой и диким виноградом*... Сповивати – «Загортати в пелюшки (звичайно немовля)» [11, т.9, с. 548] // *окутывать* – «Кутая, обернуть. Окутать ноги пледом. 2. перен. Обволочь, плотно окружить, охватить. Туман окутал рощу» [12].

Висновки та перспективи дослідження. У перекладі роману Ю. Винничука «Танго смерті» перекладачка Н. Фоміна досить вдало перекладає метафори – важливий елемент ідіостилю автора оригіналу. У залежності від контексту, мовної традиції, норм вживання та сполучуваності лексем тощо або ж повністю відтворює метафору, або ж вдається до різних трансформацій: метафоризації, деметафоризації, трансметафоризації, заміни компонента донорської сфери, які допомагають як зберегти образність оригіналу в перекладі, так і втримати баланс денотативної, конотативної та прагматичної інформації текстів оригіналу і перекладу. **Перспективними** є дослідження когнітивного механізму перекладу різних типів концептуальної метафори.

Список використаної літератури

1. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафори, которими мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 387–416.
2. Литвин І. М. Перекладознавство. Навчальний посібник / І. М. Литвин. – Вид. 4-те, допов. – Черкаси : Вид. Ю. А. Чабаненко, 2016. – 218 с.
3. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика / Я. И. Рецкер. – М. : Межд. отношения, 2004. – 216 с.
4. Кухаренко В. А. Интерпретация текста / В. А. Кухаренко. – М. : Флинта, 2019. – 316 с.
5. Коптілов В. Першотвір і переклад (Роздуми і спостереження) / В. Коптілов. – К. : Дніпро, 1972. – 215 с.
6. Ребрій О. В. Сучасні концепції творчості у перекладі / О. В. Ребрій. – Харків : Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2012. – 376 с.
7. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) текста (на английском материале) / В. Н. Комиссаров. – М. : МГУ, 1981. – 112 с.
8. Newmark P. About Translation / Peter Newmark. – Clevedon (England) : Philadelphia Multilingual Matters, 1991. – 184 p.
9. Швейцер А. Д. Теория перевода. Статус, проблемы, аспекты / А. Д. Швейцер. – М. : Наука, 1988. – 216 с.
10. Селіванова О. О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке / О.О. Селіванова. – Черкаси : Ю. Чабаненко, 2012. – 488 с.
11. Словник української мови. В 11 т. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980.
12. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М. : ООО «ИТИ технология», 2007. – 944 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ozhegov.info/slovar/>
13. Селіванова О. О. Проблема значення в мовознавстві / О. О. Селіванова // Вісник Черкаського університету. Сер. Філологічні науки. – Черкаси, 2018. – № 2. – С. 3–10.

14. Селиванова Е. А. Стратегии и тактики переводчика в диалогической модели вторичной коммуникации / Е. А. Селиванова // Вісник Харківського національного університету. Серія романо-германська філологія. Проблеми перекладу та іншомовної комунікації. – Харків : Константа, 2004. – № 611. – С. 3–7.
15. Селиванова Е. А. Стратегическая программа перевода в аспекте диалогичности / Е. А. Селиванова // Реальность, язык и сознание: Межвуз. сб. науч. тр. / Отв. ред. Т. А. Фесенко. – Тамбов : Изд-во ТГУ, 2005. – С. 85–90.

References

1. Lakoff Dzh., Dzhonson M. (1990). *Metaphors We Live*. Metaphor theory. Moscow : Progress (in Russ.)
2. Lytvyn I. M. (2016). *Translation Studies*. Cherkasy : Yu. Chabanenko (in Ukr.)
3. Retsker Ya. Y. (2004). *Theory and Translation Practice*. Moscow : International Relationships (in Russ.)
4. Kukhareno V. A. (2019). *Text Interpretation*. Moscow : Flinta (in Russ.)
5. Koptilov V. (1972). *Original Text and its Translation*. Kyiv: Dnipro (in Ukr.)
6. Ребрій О. В. (2012). *Modern Concepts of Creativity in Translation*. Kharkiv (in Ukr.)
7. Комиссаров В. Н. (1981). *Theory of Translation (linguistic aspects) of the Text (in English material)*. Moscow : MGU (in Russ.)
8. Newmark, P. (1991). *About Translation*. Clevedon (England): Philadelphia Multilingual Matters
9. Schweitzer A. D. (1988). *Translation Theory. Status, Problems, Aspects*. Moscow : Science (in Russ.)
10. Selivanova O. O. (2012). *World of Consciousness in Language*. Cherkasy : Yu. Chabanenko (in Ukr.)
11. Ozhehov S. Y., Shvedova N. Yu. (2007). *Dictionary of the Russian Language*. Moscow (in Russ.)
12. *Ukrainian Language Dictionary*. V 11 t. (1970–1980). Kyiv: Scientific thought (in Ukr.)
13. Selivanova, O. O. (2018). Problems of meaning in linguistics. *Visnyk Cherkaskoho universytetu (Bulletin of the University of Cherkasy)*, 2, 3–11. doi: 10.31651/2076-5770-2018-2 (in Ukr.)
14. Selivanova, E. A. (2004). Translator strategies and tactics in the dialogic model of secondary communication. *Bulletin of Kharkiv National University. Series roman-german philology. Problems of translation and foreign language communication (Visnyk Kharkivsk'oho natsional'noho universytetu. Seriya romano-hermans'ka filolohiya. Problemy perekladu ta inshomovnoyi komunikatsiyi)*. 611, 3–7. (in Russ.)
15. Selivanova, E. A. (2005). Strategic translation program in the aspect of dialogue. *Reality, language and consciousness*. Tambov: TSU publishing house. 85–90. (in Russ.)

LYTVYN Iryna Mykolai'vna,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Department of Translation Theory and Practice The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkassy
e-mail: orinija@rambler.ru

METAPHOR IN THE ORIGINAL TEXT AND THE TRANSLATION OF THE NOVEL «TANGO OF DEATH» BY YURIY VYNNYCHUK

Abstract. Introduction. *The article deals with the problem of translation of metaphor as a component of writer's individual style.*

Purpose. *The main ways of conveying metaphor described in Theory of Translation are researched. The using of metaphors in the Russian translation of the novel «Tango of Death» by modern Ukrainian writer Yuriy Vynnychuk is analyzed. Metaphor is determined as the most productive and creative way of language enrichment, when the signs of one conceptual domain are used in terms of another, which is similar to it in some way.*

Results. *The translator N. Fomina translates metaphors successfully, this is really important because metaphors are the essential component of writer's individual style. N. Fomina preserves original metaphors by means of finding equivalent in the target language or using different transformations: metaphorization, demetaphorization, transmetaphorization, replacement of component of donor domain.*

Originality. *The typologies of methods which show how to translate metaphors in Theory of Translation of Y. Retsker, P. Newmark, V. Komisarov, O. Schweitzer and O. Selivanova are characterized. The main features of these classifications are highlighted. We consider that these classifications don't contradict each other, but they have different foundation and complement each other, that is why they can serve for better understanding of cognitive mechanism of metaphor translation.*

Conclusion. *All these translation methods help to preserve imagery of the original text in its translation and keep balance of denotative, connotative and pragmatic information in the original text and its translation. The research of cognitive mechanism in translation of different types of conceptual metaphors is considered significant for the follow-up analysis.*

Key words: *metaphor, metaphorization, demetaphorization, remetaphorization, transmetaphorization, transformation, individual style.*

Надійшла до редакції 18.01.19

Прийнято до друку 22.01.19

МОГІЛЕЙ Ірина Іванівна,
старший викладач кафедри теорії та практики
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького
ORCID 0000-0002-3446-4087
e-mail: irynamogiley@yandex.ua

ГРАМАТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ АНГЛОМОВНОЇ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ

Статтю присвячено аналізу граматичних трансформацій в українських перекладах творів англомовних письменників, у тому числі морфологічних і синтаксичних трансформацій, що формують структурно-логічний потенціал перекладацької еквівалентності у творах іншою мовою. Трансформаційний ресурс граматичних перетворень подано у зіставному аспекті і на прикладі численних випадків застосування граматичних заміни.

Ключові слова: граматична еквівалентність, граматичні трансформації, граматичні заміни.

Постановка проблеми. Перекладацькі перетворення мовних граматичних феноменів у переважній більшості текстів зазвичай охоплюють морфологічні та синтаксичні трансформації, а також додавання і опущення. Різноманіття цих перетворень у царині художніх текстів зумовлено складністю їх мовлення та труднощами їх інтерпретації в умовах перекладу. Граматична еквівалентність таких текстів є передусім результатом комплексного дослідження цілісної «граматичної картини» художнього твору у аспекті осягнення і оцінки його трансформаційного потенціалу. Слід зазначити, граматичним перетворенням у галузі художнього перекладу приділено не досить багато уваги, тому саме у їх аналізі полягає перспектива подальших досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальновідомі висновки щодо класифікації граматичних трансформацій містяться у численних перекладознавчих працях визнаних дослідників, серед яких Л. С. Бархударов, Є. В. Бреус, В. Н. Комісаров, Л. К. Латишев, Т. Р. Левицька, Я. І. Рецкер, А. В. Федоров, О. Д. Швейцер. Згідно з класифікацією О. О. Селіванової трансформації бувають формальні та формально-змістові. Формальні трансформації передбачають зміну форми в перекладі за умови збереження змісту оригіналу й відбуваються на фонетичному, словотвірному, лексичному, морфологічному та синтаксичному рівнях [1, с. 460].

Фонетичний рівень представлений транскрипцією, транслітерацією, їх комбінуванням та фонологічною заміною за традицією. На словотвірному рівні трансформації представлені словотвірним калькуванням як поморфемним перекладом одиниць та інверсією складників слова. На лексичному рівні до формальних трансформацій належать відповідники іншої мови з однаковим смисловим наповненням (словникові еквіваленти з однаковим актуалізованим у контексті семним складом). На морфологічному рівні формальні трансформації представлені категорійною заміною зі збереженням змісту мовних одиниць, наприклад, зміною в перекладі роду, відмінка, стану дієслова, форми ступеня порівняння; частиномовною заміною; заміною морфологічних засобів лексичними з однаковим змістом; усуненням чи виникненням у перекладі явища транспозиції числа, часу, способу дії і т. ін., на відміну від оригіналу. На синтаксичному рівні формальні трансформації представлені замінами сполуки словом і навики; зміною синтаксичного зв'язку у словосполучах і реченнях; анафоричними й еліптичними замінами; об'єднанням та членуванням речень без зміни змісту. Формальними трансформаціями можуть бути опущення та додавання мовних одиниць і конструкцій, які не змінюють змісту фрагментів перекладу [1, с. 461]. Ця систематична

класифікація граматичних перетворень є універсальною у межах дослідження граматичної еквівалентності перекладів конкретних художніх текстів.

Мета статті – розглянути й проаналізувати приклади відтворення, переструктурування або інтерпретації оригінальних граматичних структур в українських перекладах англомовних літературних текстів, систематизувати проілюстровані випадки згідно з типологією граматичних перетворень на морфологічному й синтаксичному рівнях, дослідити природу ідіостилістичних особливостей перекладів у аспекті осмислення й застосування граматичних замінів.

Виклад основного матеріалу. Випадки застосування граматичних трансформацій розглянуті на прикладі українських перекладів фрагментів англомовних художніх творів літератури 20 ст., зокрема, творів Дж. Фаулза («Вежа з чорного дерева»), А. Крісті («Вбивство у Месопотамії»), С. Плат («Під скляним ковпаком»).

Серед **морфологічних трансформацій**, установлених у процесі дослідження текстів перекладів, слід виокремити низку **частининомовних замінів**, що є прикладами формальної трансформації морфологічного рівня [1, с. 461], а саме заміну прислівника конструкцією прийменник + іменник: *The expedition house was not **actually** very far from Hassanieh, but it was a lonely spot* (A. Christie) (1, р. 7) // *Будівля експедиції знаходилася **до речі** неподалік Хассані, але ж це було дике й безлюдне місце* (А. Крісті) (4, с. 7). Варто зазначити, що в англійській мові переважна кількість прислівників утворюється від якісних чи відносних прикметників за допомогою суфікса -ly, тоді як в українській мові утворення прислівників від прикметників є не досить поширеним, а переклад часто використовує прийменниково-іменникові сполучення, як, до прикладу, у реченні: *There was no sign of a bell; nor, **mercifully**, of the threatened dog* (J. Fowles) (2, р. 35) // *На щастя, не було і лютого собаки* (Дж. Фаулз) (6, с. 6). Наступний приклад демонструє формально-змістову трансформацію морфологічного рівня, а саме заміну у сполученні іменника прикметником: *He felt he'd be happier if he knew that **some responsible person with expert knowledge** was keeping an eye on her* (A. Christie) (1, р. 8) // *Він почувався б спокійнішим, якби знав, що її доглядає хтось **надійний і досвідчений*** (А. Крісті) (4, с. 19). Оскільки морфологічні трансформації тісно пов'язані з синтаксичними, ми чітко можемо побачити, що сполука «*some responsible person with expert knowledge*» («якась відповідальна особа і водночас експерт») переходить у прикметник («надійний і досвідчений»), тобто спостерігаємо як трансформацію опущення, так і частиномовну заміну. Так само знаходимо частиномовну заміну у перекладі речення: *There was something **gentle and kindly** and rather **helpless** about him* (A. Christie) (1, р. 9) // *У ньому відчувалася **м'якість, доброта** і навіть деяка **безпорадність*** (А. Крісті) (4, с. 9), у якому англійські прикметники замінені українськими іменниками. Зауважимо, так само доречним і водночас цікавим у описі старовинного будинку є переклад англійського іменникового словосполучення *a warm face of character* (приємний і гідний фасад) окремим прикметником *затишний* із збереженням смислу висловлення: *But the ensemble had charm; old and compact, **a warm face of character, a good solid feel*** (J. Fowles) (2, р. 34) // *І все таки було в цьому будинку щось привабливе: старовинний, не дуже великий, **затишний, показний на вигляд*** (пер. В. Ружицького) (Дж. Фаулз) (6, с. 5). До всього, там само англійська іменникова сполука *a good solid feel* (чудова статечна будівля) перекладена прикметниковою конструкцією *показний на вигляд*. Речення *In its shade sat, as if posed, **conversing**, a garden table and three wicker chairs* (J. Fowles) (2, р. 35) // *У його затінку розташувались, **ніби співбесідники**, садовий стіл і три плетених крісла* (Дж. Фаулз) (6, с. 7) дієприслівник *conversing* (розмовляючи, ведучи бесіду) перекладено іменником *співбесідники* із збереженням формального сенсу речення. У тому самому контексті авторська граматична конструкція, прислівник *handmaidenly* (на кшталт покоївки, у манері покоївки), вжитий як означення у формі прикметника, перекладено відповідним за формою іменником: *...simple, white, bizarrely modest and **handmaidenly*** // *...така проста, біла, якась несподівано скромна, наче **служниця***, що відповідає загальному сенсу фрази.

Категорійні заміни компенсують відсутність у мові перекладу деяких граматичних категорій, які наявні в мові оригіналу [1, с. 461]. Один із наведених прикладів демонструє формальну трансформацію морфологічного рівня, а саме категорійну заміну граматичного роду: *I'm sure you put **it** here* (A. Christie) (1, р. 26) // *Я певен, що ви поклали **її** тут* (А. Крісті) (4, с. 29). Оскільки тут, по суті, ілюстровано проблему ідентифікації родових маркерів в сучасній англійській мові, в українському перекладі особовий займенник середнього роду *it* перекладено особовим займенником у жіночому роді, *її*, через значну розбіжність у категорії роду. Наступний приклад демонструє формально-змістову трансформацію морфологічного рівня, а саме категорійну заміну числа: *An expedition is probably like our life here in miniature, said Major Pennyman. It has its **cliques and rivalries and jealousies*** (A. Christie) (1, р. 13) // *На мій погляд, експедиція нагадує життя у мініатюрі, промовив майор Пенніман. У них там є свої **угруповання, і суперництво, і заздрість*** (А. Крісті) (4, с. 13). Як в англійській, так і в українській мові є іменники, які вживаються тільки в формі однини: наприклад, такими є незлічувані іменники (абстрактні і конкретні). Деякі незлічувані іменники в українській мові вживаються лише в однині, а відповідні їм іменники в англійській мові вживаються або у множині, або в однині і множині: у наведеному випадку іменники *rivalry* (суперництво) і *jealousy* (заздрість) можуть вживатися в обох формах, натомість їх українські еквіваленти мають лише категорію однини. Втім, задля збереження форми множини ці іменники можна було б перекласти із використанням українських множин, наприклад: *заздрощі* або *вияви суперництва*, якби таким було завдання перекладача.

Категорійні заміни граматичного виду й часу дієслів відбуваються здебільшого у випадках дослідження складних речень із розлогими підрядними, що були перекладені із відповідними граматичними замінами із метою логічного оформлення оповіді, адже англійські дієслівні видо-часові форми мають меншу кількість відповідників в українській мові. До різної міри модифіковані у перекладі англійські особові й неособові дієслівні форми варто сприймати як неточність, а не помилку; наприклад, значний за обсягом розгорнутий опис місцевості у першому розділі «Вежі з чорного дерева» містить низку дієслівних форм минулого доконаного виду, перекладених вочевидь досить довільно: *David **arrived** (прибув, приїхав) at Coetminais the afternoon after the one he **had landed** (раніше, напередодні прибув човном) at Cherbourg and **driven down** (так само раніше)(доїхав до) to Avranches, where he **had spent** (так само раніше провів ніч, переночував) the intervening Tuesday night* (J. Fowles) (2, р. 33) // *Девід **приїхав** у Котміне в середу пополудні. Вчора о цій самій порі він **зійшов на берег** у Шербурі, а **надвечір був уже** в Авранші, де й **заночував*** (Дж. Фаулз) (6, с. 3). Динаміка вживання дієслівних форм простого минулого та доконаного минулого часів є виправданою у англійському реченні, адже за правилом ці форми є узгодженими у межах одного висловлення, тому що саме у такому узгодженні вони мають передавати граматичний сенс давно минулих і наступних минулих дій, а низка лексичних перебудов і додавань має довершити цю комплексну трансформацію: *По обіді Девід **дістався** Котміне, адже лише **напередодні** він **доплив** човном до Шербура і **встиг доїхати** до Авранша, там і **провів** ніч.* У друкованому українському перекладі одне цілісне речення виявилось поділеним на три, кожне із самостійною граматичною основою, що сприяло, принаймні іншим способом, відтворенню у перекладному контексті твору уявлення про темп подорожі головного персонажа та мету його приїзду до Франції. Так само приблизним і граматично спрощеним, із втратами, у тому числі, неперекладених метафор, виглядає переклад наступного фрагменту: *He took at once to the quiet landscapes, **orcharded and harvested, precise and pollarded, self-concentrated, exhaling a spent fertility*** (2, р.33) *(Йому відразу сподобалися тихі краєвиди, з висадженими фруктовими садами і зібраним збіжжям, правильної форми і підстрижені, занурені у себе, (неначе) дихали пережитою плодючістю) // Девідові одразу припали до серця спокійні краєвиди – старанно доглянуті фруктові сади і поля, що задумливо стояли під тягарем щедрого врожаю* (6, с.3) (пер. В. Ружицького). Наразі доцільнішим видається використання дієслівних видо-часових форм та їх граматичного узгодження, переважно у контексті минулого часу, у перекладених уривках з іншого твору:

I certainly learned a lot of things I never would have learned otherwise this way, and even when they surprised me or made me sick I never let on, but pretended that's the way I knew things were all the time (S. Plath) (3, p. 5) // *Я більше ніж упевнена, що інакше не пізнала би всіх тих штук, які пізнала, і хай вони мене дивували чи викликали відразу – я того не показувала, а вдавала, буцім знаю: саме такими вони й мусять бути* (С. Плат) (5, с. 24) (пер. О. Любарської), адже у випадку використання одночасних дій у минулому переклад має надавати перевагу формам теперішнього часу (*знаю, мусять бути*). Відсутність дієслівних форм тривалого виду в рідній мові примушує як правило вдаватися при перекладі до вживання дієслів у минулому часі недоконаного виду, а в цьому випадку – у теперішньому недоконаному, із лексичними засобами узагальнення ситуації у минулому часі: *I knew perfectly well the cars were making noise, and the people in them and behind the lit windows of the buildings were making a noise, and the river was making a noise, but I couldn't hear a thing* (S. Plath) (3, p. 7) // *Я чудово знала, що автомобілі шумлять, що люди в них і за освітленими вікнами будинків шумлять, і що ріка шумить, але я не чула того шуму, хоч як старалася* (С. Плат) (5, с. 34).

Однією з найпоширеніших граматичних трансформацій на синтаксичному рівні є заміна сполуки словом і навпаки. Причина використання цього виду перетворення полягає у відмінностях у словниковому складі англійської та української мов та граматиці. До прикладу, речення: *And a little plump man who does the photographs, he's an American* (A. Christie) (1, p. 12) // *Ще онецькуватий коротун, американець, він фотографує* (А. Крісті) (4, с. 12) містить випадок формальної трансформації на синтаксичному рівні, а саме, заміну словосполучення словом: оскільки для англійської мови характерні оцінні сполуки, «*a little man*» («невисокого зросту»), автор вдався до влучного перекладу, дібравши еквівалент «коротун», що повністю відображає закладений у висловлюванні зміст. У тому самому творі встановлено інший приклад: *There was what I heard called later a station wagon waiting outside* (A. Christie) (1, p. 16) // *Біля станції на нас чекав так званий автофургон* (А. Крісті) (4, с. 16), що ілюструє тенденцію в українській мові до називання речей коротшими за структурою, ніж в англійській мові, лексемами: англійська граматична конструкція «іменник+іменник» згідно з правилом набуває значення означального словосполучення, і *station wagon*, таким чином, має означати «пересувний транспортний засіб», «авто, що їздить від станції», що виявилось замінені лексемою «автофургон».

Грамматичні трансформації із заміни синтаксичного зв'язку та заміни типу речень так само відбуваються на синтаксичному рівні. Вдаючись до цієї трансформації, перекладають речення оригіналу із одним типом синтаксичного зв'язку реченням із іншим типом зв'язку: *To this I never respond* (A. Christie) (1, p. 17) // *Що на це скажеш?* (А. Крісті) (4, с. 17). Наразі ми спостерігаємо приклад формальної трансформації, а саме, заміну синтаксичного зв'язку, адже стверджувальне речення замінено питальним. В іншому випадку так само спостерігаємо заміну синтаксичного зв'язку: *I was silent for a moment or two, then I had one more try* (A. Christie) (1, p. 10) // *Трохи помовчавши, я знову підступилася до нього із розпитуваннями* (А. Крісті) (4, с. 10), адже англійською мовою складносурядне речення замінено українським простим із дієприслівниковим зворотом. Або ж англійське просте речення замінено українським складнопідрядним із підрядним означальним: *He was a middle aged man with a rather nervous hesitating manner* (A. Christie) (1, p. 9) // *Це був літній добродій, що тримався децю скуто й невпнено* (А. Крісті) (4, с. 9). У іншому уривку називне речення у складі складносурядного у перекладі має граматичну основу, тобто структуру особового речення: *A delicate, ladylike spatter of applause (пристойні, стримані оплески), and we all sat at the enormous linen-draped table* (S. Plath) (3, p. 9) // *Як і належить леді, ми делікатно поплескали і сіли до величезного зтягнутого скатертиною столу* (С. Плат) (5, с. 44). Той самий твір пропонує у перекладі заміну головних членів речення: *I saw (я побачила) my life branching out before me like the green fig tree in the story* (S. Plath) (3, p. 24) // *Моє життя постало переді мною, наче зелена смоковниця з того оповідання* (С. Плат) (5, с. 113). Схожим чином можна дослідити наступний випадок трансформування

граматичної основи: *Half a mile on again through the forest he found his way barred* (він виявив, що шлях закритий), *just before the trees gave way to sunlight and a grassy orchard, by yet another gate* (J. Fowles) (2, p. 34) // *Ще через півмилі, там, де ліс розступався перед сонячним світлом і порослим травною садом, Девіда зупинила нова перепона – ще одні ворота* (Дж. Фаулз) (с. 4).

Трансформація синтаксичного рівня відбувається у разі перевантаження речення інформацією, коли використовують такий вид трансформацій синтаксичного рівня, як членування речень, а у випадку занадто коротких – об'єднання речень, як, наприклад: *And then there's Miss Johnson. She's English, too, sort of general bottle-washer* (A. Christie) (1, p. 12) // *Далі, міс Джонсон, також англійка, вона, як-то кажуть, знає про всіх усе* (А. Крісті) (4, с. 10). Прийом об'єднання двох і більше речень оригіналу в одне речення при перекладі застосовується як для уточнення змісту, так і з стилістичною метою. Найчастіше до нього доводиться вдаватися, коли зв'язок між сусідніми реченнями настільки тісний, що їх формальне об'єднання диктується побудовою української фрази. Наведемо приклад членування: *No, I shouldn't think there was anything the matter with her physically* (A. Christie) (1, с.9) // *Гадаю, вона фізично цілком здорова. Справа не у цьому* (А. Крісті) (4, с. 9). Перед нами приклад формальної трансформації синтаксичного рівня, членування синтаксичної структури з метою уникнути перевантаження інформацією, натомість ми маємо два самостійних речення, цілком прийнятних для розуміння, як у наступному випадку: *He felt a little guilty to be enjoying himself so much, to be here so unexpectedly alone, without Beth, and after he had made such a fuss; but the day, the sense of discovery, and of course the object of the whole exercise looming formidably and yet agreeably just ahead, everything conspired to give a pleasant illusion of bachelor freedom* (J. Fowles) (2, p. 33) // *Девід почувався ніяково за свій чудовий настрій, за те, що він тут втішається один, без Бет, та ще й після сварки, яку сам затіяв. Проте ясний день, свіжі враження, і, звичайно, думка про мету цієї подорожі – бентежна і водночас радісна – все це створювало приємну ілюзію парубоцької свободи* (Дж. Фаулз) (6, с. 4).

Синтаксичні трансформації **опущення і додавання** використовуються у перекладі як необхідний засіб компресії або декомпресії, з метою пояснення або розширення значення висловлення, як це є необхідним для достатньої інтерпретації інформації оригіналу. До прикладу, опущення має на увазі усунення тих елементів, відсутність яких не шкодить цілісності змісту: *You'd see something of the country before you go home they'll be digging for another two months* (A. Christie) (1, p. 8) // *Ви матимете можливість оглянути країну, вони збираються копати тут не менш ніж 2 місяці* (А. Крісті) (4, с. 8). Фрагмент *before you go home* в англійському реченні використовують на позначення обставини умови. Автор уважав доцільним не вживати сполуку, оскільки у вжитому майбутньому часі вже закладено це значення. У тому самому творі наведемо інший приклад формальної трансформації даного типу: *When we got back to the house Mr Coleman wasn't there yet, so we sat down and talked a bit* (A. Christie) (1, p.19) // *Коли ми повернулися, м-р Коулмен ще не з'являвся, і, очікуючи на нього, ми почали розмову* (А. Крісті) (4, с. 19). Фрагмент показує суб'єктивний вибір автора перекладу, оскільки опущення лексичної одиниці «*so we sat down*» («ми сіли, ми влаштувалися») не несе важливої інформації, і її опущення не призведе до погіршення розуміння текстового фрагменту.

Навпаки, додавання – це перекладацька трансформація, заснована на відновленні при перекладі опущених у вихідній мові лексем і словосполучень: *Possibly it has got torn up, and I have kept you all this time for nothing* (A. Christie) (1, p. 4) // *Мабуть, ця сторінка десь загубилась, і я тільки даремно забрав у тебе стільки часу* (А. Крісті) (4, с. 4). Автор перекладу увів до сполуки вказівний займенник + іменник, для того, щоб конкретизувати відсутню в англійській мові категорію роду іменника. Інший приклад додавання, речення *He's always managed to keep his expedition happy and on good terms with each other* (1, с. 13) // *Йому завжди щастило зробити так, щоб кожен в експедиції почувався легко й вільно й усі добре ставилися один до одного* (4, с. 13) у перекладі використовує уточнення оригінального

вислову *to keep his expedition, утримувати, підтримувати* виразом *зробити так, щоб* з метою окреслення дії персонажу твору. Інший приклад містить додавання деяких елементів із метою досягнення наративного ефекту: *Always rather fond of being liked, he developed a manner carefully blended of honesty and tact* (J. Fowles) (2, p. 43) // *Він завжди намагався подобатись іншим і в своєму ставленні до людей навчився уміло поєднувати чесність і такт* (Дж. Фаулз) (6, с. 17).

Висновки та перспективи дослідження. Граматичні трансформації постійно використовуються у перекладі і становлять основу методології застосування перекладацьких перетворень у значній кількості наявних текстів художніх творів, тому перспектива їх дослідження й вивчення видається наразі прийнятною і необхідною.

Список використаної літератури

1. Селіванова О. О. Світ свідомості в мові. Монографічне видання / О. О. Селіванова. – Черкаси: Ю. Чабаненко, 2012. – 488 с.
2. Селіванова О. О. Проблема значення в мовознавстві / О. О. Селіванова // Вісник Черкаського університету. Сер. Філологічні науки. – Черкаси, 2018. – № 2. – С. 3–10.
3. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика / Я. И. Рецкер. – М. : Межд. отношения, 2004. – 216 с.
4. Селиванова Е. А. Стратегии и тактики переводчика в диалогической модели вторичной коммуникации / Е. А. Селиванова // Вісник Харківського національного університету. Серія романо-германська філологія. Проблеми перекладу та іншомовної комунікації. – Харків : Константа, 2004. – № 611. – С. 3–7.
5. Селиванова Е. А. Стратегическая программа перевода в аспекте диалогичности / Е. А. Селиванова // Реальность, язык и сознание: Межвуз. сб. науч. тр. / Отв. ред. Т. А. Фесенко. – Тамбов : Изд-во ТГУ, 2005. – С. 85–90.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. A.Christie "Murder in Mesopotamia". – USA: Dell Publishing 1897. – 275 p
2. J. Fowles. The Ebony Tower. – М.: Progress Publ., 1980. – 100 p.
3. S. Plath. The Bell Jar. – Bentam Books, London, 1972. – 81p.
4. А.Крісті «Вбивство в Месопотамії» / Пер. з англ. І. Боровик. – К.: Дніпро, 1976. – 352 с.
5. С. Плат. Під скляним ковпаком/ Пер. з англ. О. Любарської. – Львів: Видавництво Старого Лева, 2018. – 352 с.
6. Дж. Фаулз. Вежа з чорного дерева / Пер. з англ. В. Ружицького. – К.: Дніпро, 1986. – 284 с.

References

1. Selivanova, O. O. (2012). *The world of consciousness in the language. Monographic edition*. Cherkassy: Y. Chabanenko Printing House (in Ukr.)
2. Selivanova, O. O. (2018). Problems of meaning in linguistics. *Visnyk Cherkaskoho universytetu (Bulletin of the University of Cherkasy)*, 2, 3–11. doi: 10.31651/2076-5770-2018-2 (in Ukr.)
3. Retsker Ya. Y. (2004). *Theory and Translation Practice*. Moscow : International Relationships (in Russ.)
4. Selivanova, E. A. (2004). Translator strategies and tactics in the dialogic model of secondary communication. *Bulletin of Kharkiv National University. Series roman-german philology. Problems of translation and foreign language communication (Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu. Seriya romano-hermans'ka filolohiya. Problemy perekladu ta inshomovnoyi komunikatsiyi)*. 611, 3–7. (in Russ.)
5. Selivanova, E. A. (2005). Strategic translation program in the aspect of dialogue. *Reality, language and consciousness*. Tambov: TSU publishing house. 85–90. (in Russ.)

MOGILEY Iryna Ivanivna,

senior Lecturer at the Department of Translation Theory and Practice
The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkassy
e-mail: irynamogiley@yandex.ua

GRAMMATICAL TRANSFORMATIONS IN THE UKRAINIAN TRANSLATIONS OF THE CONTEMPORARY ENGLISH PROSE

Abstract. Introduction. Grammatical aspects in translating any supposed texts mean much for the efficiency of interpreting and reproducing the translated messages both in oral and written translation which generally means applying grammatical transformations to obtain the functional equivalence of literary texts. Methods of tackling the grammatical equivalence introduced by Prof. O. Selivanova include morphological and syntactical analyses of the extracts given as well as instances of addition and omission as means of analyzing the transformed structures and adapting them in the Ukrainian literary contexts. With this effect, the article regards the selected fragments in the aspect of grammatical substitutions including

transformations in translating parts of speech, in substituting grammatical categories of gender and number of nouns, or verbal tense and aspects forms. Syntactical transformations appear as well possible and proficient including partitioning and merging syntactic units, substituting elements of syntactic meaning and sentence type.

Purpose. *Sense of observing and tackling the phenomenon of grammar equivalence in the translated texts and their original counterparts lies in achieving completely eligible literary translations so that they would be perceived as the source work. The article deals with a number of fragments and examples from the 20th century English literature regarded in the grammar translation aspect.*

Methods. *The article applies the contrastive methods to establish the differences in form and contents of the two-language comparative analysis, as well as descriptive passages, to fuller explain and provide the illustrative items.*

Results. *Though grammatical background seems to be rather inconspicuous in terms of general stylistic effect of translating literary texts, its structural role is quite meaningful and brings new or altered senses into the narration. The paper proved grammatical aspect to be one of the most important for understanding and estimating the imagery of both texts under consideration.*

Originality. *The transformation processes are regarded in a new perspective, that of a new approach to the problems of equivalence and adequate translation in the literary context, being supported with modern views on lingual and cognitive phenomena in the evolving communicative activity throughout the global functional and translating practices.*

Conclusion. *Functional and stylistic equivalence is obviously perceived to be achieved through numerous translation devices including grammatical transformations associated with several types of changes, most of which lie within the inner and contextual meaning of the lexical units and grammatical phenomena in imagery of the text.*

Key words: *narration, literary fiction, translation equivalence, grammatical substitution, text imagery.*

Надійшла до редакції 11.01.19

Прийнято до друку 22.01.19

ГРАМАТИКА І ТЕРМІНОЗНАВСТВО

УДК 811.161.2.'366.587

DOI 10.31651/2076-5770-2019-1-42-49

КАЛЬКО Микола Іванович,

доктор філологічних наук, професор кафедри
українського мовознавства і прикладної лінгвістики
Черкаського національного університету

імені Богдана Хмельницького

ORCID 0000-0001-6042-4436

e-mail: mkalko@ukr.net

КАТЕГОРІЯ ВИДУ І КОНТЕКСТ: АСПЕКТУАЛЬНО РЕЛЕВАНТНІ СИНТАКСЕМИ

Метою статті є вивчення механізму взаємодії системи і середовища у царині категорії виду українського дієслова, зокрема встановлення репертуару аспектуально вагомих синтаксем.

Аспектуально релевантні синтаксеми постають у дослідженні як значущі для вираження аспектуальної семантики синтаксеми: 1) предикатні: акціональні, статальні, релятивні тощо; 2) речові (предметні, субстанціальні): суб'єктні, об'єктні, адресатні, інструментальні тощо, 3) обставинні (адвербіальні): локативні, темпоративні, квалітативні, квантитативні тощо.

Відзначено, що кожна із синтаксем може об'єднувати кілька конкретних семантико-синтаксичних делегатів, напр. темпоратив може бути представлений делімітативом, дименсивом, інклюзивом тощо.

Аспектуальна значущість синтаксем може бути виявлена: 1) у розмежуванні щодо парності vs непарності лексико-семантичних варіантів дієслів; 2) у контекстуальній підтримці часткововидових функцій виду; 3) у вираженні дериватологічно-морфологічної семантики акціональних підкласів дієслів (способів дієслівної дії).

Ключові слова: *аспектуальність, вид, недоконаний вид, доконаний вид, аспектуально релевантний клас, конкретно-видова функція, термінатив, активітив, евентив, статив, елятив, аспектуально релевантна синтаксема.*

Постановка проблеми. У граматичних студіях останнього півстоліття серед категорій, що здобули репутацію найскладніших для дослідження, чи не найвище рейтингове місце посідає аспектуальність. Її називають «легендарною», «фатальною», порівнюють зі «складним клубком питань», «густим лісом» проблем» [1, с. 3]. Однією з основних причин постійного дослідницького невдоволення через відсутність адекватного наукового опису категорії виду є, на нашу думку, суб'єктивне намагання втиснути його у жорсткі й стерильні формально-граматичні рамки, абстрагуючись від усього його семантичного багаторівневого обширу. Як зауважує В. Плунгян, «конфлікт між «індивідуалізмом» лексики і «всеосяжністю» граматики – неодмінний наслідок обов'язкового характеру граматичних протиставлень, але, ймовірно, саме аспект (через його найбільшу семантичність) доводить цей конфлікт до найбільшої гостроти» [2, с. 30].

IV Конференція Комісії з аспектології Міжнародного комітету славистів, що відбулася в червні 2013 року у шведському місті Гетеборзі, засвідчила, що в останні десятиліття центральне місце в дослідженні слов'янського виду як ідіотнічного вияву універсальної категорії аспекту посідають питання, пов'язані саме з семантичним змістом самої категорії та зі значеннями, що виникають унаслідок взаємодії видових форм і того чи того типу контексту. Це зумовлено тим, що, на думку багатьох аспектологів, складність вивчення категорії виду полягає саме в багаторівневому характері її змісту. Однією із актуальних для

дослідників виду й аспектуальності визнано проблему співвідношення системи і середовища, оприявленого через взаємодію категорійного значення виду і контексту [3, с. 13–14]. Це передбачає передовсім пильну увагу до аспектуальних особливостей семантичних класів дієслів, специфіки взаємозв'язку виду і зовнішньолексемного контексту, зокрема й впливу на видову поведінку аспектуально релевантних синтаксем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Безперечно, проблема тісного зв'язку виду та контексту не могла залишитись поза увагою і в лінгвоукраїністиці, зокрема в працях В. Русанівського [4], А. Грищенка [5] І. Вихованця [6], К. Городенської [7], А. Загнітка [8], О. Бондаря [9], С. Соколової [10], В. Барчука [11] та ін. Однак проблему аспектуально релевантних синтаксем як вияву взаємодії категорії виду із зовнішнім контекстом окреслено лише в загальних рисах, що переконує у потребі подальшого лінгвістичного вивчення механізму взаємодії системи і середовища у царині категорії виду українського дієслова, встановлення репертуару аспектуально вагомих синтаксем, що і становить **мету** цієї статі.

Виклад основного матеріалу. Дослідження зовнішньолексемного контексту неодмінно пов'язане і з внутрішньолексемний контекстом, який становлять аспектуально релевантні класи дієслів: термінативний та інтермінативні (активітивний, стативний, евентивний та релятивний) [12, с. 72–86].

Термінативи, або здійсненники об'єднують дієслова зі значенням подієспрямованого процесу, з одного боку, і досягнення події, на яке був спрямований процес – з іншого. напр.: *А на другий день в бур'яні Шевченко будує з булиги та коров'яків курінь. Збудував курінь, заплів його ромашками та глухою м'ятою, обполов кругом садок, поробив у ньому стежечки, посипав жовтим пісочком* (С. Васильченко). Активітиви, або діяльники, означають динамічний неподієспрямований процес, напр.: *...степом іде один верблюд, а за ним другий, третій, четвертий, а збоку біжить маленьке верблюденя й скубе зелену травичку ...* (Б. Антоненко-Давидович). Стативи, або станівники, описують адинамічний, недискретно-фазовий вияв буття, локалізований хоча б у межах надтривалого часового відрізка, напр.: *Такий свят-вечір, що нема й куті. Стоїть Іван. Над валом крупка сіє. – Чого стоїш отут на видноті? Ще стрілить хто. – Не стрілить. Не посміє* (Л. Костенко). Евентиви, або подійники, передають значення миттєвих подій, зокрема і несподіваних, непередбачуваних, напр.: *Цей чоловік постійно заплутувався у шнурках до електричної лампи або праски, горнятка з чаєм випорскували йому з рук і розбивалися вдрузки, гудзики на сорочці відлітали, ножі ламалися того ж дня, коли він їх купив* (К. Москалець). Релятиви, або відносники, інтегрують дієслівні лексеми зі значенням процесуально-стилізованих реляцій (відношень, властивостей, якостей, постійних ознак тощо), напр.: *Але передусім – мова. Я маю щастя нею володіти, частіше вона володіє мною, я радий перебувати в її володіннях* (Ю. Андрухович).

Аспектуально релевантні синтаксеми – це значущі для вираження аспектуальної семантики синтаксеми: 1) предикатні: акціональні, статальні, релятивні тощо; б) речові (предметні, субстанціальні): суб'єктні, об'єктні, адресатні, інструментальні тощо, в) обставинні (адвербіальні): локативні, темпоративні, квалітативні, квантитативні тощо. Кожна з названих синтаксем має цілу низку лексичних представників (репрезентантів, або «делегатів», за Г. О. Золотовою [13]), приміром, особливо вагомий для внутрішньочасової структури ситуації темпоратив підлягає дальшій конкретизації на: лімітатив (власне темпоратив, за Г. О. Золотовою): «кінцева межа часового проміжку», інклюзив: «строк, термін», дименсив: „тривалість, протяжність чи повторюваність предикативної ознаки» тощо. Наприклад, інклюзив можливий лише для предикатно-аргументних структур з термінативним предикатом: *Парубок від слова «надрукуємо» зовсім оговтався і навіть посміливішав, наче я йому сказав, що його хворобу можна вилікувати за три дні...* (Б. Антоненко-Давидович); дименсив є аспектуально значущим для реалізації ітеративної функції: *До мене щоночі приходять чорна корова і рогом завалює дім... Був чоловік – і нема, Бо прийшла паніматка корова* (В. Цибулько).

Категорія термінативності vs інтермінативності (граничності vs неграничності), а отже, і відповідна диференціація дієслівної лексики значною мірою залежить від

валентності предиката та її синтаксичної реалізації конкретними предикатно-аргументними структурами. У семантичному універсумі дієслова аспектуальним компонентам належить особливе місце, оскільки вид – це позначення певного способу локалізації процесу в межах цього універсуму [14, с. 270].

Обстеження полісемічних дієслів, що поєднують у своїй структурі термінативні й інтермінативні семантики, уможлиблює виокремлення найсприятливіших, по суті, прототипних синтагматичних умов реалізації термінативної семантики та периферійних, у яких видова корелятивність не може мати вияву. Їхня характеристика стосується передусім трьох основних синтагматичних царин предиката: суб'єктної, об'єктної та адвербіальної.

Основними субкатегорійними різновидами процесу слід уважати агентивну та неагентивну процесуальні ознаки, тобто дію і не-дію, які мають розмежування за ознакою довільності vs мимовільності. Водночас кожен субкатегорійний тип пов'язаний із певним семантичним наповненням суб'єкта: агентивний процес – з істотою, неагентивний процес – або з істотою (у цьому разі процес здійснюється мимовільно, незалежно від волі істоти), або ж з неістотою.

Субкатегорійні ознаки відіграють важливу роль лексико-семантичного тла термінативності vs інтермінативності. Значення дії є основною субкатегорійною семантикою процесу, а отже, царина дії – ядро дієслівності. Тільки до дієслів, що означають дію, можна прямо поставити запитання: що робить? що зробив? З огляду на те, що дія передовсім передбачає активного діяча, який діє з власної волі, з наміром, докладаючи певних зусиль, саме акціональні процеси найчастіше пов'язані зі спрямованістю на досягнення результату, з одного боку, чи реальним його досягненням, з іншого. Тому найсприятливіше середовище реалізації термінативності – дієслова зі значенням дії. Інакціональні (неагентивні) дієслова, які, на думку Г. О. Золотової, «часто бувають більшою чи меншою мірою лексично ослабленими» [15, с. 15], здебільшого позначають процесуальну ознаку, що відображає динамічне чи статичне існування неістот або засвідчують їхнє існування як постійний факт, що унеможлиблює суто видове партнерство.

Отже, прототипним учасником термінативної ситуації є агентив – виконавець дії, активний діяч-істота. Його роль особливо увиразнена в опозиціях із периферійним щодо реалізації корелятивної семантики неагентивним суб'єктом – носієм процесуального відношення. Перехід від динаміки внутрішньочасових «кадрів» ситуації, учасником якої є агентив, до статичної ситуації з елементом викликає асоціативний ефект «зупинки кадру», пор.: *Семен поспішився за волами, котрі саме збігали з гори в долину (М. Коцюбинський) // Будинок – на два танки, передній низенький і широкий задній, високі, вузькі сходи збігають на галявину, за якою починається ставок (Ю. Мушкетик).*

Найвпливовішою та найвизначальнішою для видової корелятивності є сфера об'єкта. Поняття внутрішньої межі, яке містять у собі термінативи, зумовлює вияв результату дії в багатьох випадках за допомогою прямого додатка, напр.: *Рішучість потрібна лише при штурмі ворожих кріпостей і могильникам, які мають точно знати, де **копати** ваші могили, бо й у могильників і в тих, хто **проливає кров**, єдиний покровитель – Каїн, що, як відомо, без вагань **убив** рідного брата, приревнувавши його до своєї дівчини (П. Загребельний).* Знахідний відмінок, за яким закріплена роль прямого об'єкта, за словами М. Я. Плющ, «з'являється при перехідному дієслові як „відпрацьована” у процесі мовленнєвого вживання форма, спеціалізована функція. У ній знаходить вияв мовне (граматичне) оформлення субстанції, яке цілком підлягає дії» [16, с. 44].

Особлива вагомість притаманна результативу – об'єктові з семантикою нового учасника ситуації, результованого цілеспрямованим виконанням процесу, напр.: – *З усіх не **намалюєш** ікон. Коли з мене – тоді з усіх треба **малювати** ікони (Є. Гуцало); – *Може, його й на світі нема? І ніколи й не було, а я **вигадала**? – Е-е, не **вигадала**, це тепер ти **вигадуєш** (Є. Гуцало); ... лікарі мене заспокоюють, що все буде гаразд, що я колись ще **народжу** [дитину], мій вік дозволяє **народжувати** (Є. Гуцало); – ***Шиеш** весільну сорочку? – сказала з***

легким глузом Рахіра (О. Кобилянська); Дід **викресав** вогню, запалив люльку й пахнув димом (Т. Осьмачка); Се бо Дажбог **створив** нам яйце, що є світ-зоря, яка нам сяє (Г. Клочек).

Вираження ж процесу інтермінативними дієсловами – більш загальне, самодостатнє і без конкретизації за допомогою додатка, напр.: Внизу он за кілька гін **видніється** (статив) степовий хутірець Крутий, за ним село Садки, що **протягалось** (релятив) аж до степової річечки Борової. Марина **іде** (активітив) понад покосами (М. Чернявський).

Імперативна сила синтагматичних компонентів адвербіальної сфери має найбільший вияв серед безоб'єктних дієслів, термінативні й інтермінативні семантими яких вступають в опозицію: «динамічне становлення vs статичний вияв квалітативної ознаки». Прототипна термінативна ситуація передбачає наявність каузатива: S – P – Adv [caus]: (від+Ngen), що є опозиційним до локатива в інтермінативних семантемах: Дим отой червоний, залізний, то ж ваш?.. І азотно-туковий, що й листя на деревах від нього жовтіє (О. Гончар) // Обіч дороги жовтіли налиті колосом пшениці, над якими млисто синіли небеса в рідкій куряві далеких хмар (Є. Гуцало).

Сприятливі для вияву динаміки ситуації – адвербіальні показники темпу розгортання процесу (виражені прислівниками швидко, враз, раптом, поволі, потроху, помалу тощо), наявність яких актуалізує термінативні семи. Для вияву інтермінативних семантально-вагомим є в цьому разі локатив, напр.: Трава надворі вже потроху зеленіє (Григорій Тютюнник) // Снилось поле у вирвах од снарядів та бомб, а на дні тих вирв чорніла вода погрозово. Хаці будяків, поміж них де-не-де біліють ромашки, цвіте деревій, зеленіє подорожник над стежкою (Є. Гуцало); Місто поволі даленіло, і тільки тепер Микола остаточно зрозумів, що в минуле нема вороття (Ю. Збанацький) // Підводивсь дим до синіх небозводів, Вже даленів попереду Дніпро (Л. Первомайський); Присмерки наче виповзли з-за дерев. Швидко сутеніло (О. Іваненко) // В річці над лісом там плесо чорніє. Млин розвалився, в воді сутеніє (М. Семенко); Сонце зайшло, вечоріло й темніло повільно, спроквола, як улітку (Б. Харчук); Восени темніє швидко (М. Чернявський) // Велика ріка темніла внизу перед ними... (В. Підмогильний); Осінній час. Поволі холодіє (П. Дорошко) // Ліс все густішав. Великі каміння холоділи під слизьким мохом, голі корені смерек заплітали стежки, вкриті верствою сухої глици (М. Коцюбинський).

Аспектуально релевантною є позиція каузатива і для дієслів, термінативні семантими яких мають значення «ставати надзвичайно (іноді – разом з тим хворобливо) збудженим (про людину) чи досягати найвищого ступеня інтенсивності (про явища природи)», інтермінативні – «виявляти надзвичайне збудження (іноді таке, що граничить з безумством), чи виявлятися з надзвичайною силою (про природні явища)». Предикатно-аргументна структура S – P – Adv caus (з, від+Ngen) відкрита для реалізації корелятивної видової семантики, натомість структури з локативом або темпоративом характерні для семантичної зони imperfektiva tantum, пор.: Коронний гетьман Януш Радзівіл в оточенні свого почту стояв біля намету, напнувши на голову відлогу киреї, **шаленіючи** від люті (Н. Рибак) // ...Вузлова ж покликкала батька й тієї найсумнішої ночі восени сорок першого, коли вітер **шаленів** над степом, а Софійка, ніяково попрощавшись, потім довго гналась за батьком, гукаючи в темряву, що він забув свій годинник (О. Гончар); Три дні й три ночі Ігор **шаленів**, не знав спокою – знав рать все вперед і вперед (В. Малик); Цілу ніч шаленіла битва, в залізних гуркотах здригалася земля (О. Гончар); Плачинда **скаженіє** від цих слів (М. Стельмах) // Три доби скаженіла снігова буря (Ю. Збанацький); **Шалів** я від кохання! (М. Вороний) // Очевидець всесусідських шоу, Ех, коли б місцину я знайшов, Де ні під тобою, ані над Не шаліють ревища естрад (Р. Лубківський).

Серед безпрефіксних означено-моторних дієслів актуалізації термінативності сприяє спрямованість на досягнення якоїсь конкретної просторової межі, що за наявності директива усвідомлюється як внутрішня межа процесу: S – P – Adv lok [dir] (до+Ngen, у+Nacc). Значення термінативної межі набуває і фінітив зі значенням мети походу. Відсутність директива чи фінітива характеризує ситуацію як інтермінативну, пор.: Тонкими тремтячими ніжками **дибало** [лоша] до них і довірливо йшло в руки бійцям (О. Гончар) vs До діда **придубав** чорногуз, залопотів здоровим крилом, потерся об його ногу (М. Стельмах) // Вона

ледве-ледве вмiла спинатися на ноги i **дибала навколо своєї мами** (Ю. Яновський); *Чи знаєш, що, як ти **чоломкаться ідеши**. Чогось мене морозить* (Є. Гребінка) vs *Нарешті **приїдеши** ти, Як у забутий **схрон**, **На** втрачені **мости**...* (Ю. Ковалів) // *А **ідеши** мимо i дивишия в землю – знов кричать: – Ей! ..Що очима землю риєш? Мабуть, сумліне нечисте носиш?* (Г. Хоткевич); *В горах зима забитна, а він у холод, в лиху годину, увесь обмерзне.., – **іде до роботи в ліс*** (С. Чорнобривець); – *Одначе що не кажи, а страшнуvато **їхати в далекий край?*** (М. Стельмах) vs *Як Ви **приїдете сюди**, то тоді купно i обрахуємо про все* (Панас Мирний) // *Їхав Кармель далі та все тільки оглядавсь на село Лани* (Марко Вовчок); *Назустріч **їхала** валка саней із хмизом* (Г. Хоткевич); *Я **їхав** машиною* (Ю. Яновський); *Нарубала [лисичка] дерева, зробила саночки, запрягла бичка, сіла та й **іде*** (Українська народна казка); *Дратувався султан ще й тому, що його гонці надто довго **скакали до Стамбула**...* (П. Загребельний) vs *Не було ночі, щоб до гетьманського двора не **прискакав** на баскому коні якийсь посланець...* (Б. Лепкий) // *Кілька їздців **скакало** навмання. Дикий крик i свист тривожили вечірню тишину* (Б. Лепкий).

З аспектуально вагомими синтаксемами пов'язані i функції доконаного та недоконаного виду. Зокрема, дуративна функція обов'язково передбачає дименсив – аспектуально релевантну синтаксему, що означає міру часу, вказуючи на тривалість, протяжність предикативної ознаки, пор: *весь день, кожну хвилину, цілий рік тощо, напр.: На другий день вітер рушив. I ось уже **цілий тиждень дме** та й **дме*** (А. Головка): *Нація з «відбитою» історичною пам'яттю (треба віддати належне – її **дуже довго** нам **відбивали!**) у черговий раз спускає в каналізаційну трубу свою історію* (О. Забужко); *Слово, слово моє пречисте.., **Вік вичавлюvать буду** із тебе покору, Слово, вичави з мене раба!* (Г. Світлична); *...ми ж були вродливим народом, леді й джентльмени, відкритозорим, дужим i рослявим, самовладно-міцно вкоріненим у землю, з якої нас **довго видирали** з м'ясом, аж нарешті таки видерли...* (О. Забужко); ***Віками** народ **витворював** цю мову, **витворив** її, одну з найбагатших мов слов'янства...* (О. Гончар).

Із квантитативом пов'язана сумарна функція – часткововидове значення доконаного i недоконаного виду в контексті підсумку повторюваної (багатоактної) події, пор.: ***Тричі** крига **замерзала**, **Тричі розтавала**; **Тричі** наймичку у Київ Катря **провожала*** (Г. Шевченко); *Стара тричі **перехрестилась** i **знепритомніла*** (Г. Осьмачка); *Краще з розумним два рази **загубити**, ніж з дурнем раз знайти* (Українське прислів'я); *Двічі **побілила** хату знадвору i всередині* (М. Коцюбинський); *...Йому **наплюvать**, що дурний воронисько **Вже всоте прокаркав** йому «Невер мор!»* (Ю. Позаяк).

Узуальна функція – часткововидове значення в контексті регулярної, узвичаєної повторюваності обов'язково передбачає темпоратив ***завжди**, **завше***, напр.: *Він не тільки у кохання сфері, Ні, й в усім, з усім веде двобої **Й завше** не в свої **заходить** двері, Бо не визнає їх за свої* (О. Влизько); *Він при зустрічі **завше вклоняється** ввічливо, гречно* (О. Влизько);

Функцію теперішнього історичного, або *preasens historicum* – часткововидове значення недоконаного виду в контексті теперішнього історичного, що передбачає «занурення» оповідача в минуле, своєрідне «оживлення» минулих подій, інтерпретація їх як актуальних, таких, що ніби відбуваються перед очима оповідача чи спостерігача, підтримують частки ***ось**, **от***, напр.: ***Переглядаю** в пам'яті **весь цей рік**. **Ось** ми **зустрічасмося** у театрі, **цілком випадково*** (В. Винниченко); *Але **от** раз увечері **приходить** до мене Панас Павлович. **Довго сидить**, іронічно **філософствує** й **перешкоджає** мені* (В. Винниченко); ***Ось** Клавдія Петрівна **бере** гітару й **тихенько наспівує*** (В. Винниченко).

Узуальну (наочно-прикладну) функцію – часткововидове значення доконаного виду, що описує звичайну, повторювану дію, яка для «наочності» зображення представлена як одинична (при цьому контекст може містити експліцитну вказівку на повторюваність), підтримує дієслово ***буває***, напр.: ***Буває побачить** бездомного пса, **підкличе** i **пригостить** шматочком хліба.*

Функція «презенса даремного очікування» – часткововидове значення, що має реалізацію лише у майбутньому часі у контексті заперечення має контекстуальну підтримку на кшталт ***все**, **всє** ніяк, **ніколи**, **ніде***, напр.: ***Все ніяк** не зберусь **зателефонувати** братові.*

Аспектуально значущими є синтаксеми і для біаспективів. Порівняймо вираження імперфективного значення дієслова атакувати потребує темпоративів на кшталт *цілий день, довго, всю ніч, без угаву* тощо, напр.: *...табір без угаву атакувала кіннота* (В. Чемерис), з перфективним, яке підтримують адвербіативи на кшталт *раптово, враз, зненацька* тощо, напр.: *Табір зненацька атакувала кіннота*.

Аспектуальна релевантність притаманна і синтаксемам, які контекстуально підтримують акціональні підкласи (роди дієслівної дії).

Так, для повної реалізації делімітативів та атенуативів потрібний квантитатив *трохи, трішки* тощо, пор.: *Розійдемося, рознесемо, В степи, в ліси свою недолю, Повіруєм ще трохи в волю, А потім жити почнемо Меж людьми, як люде...* (Т. Шевченко); – *Попрацюю ще трохи, поки дівора посне, а потім і до тебе, коли не надокучив* (М. Стельмах); *Настечка... шарудить біля мисника, ставить на стіл немудру вечерю. – Ходіть, тату, під'їсте трохи* (М. Стельмах); *З корзини витягне куряче стегенце, з білою паляницею поноїсть трохи, а тоді пиріжечком з повидлом заїсть* (А. Головка).

Для вираження семантики акціонального підкласу дефінітивів потрібний інтенсив (до+Р.в.); пор.: – *Газети акуратно підшиваються... Знаєте, даси кому газетку – зачитують до дірок. Незручно, коли газета неохайна* (Остап Вишня).

Дистрибутиви передбачають агентив, експерієнтив чи пацієнтив у формі множини, напр.: *Чорніше чорної землі Блукають люди; повсихали Сади зелені, погнили Біленькі хати, повалились, Стави бур'яном поросли, Село неначе погоріло, Неначе люди подуріли...* (Т. Шевченко).

Для ітеративів-комунікативів вагомою є агентивна (образно – елементивна) роль суб'єкта, пор.: *...внизу, на подвір'ї, перегукувалися оружні вої, щось кричав цар Горевій, іржали коні* (О. Бердник); *Сичі в гаю перекликались, Та ясен раз у раз скрипів* (Т. Шевченко); *Туман на озері білими хвилями прибиває до чорних хащів; очерет перешіптється з осокою, сховавшись у млі* (Леся Українка).

Кумулятиви передбачають наявність квантитатива зі значенням «багато чого-небудь», пор.: *Цілі гори дров навалили [селяни] коло кожної хати* (І. Франко) vs *Вже майже біля шкільного городу рилися в землі екскаватори, навалювали гори піску, чаділи їдким перегаром* (Ю. Збанацький). *Не вітер, а буря завіяла... По дворах понавертало такі кучугури, що страшно дивитись* (Панас Мирний).

Обов'язкову наявність контрсуб'єкта вимагають майоративи, напр.: *Біг-біг, притомився. Бачить: не збігти йому за орлом, – сів спочити* (С. Васильченко); –...*Ти своїми кривульками перебіжиши мене? – сміявся Засць* (І. Франко).

Семантика пердуративів може бути виражена лише за наявності темпоратива, пор.: *При хисті дорогім і гуморі коштовнім Він цілий вік пролежав на печі* (М. Зеров); *Ото, їй-богу, сміх і гріх: Весь вік прошарпались, як віжки, – А час, диви, пристав до тих, Хто сам собою дибав пішки...* (О. Забужко); *Макар пробігав по багнюці і під дощем дві години* (Ю. Смолич).

Акціональний підклас семельфактивів нерідко передбачає контекстуальну підтримку інструментива-партитива, напр.: *Взяла соломинку та й полоскотала його по щоці, а він хоч би тобі вусом моргнув, – хроче...* (М. Кропивницький) vs *Тепер сиди, очищами моргай* (Л. Глібов); *Хтось із темряви махає мені привітно рукою. ...Я привітно махаю у відповідь* (Л. Дереш).

Фінітиви передбачають наявність лімітатива (*своє, свій вік*), напр.: *Стала біля нього Смерть: – Добрий день, дідуго! Вже своє ти відробив і відпарубочив* (Д. Павличко).

Висновки та перспективи дослідження. Отже, аспектуально релевантні синтаксеми постають передовсім як предикатні, субстанціальні та адвербіальні, кожна з яких має низку конкретних семантико-синтаксичних делегатів. Аспектуальна значущість синтаксем може бути виявлена: 1) у розмежуванні щодо парності vs непарності лексико-семантичних варіантів дієслів; 2) у контекстуальній підтримці часткововидових функцій виду; 3) у вираженні дериватологічно-морфологічної семантики акціональних підкласів дієслів (родів

дієслівної дії). Перспективи подальшого дослідження пов'язані з удокладненням репертуару синтаксем та аналізом інших компонентів зовнішньолексемного контексту.

Список використаної літератури

1. Карпухин С. А. Семантика русского глагольного вида : автореф. дис. на соискание учен. степени доктора филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” / С. А. Карпухин. – Самара, 2008. – 31 с.
2. Плу́нган В. А. Грамматические категории, их аналоги и заместители : автореф. дис. на соискание учен. степени доктора филол. наук. – М., 1998. – 48 с.
3. Семантический спектр славянского вида : материалы IV Конференции Комиссии по аспектологии Международного комитета славистов (Гётеборг, 10–14 июня 2013 г.) ; [отв. ред. М. Нильссон]. – Гётеборг : Göteborgs universitet, 2013. – 173 с.
4. Русанівський В. М. Структура українського дієслова / В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1971. – 315 с.
5. Грищенко А. П. Дієслово / А. П. Грищенко // Сучасна українська літературна мова / [за заг. ред. А. П. Грищенка]. – К. : Вища школа, 1997. – С. 403–446.
6. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.
7. Городенська К. Г. Дієслово / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. Теоретична морфологія української мови. Академічна грамати́ка української мови /– К. : Унів. вид-во „Пультари”, 2004. – С. 217–298.
8. Загнітко А. П. Теоретична грамати́ка української мови. Морфологія : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 1996. – 435 с.
9. Бондар О. І. Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові : система засобів вираження / О. І. Бондар. – Одеса : Астропринт, 1996. – 192 с.
10. Соколова С. О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові / С. О. Соколова. – К. : Наук. думка, 2003. – 284 с.
11. Барчук В. М. Граматична темпоральність: Інтервал. Час. Таксис: Монографія. / В.М.Барчук. – Івано-Франківськ: Сімик, 2011. – 416 с.
12. Калько М. І. Аспектуальність : категоризація, класифікація і репрезентація в сучасній українській літературній мові : [монографія], [2-е вид., перероб і допов.]. / М. І. Калько. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю., 2013. – 487 с.
13. Золотова Г. А. Синтаксический словарь: Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – М.: Наука, 1988. – 440с.
14. Паяр Д. К теории перфективизации / Д. Паяр // Логический анализ языка : Проблемы интенциональных и прагматических контекстов / [отв. ред. Н. Д. Арутюнова]. – М. : Наука, 1989. – С. 269–292.
15. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – М. : Наука, 1982. – 368 с.
16. Плющ М. Я. Категория субъекта и объекта в структуре простого предложения / М. Я. Плющ. – К. : Вища школа, 1986. – 175 с.
17. Селіванова О. О. Проблема значення в мовознавстві / О. О. Селіванова // Вісник Черкаського університету. Сер. Філологічні науки. – Черкаси, 2018. – № 2. – С. 3–10.

References

1. Karpuhin, S. A. (2008). *Semantics Russian verb aspect*. Thesis of Doctor. Philology 10.02.01 «Russian languages». Samara (in Russ.)
2. Plungian, V. A. (1998). *Grammatical categories and their analogs and alternates*. Thesis of Doctor. Philology 10.02.19 «General linguistics, sociolinguistics, psycholinguistics». Moscow (in Russ.)
3. *The semantic spectrum of the Slavic type* (2013): Proceedings of the IV Conference of the Commission on Aspectology of the International Committee of Slavists (Gothenburg, June 10–14, 2013); [resp. ed. M. Nilsson]. Gothenburg: Göteborgs universitet (in Russ.)
4. Rusanivskiy, V. M. (1971). *The structure of Ukrainian verbs*. Kyiv: Scientific thought (in Ukr.)
5. Grishchenko, A. P. (1997). *The verb*. In *Modern Ukrainian Literary Language*. Kyiv: Higher school (in Ukr.)
6. Vihovanets, I. R. (1988). Parts of speech in the semantic and grammatical aspect. Kyiv: Scientific thought, 403–446 (in Ukr.)
7. Horodenska, K. (2004) *The verb*. *Vykhovanets I. & Horodenska K. Theoretical morphology of the Ukrainian language*. Kyiv: Pulsary, 217–298. (in Ukr.)
8. Zahnitko, A. P. (1996). *Theoretical Ukrainian grammar. Morphology*. Donetsk: DonDU (in Ukr.)
9. Bondar, O. I. (1996). *Temporal relationship in modern Ukrainian literary language: the system of means of expression*. Odessa: Astroprint (in Ukr.)
10. Sokolova, S. O. (2003). *Prefixal word formation of verbs in modern Ukrainian language*. Kyiv: Scientific thought (in Ukr.)
11. Barchuk, V. M. (2011). *Grammatical Temporality: Interval. Time. Taxis*. Ivano-Frankivsk: Simik (in Ukr.)
12. Kalko, M. I. (2013) *Aspektuality: categorization, classification and representation in modern Ukrainian literary language*. Cherkasy: Publisher Chabanenko Yu. (in Ukr.)
13. Zolotova, G. A. (1988). *Syntax dictionary: Repertoire of elementary units of Russian syntax*. Moscow: Science (in Russ.)

14. Payar D. (1989). *To the theory of perfecting*. In *The Logical Analysis of Language: Problems of intensional and pragmatic contexts*. Moscow: Science. 269–292. (in Russ.)
15. Zolotova, A. A. (1982). *Communicative aspects of Russian syntax*. Moscow: Science (in Russ.)
16. Plyushch, M. Ya. (1986) Category of subject and object in the structure of a simple sentence. Kyiv: Higher school (in Ukr.)
17. Selivanova, O. O. (2018). Problems of meaning in linguistics. *Visnyk Cherkaskoho universytetu (Bulletin of the University of Cherkasy)*, 2, 3–11. doi: 10.31651/2076-5770-2018-2 (in Ukr.)

KALKO Mykola Ivanovych,

Doctor of Philological Sciences, Professor at the Department of Ukrainian linguistics and applied linguistics
The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkassy
e-mail: mkalko@ukr.net

**CATEGORY ASPECT AND CONTEXT:
ASPECTUAL RELEVANT SYNTAXEMES**

Abstract. Introduction. *An analysis of achievements in the field of aspectology confirms the presence of a whole spectrum of research perspectives; in our opinion, one of the priority ones is the need for an integrated approach to the description of the category of aspectuality as a dynamic, integration, multiplan phenomenon taking into account the dependence of the ascetic behavior of verbs on the features of their lexical semantics, and consequently, and reflected in it the objective features of extra-language situations. This determines the expediency of studying the grammar of the aspect not in isolation, but due to its inextricable connection with other components of aspectuality: aspects significant components of the lexical meaning of the verb and aspects relevant components of the external context (syntaxemes, other grammatical and functional grammar categories), defining for the species behavior of the verb.*

Purpose. *The problem of the aspects that are relevant to syntaxemes as a manifestation of the interaction of a category of aspects with the external context in Ukrainian linguistics is poorly investigated, which convinces in the need for further linguistic study of the mechanism of interaction of the system and the environment in the realm of the category of the aspects of the Ukrainian verb, the establishment of the repertoire of aspectual important syntaxes, which is the purpose of this article.*

Methods. *Integrated aspect diagnostics as integration methodology, which involves the purposeful use of logical, component, word-forming, oppositional and distributive analysis, selection of the corps of fragments discourse.*

Results. *Aspectual relevant syntaxemes appear in the study as predicative, substantive and adverbial, each of which has a number of specific semantic-syntactic delegates. Aspectual significance of syntaxemes can be identified: 1) in the delimitation of parity vs the oddity of lexical-semantic variants of verbs; 2) in the contextual support of particle-like functions of the aspects; 3) in the derivation of derivative-morphological semantics of the subclasses of verbs (verbal actions).*

Originality. *The objectivist approach to the study of the category of aspectuality and aspect in linguistic-Ukrainian studies is outlined only in general terms, which convinces in the need for further linguistic study of the mechanism of interaction between grammar and vocabulary and the context in the domain of the aspect of the Ukrainian verb. Therefore, the central problem of the article is precisely the problem of the dependence of the specific characteristics of verbs on the specifics of their external context.*

Conclusion. *Prospects for further research are related to the addition of syntaxes to the repertoire and the analysis of other components of the context. Analysis the aspect associated with the discovery of a specific specificity of the species behavior of the verbs in view of various factors of influence: paradigmatics, syntagmatics, pragmatics.*

Key words: *aspect; aspectuality, aspectuality class, aspectual behavior, imperfective aspect, perfective aspect, concrete-aspect function, terminative, activist, eventive, stative, relative, aspectally relevant syntaxem.*

Надійшла до редакції 11.01.19

Прийнято до друку 22.01.19

УДК 811.111'373.22

DOI 10.31651/2076-5770-2019-1-50-56

КОНОВАЛОВА Ольга Володимирівна,
кандидат філологічних наук, старший викладач
кафедри теорії та практики перекладу
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького
ORCID 0000-0002-3296-5523
e-mail: olga-trukhina@ukr.net

ЕНТОМОЛОГІЧНА НОМЕНКЛАТУРА В РАКУРСІ ПРОБЛЕМ СУЧАСНОГО ТЕРМІНОЗНАВСТВА

У статті розглянуто проблему термінотворення на сучасному етапі на прикладі англійської ентомологічної номенклатури, зокрема, обґрунтовано когнітивний підхід до вивчення термінологічної лексики; описано різні підходи до тлумачення поняття «термін», що залишається донині нерозв'язаним питанням. Зроблено спробу окреслити спектр вимог до термінів, які в більшості випадків не є однозначними. Окрім того, проаналізовано наявні погляди науковців на розмежування понять «термін» та «номен» та з'ясовано, що номенклатура є не стільки протиставленою, скільки залученою до термінології як змістовно найбільш конкретний її рівень.

У дослідженні окреслено основні принципи термінотворення на прикладі англійської ентомологічної терміносистеми.

Ключові слова: ентомонім, термін, терміносистема, номен, номенклатура, термінотворення, термінопозначення, таксон.

Постановка проблеми. Англійські ентомоніми становлять особливий шар англійської мови – терміносистему, що являє собою систему, під якою розуміють сукупність слів і сполук, «що забезпечують номінацію основних понять певної галузі знань і сфери діяльності, зв'язаних між собою логічними, семантичними й іншими відношеннями» [1, с. 27]. Будь-яка терміносистема є об'єктом вивчення термінознавства – розділу лексикології, що досліджує принципи організації терміносистем, механізми творення термінів, вимоги до них, а також розв'язує прикладні завдання упорядкування й кодифікації терміносистем та їхніх відповідників у різних мовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Із середини 70-х років ХХ ст. для вивчення процесів термінотворення й організації терміносистем почали залучати принципи когнітології, що спричинило зародження нової галузі – когнітивного термінознавства [1, с. 28]. «Когнітивний аспект дослідження, характерний для сучасної лінгвістики, актуальний і для термінології, де за кожним терміном стоїть чітка, точна структура знання» [2, с. 13]. Підхід до вивчення термінів не тільки як до елементів терміносистеми, а й як засобів мовного вираження наукового мислення у процесі комунікації має особливе значення для розробки семантики терміна і є на сьогодні найбільш перспективним у термінознавстві.

Предметом когнітивного термінознавства є вивчення пізнавального механізму формування й закріплення у знаках-термінах власне термінологічної інформації. Отже, когнітивна лінгвістика аналізує те, як людина сприймає й осмислює навколишній світ і як її досвід пізнання реалізується в мовних значеннях, тоді як когнітивна термінологія, будучи результатом когнітивної діяльності людини, відображає рівень інформації певної галузі науки та техніки.

Вивчення термінології в межах когнітивної лінгвістики передбачає побудову концептуальної моделі певної галузі знання та з'ясування взаємозв'язку між структурами знання й мовними формами. У когнітивному термінознавстві розроблено чисельні способи організації знань і когнітивних процесів, зокрема, застосовано різні види фреймів, когнітивних моделей, прототипів, теорію фокусування уваги, концептуальна метафора й інші способи представлення матеріалу.

Мета статті полягає в обґрунтуванні проблем сучасного термінознавства з огляду на основні засади когнітології як науки та окресленні головних принципів термінотворення на прикладі англійських номенклатурних назв комах.

Виклад основного матеріалу. Когнітивне термінознавство ґрунтується на теоретичному потенціалі традиційної галузі термінознавства. Однак, попри розробленість аспектів останнього, деякі питання залишаються дискусійними. Так, остаточно нерозв'язаною є проблема дефініції терміна. Численні спроби лінгвістів сформулювати визначення поняття «термін», яке б задовольняло всіх, виявились малопродуктивними, вочевидь, внаслідок багатогранності цього феномена.

Так, прибічники субстанціонального погляду на зміст поняття «термін» вважають, що терміни – це особливі слова чи словосполуки, які відрізняються від решти номінативних одиниць однозначністю, точністю, системністю, незалежністю від контексту й емоційною нейтральністю [3]. Однак зазначена думка завжди викликала серйозні заперечення, оскільки чимало термінів не відповідає наведеним вище вимогам.

Узвичаєним є погляд багатьох лінгвістів на функціональну природу терміна, суть якої сформулював Г. Й. Винокур: «терміном може виступати будь-яке слово... Терміни – це не особливі слова, а тільки слова в особливій функції» [4, с. 5].

Хоч тлумачення терміна через виконані ним функції є найбільш логічним, усе ж варто зазначити, що чимало функцій, приписуваних терміну, певною мірою притаманні й загальноживим словам [1, с.12]. З іншого боку, серед лінгвістів до сьогодні сутність самого поняття «функція терміна» залишається дискусійною. Так, якщо Г.Й. Винокур розглядає функцію як лише одну із суттєвих ознак терміна, то інші дослідники вважають, що хоч поняття «термін» і неможливо охарактеризувати без урахування виконуваних ним функцій, немає підстав обмежуватися тільки цією його ознакою. Більш обґрунтованою видається позиція П. О. Флоренського, який тлумачить термін як «варіант звичайного слова чи культивовану, спеціально створену одиницю, що має як властивості своєї першооснови, так і нові, специфічні властивості» [5, с. 360].

У нашому дослідженні ми дотримуємось визначення терміна на підставі його властивості забезпечити потреби певної сфери з урахуванням пізнавальної здатності цього поняття: «Термін – це основна одиниця науки, спеціальних галузей знань і сфер діяльності людини, покликана номінувати об'єкти і процеси та одночасно слугувати засобом пізнання навколишнього світу» [1, с. 14].

Не менш важливою в сучасному термінознавстві є традиційна проблема вимог до термінів. Такими є системність, що стосується поняттєвого змісту, словесного вираження й відповідності між змістом та формою наявність класифікаційної дефініції (тлумачення, яке ґрунтується на ключовому гіперонімі й видовій специфіці або холонімі); стислість, відповідність позначуваному поняттю; милозвучність, легкість вимови; прагнення до моносемічності й конкретизації у межах терміносистеми й до прозорості внутрішньої форми з огляду на високу інформативність; жорстка конвенційність; стилістична нейтральність; залученість до відповідної системи понять певної галузі; відповідність нормам мови, що запобігає появі професійних жаргонізмів; точність і короткість; дериваційна здатність; інваріантність як відсутність варіантів і синонімів [3; 6]. Однак у науковій літературі спостерігаємо певне змішування й підміну понять «вимоги» та «основні характеристики терміна». Дослідники вважають, що основні характеристики терміна є «не більше як тенденцією, його бажаними якістьми або, врешті-решт, вимогами до раціонально побудованої термінології; це тільки рекомендації для терміна, а не реальна дійсність» [7, с. 129].

Наступним дискусійним питанням традиційного термінознавства є розмежування терміна й номена як номенклатурного знака, на що вперше звернув увагу Г. Й. Винокур, який тлумачив номенклатуру як «систему абсолютно абстрактних й умовних символів, єдине призначення якої полягає в тому, щоб надати максимально зручний з практичного погляду засіб позначення предметів, речей безвідносно до потреб теоретичної думки, яка оперує цими речами» [4, с. 8].

На думку дослідників, номен позначають здебільшого одиничні поняття або, точніше, предмети [3]. З цього приводу О. В. Барандєєв зазначав, що номенклатурі належать назви понять з яскраво вираженою предметністю, оскільки номенклатура є поняттям значно ширшим, ніж термінологія [8]. Номен, за визначенням російського філософа Г. Г. Шпета, – це знак, пов'язаний з іменованою річчю не в акті думки, а в акті сприйняття й уявлення [9, с. 236]. На думку вченого, номен належить до категорії «лексису», тому в них послаблений зв'язок з поняттями, а терміни, які відображають пізнавальний процес і займають певне місце в системі, належать категорії «логосу» [9, с. 237]. Номен, на відміну від термінів, для яких важливе термінологічне поле чи термінологічний контекст, вільно вживані поза контекстом, оскільки властивості йменованих речей не змінюються від уживання їхніх назв у науковій чи побутовій сфері спілкування. Таким чином, номен тлумачать як лексичну одиницю, за допомогою якої ми називаємо видимий предмет і сприймаємо його без реалізації точного місця в системі класифікацій, а також без співвіднесення з іншими предметами. Номен поза номенклатурними системами легко переходять у побутові слова, зберігаючи при цьому свою предметність.

Щодо визначення номенів як найменувань одиничних понять наявні різні погляди. Так, Т. Л. Канделакі, О. С. Ахманова, Д. С. Лотте вважають, що назви одиничних понять повинні належати номенам, натомість В. М. Лейчик дотримується протилежної точки зору і приписує функцію позначення одиничних понять власним іменам [10, с. 13–24]. М. Х. Попов зазначає, що номен надаються не тільки й не стільки окремим конкретним предметам, а їхнє основне призначення полягає в тому, щоб бути назвою узагальненого предмета як типового представника іменованого класу. Так само вважає і В. М. Лейчик: «Номенклатурою можна назвати систему позначень класів предметів, які належать до одного однорідного ряду на основі свідомо обраних зовнішніх ознак цих предметів» [10, с. 24]. Номен безпосередньо «прив'язані» до термінів і разом із ними групуються навколо певних понять.

За способом позначення номен функціонує як відносно довільний «ярлик» предмета, конвенційно «прикріплений» представниками відповідної галузі знання. Він не претендує на розкриття чи принаймні часткове відображення предмета у формі лексичного значення [6, с. 15].

На противагу терміну, якому притаманна дефінітивна функція, номен виконує денотативну функцією позначення. Коли в семантичній структурі мовного знака превалює денотативний компонент значення, функцію позначення може виконувати тільки бідна за своїм понятійним змістом спеціалізована лексика [11, с. 9]. У термінознавстві такими лексичними одиницями є номен. У номенклатурній лексиці сигніфікат фактично зведений до нуля, а понятійна віднесеність редукована до рівня вказівки на терміновану галузь. Такі словесні знаки можна віднести до ідентифікаційних, що «займають вагому нішу в ієрархічній структурі терміносистем і мають певний, чітко окреслений відповідною метасистемою зміст» [11, с. 11].

Отже, номенклатурні назви відрізняються від термінів за цілою низкою ознак і формальних рис: об'єктом позначення, способом позначення, функцією позначення, а також за способом систематизації та кількісними показниками.

Співвідношення номенклатури й термінології все ще залишається дискусійним питанням термінознавства: в одних випадках номенклатура протиставлена термінологічним системам, а в інших – включена до складу термінології в якості її специфічного різновиду. В. М. Лейчик вважає, що номенклатура не входить до терміносистеми, оскільки номен розглядаються як проміжна ланка між термінами як іменами понять і власними іменами [10, с. 24]: з першими їх зближує наукова спрямованість, а з другими – предметна закріпленість.

Однак питання включення номенів до термінології значною мірою залежить від сфери застосування і змісту номенклатури, адже остання в кожній галузі знання «утворюється своїми особливими засобами й багато в чому визначається екстралінгвальними чинниками». На думку М. П. Кузьміна, «номенклатура – це та сама термінологія, однак вона використовується не у гносеологічному (науково-дослідному), а в онтологічному (практичному) плані» [12, с. 69]. На наш погляд, таке протиставлення сфери термінології та сфери номенклатури не має достатніх підстав, оскільки перша і друга можуть уживатися як у пізнавальному, так і в практичному аспектах. Номенклатурні одиниці, які належать до

складу загальної термінології, позначають об'єкти й засоби дослідження окремих наукових галузей, а власне терміни – фіксують явища, котрі супроводжують процес дослідження. Отже, номенклатура виявляється не стільки протиставленою, скільки залученою до термінології як змістовно найбільш конкретний її рівень.

Досліджувані нами номенклатурні назви комах є складником ентомологічної терміносистеми, у якій ці назви співіснують із латинськими назвами на позначення таксонів комах – *scientific names* (міжнародні назви). На відміну від них, англійські ентомоніми розглядаються як *common names* (національні назви). Міжнародні назви комах порівняно з національними є найбільш уживаними в науковій літературі, однак вони часто-густо змінюються через неправильне використання латини, її обмежені словотворчі й лексичні можливості як мертвої мови, виникнення нових ентомологічних класифікацій, хибне визначення комахи. Національні назви, які існують для ідентифікації комах у межах англійської мовної системи, мають більшу стабільність. Отже, заперечуючи в цілому багатозначність і синонімію у термінології, вчені визнають необхідність збереження національних назв разом із міжнародними термінами.

Через обмеженість сучасними ентомологами знань латинської мови як такої, що втратила можливість розвитку, номенклатурна система міжнародних назв залишається стабільним ядром термінологічного поля, а його периферією постає система національних номенів. При виникненні лакун чи відмиранні латинського терміна його місце може займати англійський номен, що посилює зв'язок між номенклатурою і термінологією.

З метою забезпечення стабільності, точності й універсальності міжнародних назв живих організмів Міжнародним кодексом зоологічної номенклатури (*International Code of Zoological Nomenclature*) було затверджено правила присвоєння таких назв тваринам, зокрема, комахам. Укладанням національних найменувань комах спочатку займалася Спілка ентомологів Америки (*Entomological Society of America*). Перший список ухвалених національних назв комах налічував 142 найменування, які вперше були опубліковані Асоціацією прикладних ентомологів Америки (*American Association of Economic Entomologists*) у 1908 році. Були також визначені принципи національної номенклатури комах (*common names*) [13], серед них основними є такі:

1) національні назви присвоюються видам комах, локалізованим передусім на території Сполучених Штатів Америки й Канади, а також видам, не характерним для цих регіонів, але відомим в усьому світі;

2) присвоєння національних назв комахам має бути виправданим, тобто йменовані види повинні відповідати таким критеріям: а) вид є поширеним або, принаймні, таким, що періодично трапляється; б) вид має економічне значення: шкідник сільськогосподарських рослин або хижак; в) вид виділяє потенційно важливі для медицини речовини; г) вид знаходиться під загрозою винищення, зникнення тощо;

3) національні назви повинні містити не більше трьох компонентів (хоча чотирикомпонентні назви є теж допустимими), позаяк «довга назва незручна для використання й не виправдовує своїх цілей» [13, с. 209]. У досліджуваній нами номенклатурі поодинокими є й п'ятикомпонентні найменування (*spotted brown salt marsh mosquito*, *European rosette willow gall midge*, *smaller European elm bark beetle*, *pink and green potato aphid*, *turnip and cabbage gall weevil*);

4) написання (разом чи окремо) назви таксону й залежних від нього слів ґрунтується на системній коректності назви таксону (ряд, родина, рід). Якщо комаха дійсно належить до таксону, вказаному в її національній назві, ентомонім пишеться окремо (*honey bee*, *southern fire ant*, *fig wasp*, *codling moth*, *house fly*, *bed bug*). В іншому випадку національні найменування комахи пишуться разом (*dragonfly*, *scorpionfly*, *mayfly* не належать ряду *true flies*; *mealybug* належить ряду *homopterans*, а не *bugs*).

Національні назви комах можуть містити складники їхніх міжнародних відповідників за умови, що останні є стабільними, широко використовуваними в літературі й не є складними для вимови (*acarthophthalmid flies*, *alleculid beetes*, *bethylid wasps*, *cimbicid*

sawflies, zanolid moths). Такі назви застосовуються переважно для національних назв комах вищих таксономічних рівнів – ряду, родини, роду.

Уживання дефіса в національній ентомологічній номенклатурі рекомендоване тільки з метою збереження лексичного значення компонентів назви (*w-marked cutworm, wood-ant clothes moth, white-letter hairstreak*).

Поєднання лексичних компонентів у національних найменуваннях комах слугує більш детальному опису ентомона і сприяє покращенню диференціації комах шляхом заощадження мовних ресурсів. Так, кольоропозначення поєднуються з частинами тіла комахи (*whiteshouldered house moth, yellowfaced leafhopper, redlegged grasshopper, greenlegged orbweaver*); кольоропозначення – з фрагментами забарвлення комахи (*yellowmargined leaf beetle, blackjacket, redspotted antmimic, silverspotted skipper*); позначення форми – з частинами тіла комахи (*leaffooted bug, reticulatewinged trogiid, scalyleg mite, roundheaded pine beetle*); кількісні показники – з елементами забарвлення (*twobanded fungus beetle, threelined leafroller, sixspotted mite, twicestabbed lady beetle*); показники об'єкта дії – з предикатними знаками (*redbanded leafroller, Texas leafcutting ant, sweetfern leaf casebearer, privet leafminer, palm leafskeletonizer*). Для опису частин тіла комахи чи фрагментів її забарвлення перевага надається безособовій формі дієслова (*P II*): *winged, legged, footed, faced, backed, headed, tailed, striped, lined, banded, spotted*. Однак трапляються англійські ентономіми з використанням й іменникової форми на позначення партоніма комахи (*angle-wing, clearwing, yellow underwing moth, arrowhead scale, cone-head, cone-nose, square-spot dark moth, clay triple-line moth, dotted line looper*).

Висновки та перспективи дослідження. Формально-синтаксичні вимоги до національних назв комах, як і до будь-якого терміна, не визначають механізмів зв'язку їхнього творення та співвіднесеності форми і змісту. З метою з'ясування цієї співвіднесеності з науковою картиною світу певної галузі потрібно застосовувати аналіз мотиваційної природи термінопозначення, що встановлюється шляхом використання методики когнітивно-ономасіологічного аналізу.

Список використаної літератури

1. Ивина Л. В. Лингво-когнитивные основы анализа отраслевых терминосистем (на примере англоязычной терминологии венчурного финансирования) : учебно-методическое пособие / Л. В. Ивина. – М. : Академический Проект, 2003. – 304 с.
2. Новодранова В. Ф. (1998). Когнитивные аспекты терминологии / В. Ф. Новодранова // Материалы I Международной школы-семинара по когнитивной лингвистике : в 2-х ч. – Тамбов : Изд-во ТГУ, 1998. – Ч. 1. – С. 10-15.
3. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики / Д. С. Лотте. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 158 с.
4. Винокур Г. О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии / Г. О. Винокур // Труды Московского института истории, философии и литературы : сб. статей по языковедению. – М. : Изд-во МИИФЛ, 1939. – Т.5. – С. 3-54.
5. Флоренский П. А. Термин / П. А. Флоренский // История отечественного терминоведения. Классики терминоведения: Очерк и хрестоматия / В. А. Татаринев. – М. : Московский лицей, 1994. – Т. 1. – С. 359-400.
6. Д'яков А. С. Основы термінотворення: Семантичний та соціолінгвістичний аспекти / А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К. : Вид. дім «KM Academia», 2000. – 218 с.
7. Моисеев А. И. О языковой природе термина / А. И. Моисеев // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М. : Наука, 1970. – С. 127-138.
8. Барандеев А. В. Основы научной терминологии : учебное пособие / А. В. Барандеев. – М. : Мир книги, 1993. – 186, [1] с.
9. Шпет Г. Г. Мысль и Слово. Избранные труды / Г. Г. Шпет / отв. ред.-составитель Т. Г. Щедрина. М. : РОССПЭН, 2005. – 688 с.
10. Лейчик В. М. Номенклатура – промежуточное звено между терминами и собственными именами / В. М. Лейчик // Вопросы терминологии и лингвистической статистики : сб. статей. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1974. – С. 13-24.
11. Александрова Г. Н. Соотношение знаковой структуры и функций терминологических квазитерминологических языковых единиц : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.00.00 «Филологические науки» / Г. Н. Александрова. – Самара, 2006. – 18 с.
12. Кузьмин Н. П. Нормативная и ненормативная специальная лексика. Проблемы и методы нормализации лексики / Н. П. Кузьмин // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии : материалы совещ., провед. АН СССР в Ленинграде 30 мая – 2 июня 1967 г. – М. : Наука, 1970. – С. 68-81.

13. Gurney, A. B. An Appeal for a Clearer Understanding of the Principles Concerning the Use of Common Names / A. B. Gurney // *J. Econ. Entomol.* – 1953. – № 46. – P. 207-211.
14. Селіванова О. О. Лінгвокогнітивні параметри етнічної ідентичності / О. О. Селіванова // *Мовознавчий вісник: Збірник наукових праць*. – Черкаси : Вид-во ЧНУ, 2018. – Вип. 24–25. – С. 246–255.
15. Селіванова О. О. Проблема значення в мовознавстві / О. О. Селіванова // *Вісник Черкаського університету. Сер. Філологічні науки*. – Черкаси, 2018. – № 2. – С. 3–10.
16. Селіванова О. О. Явище прецедентності у процесах номінації / О. О. Селіванова // *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского: Научный журнал. Сер. Филология. Социальные коммуникации*. – Т. 22 (61). – № 2. – Симферополь, 2009. – С. 324–330.
17. Селиванова Е. А. Миф как источник номинации / Е. А. Селиванова // *Linguistics and Didactics in the 21st Century – Trends, Analyses and Prognoses II* / Ed. by A. Pčolinská. – Prague : Kernberg Publishing – February, 2009. – P. 158–171.
18. Селіванова О. О. Опозиція *свій / чужий* в етносвідомості (на матеріалі українських паремій) / О. О. Селіванова // *Мовознавство*. – 2005. – № 1. – С. 26–34.

References

1. Ivina L. V. (2003). *Linguo-cognitive framework for the analysis of sectoral term systems (on the example of English terms for venture financing)*. Moscow : Akademicheskij Proect (in Russ.)
2. Novodranova V. F. Cognitive aspects of terminology. *Materials of the 1st seminar school on cognitive linguistics*, 1, 10-15 (in Russ.)
3. Lotte D. S. (1961). *Fundamentals of scientific and technical terminology. Theory and methodology issues*. Moscow (in Russ.)
4. Vinokur G. O. (1939). On some phenomena of word formation in Russian technical terminology. *Materials of the Institute of history, philosophy and literature at Moscow: collection of articles on linguistics*, 5, 3-54 (in Russ.)
5. Florenskij P. A. (1994). The Term. *Istoriya otechestvennogo terminovedeniya. Klassiki terminovedeniya: Oчерk i khrestomatiya (The history of Russian terminology. Classics of terminology: Essay and anthology)*, 1, 359-400 (in Russ.)
6. Diakov A. S. (2000). *Fundamentals of term formation: semantic and sociolinguistic aspects*. Kyiv : Publishing House «KM Academia» (in Ukr.)
7. Moiseyev A. I. (1970). *On the linguistic nature of the term*. Moscow : Nauka (in Russ.)
8. Barandeyev A. V. (1993). *Fundamentals of scientific terminology*. Moscow : Mir knigi (in Russ.)
9. Shpet G. G. (2005). *The thought and the word. Selected works*. Moscow (in Russ.)
10. Leichik V. M. (1974). The nomenclature – intermediate between terms and proper names. *Voprosy terminologii i lingvisticheskoy statistiki (Issues of terminology and language statistics)*, 13-24 (in Russ.)
11. Aleksandrova G. N. (2006). *The ratio of the iconic structure and function of terminological quasiterminological language units*. Theses of Candidate of Philology 10.00.00 «Philological Sciences». Samara (in Russ.)
12. Kuzmin N. P. (1970). Normative and non-normative special vocabulary. Problems and methods of vocabulary normalization. *Lingvisticheskiye problemy nauchno-tehnicheskoy terminologii (Linguistic problems of scientific and technical terminology)*, 68-81 (in Russ.)
13. Gurney, A. B. (1953). An Appeal for a Clearer Understanding of the Principles Concerning the Use of Common Names. *J. Econ. Entomol.*, 46, 207-211.
14. Selivanova, O. (2018). Linguistic and cognitive parameters of ethnic identity. *Linguistic announcer*. Cherkassy. Vol. 24–25. (In Ukr.)
15. Selivanova, O. O. (2018). Problems of meaning in linguistics. *Visnyk Cherkaskoho universytetu (Bulletin of the University of Cherkasy)*, 2, 3–11. doi: 10.31651/2076-5770-2018-2 (in Ukr.)
16. Selivanova, O. (2009). Phenomenon of precedence in the processes of nomination. *Scientific messages of Tavricheskiy National University. Scientific Journal. Philology and social communications*. Simpheropol. 22 (61), 2. (In Ukr.)
17. Selivanova, O. (2009). Myth as source of nomination. *Linguistics and Didactics in the 21st Century – Trends, Analyses and Prognoses II* / Ed. by A. Pčolinská. – Prague : Kernberg Publishing. (In Russ.)
18. Selivanova, O. (2005). Opposition it / stranger in ethnic consciousness (on material of Ukrainian proverbs). *Linguistics. Scientific Journal*. 1. (In Ukr.)

KONOVALOVA Olga Volodymyrivna,

Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer at the Department of theory and practice of translation
The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkassy
e-mail: olga-trukhina@ukr.net

ENTOMOLOGICAL NOMENCLATURE IN PERSPECTIVE OF THE MODERN TERMINOLOGY ISSUES

Abstract. Introducton. English entomonyms constitute a special layer of the English vocabulary – the term system, that is a set of words and compounds, providing the nomination of the basic concepts of a particular area of knowledge and field of activity, connected by logical, semantic and other relations. Any term system is the object of study of terminology – a chapter of lexicology that studies principles of the

organization of term systems, mechanisms for term creation, requirements to terms, as well as solves applied issues of ordering and codification of term systems and their correspondences in different languages.

The approach to investigating terms not only as elements of a term system, but also as a means of linguistic expression of scientific thinking in communication is of particular importance for developing semantics of the term; it is the most perspective direction in terminology.

Purpose. The article aims at establishing the issues of modern terminology in terms of the fundamentals of cognitive science, and delineating the main principles of term creation on the material of the English nomenclature insect names.

Results. Cognitive terminology is based on the theoretical potential of the traditional branch of terminology. However, despite the development of aspects of the latter, some issues remain controversial. Thus, the definitively insoluble issue of modern terminology is the definition of the term. Numerous attempts made by linguists to give definition to the term that would satisfy all conditions, proved to be unproductive, obviously because of the multifaceted nature of this phenomenon. In our research we adhere to the definition of the term on the basis of its properties to meet the needs of a particular sphere, taking into account the cognitive ability of this concept.

No less important in modern terminology is the traditional problem of requirements to the term. These are consistency; compliance with the designated concept; euphony, easiness in pronunciation; tendency to monosemy and concretization within a term system, as well as to transparency of internal forms considering high informative value; rigid conventionality; stylistic neutrality; involvement in appropriate system of concepts of a particular field; compliance with language standards; accuracy, etc.

The next controversial issue of traditional terminology is the distinction between the term and the nomen as a nomenclature sign. Nomenclature names differ from the terms by a number of features and formal characteristics: the object of designation, the method of designation, the function of designation, as well as the method of systematization and quantitative indicators.

The correlation between the nomenclature and the term system is still a controversial issue of terminology: in some cases, the nomenclature is opposed to the terminological system, and in others – former is included in the latter as its specific form.

The nomenclature insect names investigated in this article, are a part of the entomological term system in which these names coexist with the Latin names for designation of insect taxons (international names). In contrast, English entonyms are considered as common names. Common names that exist to identify insects within the English language system are more stable. Thus, denying the general ambiguity and synonymy in terminology, scientists recognize the need to preserve national names along with international terms.

In order to ensure the stability, accuracy and universality of international names of living organisms, the International Code of Zoological Nomenclature approved the rules for assigning such names to animals, in particular insects.

Originality. We were the first to investigate the English entomological nomenclature in perspective of the modern terminology issues.

Conclusion. Formal syntactic requirements to national insect names, as well as to any term, do not define connecting mechanisms of their creation and correlation of form and content. In order to clarify this correlation with the scientific world view of a particular industry, it is necessary to apply the analysis of the motivational nature of term designation, which is established by using the method of cognitive onomasiological analysis.

Key words: entonym, term, term system, nomen, nomenclature, term creation, term designation, taxon.

Надійшла до редакції 11.01.19

Прийнято до друку 22.01.19

УДК 81'44
DOI 10.31651/2076-5770-2019-1-57-62

ГАМИДОВА Матанат Гамидпаша гызы,
докторант Бакинского славянского университета
ORCID 0000-0002-2423-4958
e-mail: bitkovskayay@inbox.ru

О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ МОРФОЛОГИЧЕСКОГО СПОСОБА ОБРАЗОВАНИЯ ТЕХНИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В РУССКОМ И АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье проанализированы особенности морфологического способа образования технических терминов в русском и азербайджанском языках. На примерах даны суффиксальный, префиксальный и префиксально-суффиксальный типы словообразования имен существительных.

Ключевые слова: термин, технический термин, морфологический способ образования терминов, русское языкознание, азербайджанское языкознание.

Постановка проблемы. Словообразование в русском и азербайджанском языках является основным средством обогащения словарного состава, который отражает картину состояния языка: чем богаче и разностороннее словарный состав, тем богаче и развитее язык.

Анализ последних исследований и публикаций. При исследовании данной проблемы нами проанализированы работы В. В. Виноградова «Словообразование и его отношение к грамматике и лексике», С. Садыговой «Терминология азербайджанского языка», А. Демирчизаде «Стилистика азербайджанского языка», где подробно даны процессы и способы морфологического словообразования. Сопоставительным изучением словообразования русского и азербайджанского языков занималась А. А. Кадымова, которая в своей диссертации сопоставила фитонимы на основе словообразовательных и фразеологических единиц. Актуальность данной темы определяется важностью изучения структурных связей и отношений производных слов технической лексики в русском и азербайджанском языках.

Цель статьи – проанализировать особенности морфологического способа образования технических терминов в русском и азербайджанском языках.

Изложение основного материала. Словообразование в русском и азербайджанском языках является основным средством обогащения словарного состава, который отражает картину состояния языка: чем богаче и разностороннее словарный состав, тем богаче и развитее язык. По мнению В. В. Виноградова, процессы и способы морфологического словообразования имеют исключительно большое значение «для изучения законов развития грамматического строя и основного словарного фонда русского языка в связи с развитием словарного состава» [1, с. 112].

С. Садыгова в своей книге «Терминология азербайджанского языка» отмечает, что при создании терминов при помощи морфологического способа образуются термины, выражающие новые значения, с добавлением словообразовательных суффиксов к существующим в словарном составе языка лексическим единицам. В отличие от семантического способа образования терминов более продуктивно и больше опирается на законы национального языка [2, с. 133].

В современном русском языке продуктивно представлены следующие типы словообразования имен существительных: суффиксальный, префиксальный и префиксально-суффиксальный. Технические термины преимущественно образуются этими словообразовательными способами.

1. Суффиксальный тип словообразования имен существительных происходит посредством суффикса, например: *мотор-ист, ток-арь, строи-тель*. В азербайджанском языке этому способу образования терминов в большинстве случаев соответствует аффиксальный способ: *motorçu, tornaçı, inşaətçi*.

2. Префиксально-суффиксальный (комбинированный) тип словообразования имен существительных происходит посредством префикса-приставки и суффикса, например: *при-кат-очн-ые ролики*.

В русском языке грамматические категории и формы в структурном отношении ярко очерчены: например, имена существительные и имена прилагательные диаметрально противоположны. Совершенно иное мы видим в тюркских языках, к числу которых относится азербайджанский язык. В морфологическом отношении имена существительные и имена прилагательные ничем не отличаются, например: *железо – dəmir, железный – dəmir*.

В русском языке при суффиксальном словообразовании технических терминов представлены различные суффиксы для каждой грамматической категории. В азербайджанском языке один и тот же суффикс *-li, -li, -lu, -lii* может быть использован как при образовании существительных, так и прилагательных. Одно и то же слово может быть использовано и как существительное, и как прилагательное, что различается только контекстом.

Нигде так ярко не проявляются внутренние законы развития языка, как в области словообразования слов, не изменяют реального значения основного слова, например: *дом – домик (ev-evcik), голова – головка (baş-başıq)*.

В этих именах существительных реальное значение слов осталось прежним: суффикс *-ик* (*домик*), аффикс *-чик* (*стаканчик*) суффикс *-к-а* (*головка*), аффикс *-ciğaz* не изменили лексического значения слова, они придали словам лишь определенные оттенки субъективной оценки; но в русском языке имеются еще суффиксы, выражающие увеличительные и пренебрежительные оттенки существительных, в азербайджанском языке аффиксов, выражающих подобные оттенки в значении существительных, нет. Имена существительные с этими суффиксами передаются аналитическим способом, например: суффикс *-ищ-е* выражает оттенок увеличения – *домище (böyük ev)*, суффикс *-иш-к-о* выражает оттенок пренебрежения – *домишко (pis ev)*.

Как отмечает А. Демирчизаде, в своей книге «Стилистика азербайджанского языка»: «В азербайджанском языке есть некоторые суффиксы, которые в одном стиле имеют один оттенок, а в другом стиле другие оттенки. Поэтому эти суффиксы можно считать примечательной морфологической единицей для обоих стилей. Например: суффиксы *-ciğaz (-ciyəz), -ciq* в литературном стиле имеют уменьшительно-ласкательный оттенок. Но в научном стиле используются только лишь для обозначения терминов и не выражают никакого субъективного отношения. Этот суффикс может считаться типичным по назначению для всех трех стилей» [3, с. 187].

С. Джафаров в книге «Современный азербайджанский язык (лексика)» считает, что «в азербайджанском языке с помощью этого суффикса образуются существительные, выражающие уменьшительный оттенок, с использованием суффикса первого лица, выражающий принадлежность (I şəxsin mənsubiyyət şəkilçisi)» [4, с. 175].

Суффиксальное образование имен существительных, обозначающих названия лиц (мужчин и женщин).

В русском языке очень обширна категория суффиксов лица, внутри которой имеются отдельные группы, образующие названия лиц по различным признакам.

I. Суффиксы, посредством которых образуются названия лиц по предмету или действию, характерному для их профессии, ремесла, специальности, звания.

1. Суффикс *-щик* и *-чик*:

а) посредством суффикса *-щик*, после *т, д* (если им не предшествует носовой, плавный или йот), *с, з*, а также после *к* и *ч* производящей основы, посредством суффикса *-чик* образуются имена существительные мужского рода, обозначающие названия лиц, от основ имен существительных, например: *каменищик (камень) – daşçı*, *стекольщик (стекло) – şüşəçi*, *барабанщик (барабан) – barabançı*, *бетонщик (бетон) – betonçu*, *конторщик (контора) – kontorçu*, *газетчик (gazeta) – qəzetçi*, *переплетчик (переплет) – cild-çi*.

Имена существительные, обозначающие названия лиц женского пола, образуются посредством суффикса *-щиц-а, -чиц-а*, например: *каменищица – daşçı qız*. Тип

продуктивный. Ударение неподвижное, т. е. ударение стоит на том же слоге, что и в производящей основе.

б) посредством суффикса **-щик** и **-чик** образуются имена существительные мужского рода, обозначающие названия лиц, от глагольных основ и от основ отглагольных имен существительных, например: *наборщик* (набор) – *mürəttib*, *сцепщик* (*сцепить*) – *zəncirçi*, *закройщик* (*закрой*) – *paltar biçən*, *караульщик* (*караулить*) – *qaravulçu*, *возчик* (*возить*) – *arabaçı*, *разведчик* (*разведывать*) – *kəşfiyyatçı*, *летчик* (*летать*) – *təyyarəçi*, *переписчик* (*переписать*) – *yazı surəti çıxaran*.; *переводчик* (*переводить*) – *tərcüməçi*.

Имена существительные, обозначающие названия лиц женского пола, образуются посредством суффикса **-щиц-а**, **-чиц-а**, например: *летчица* – *təyyarəçi qadın* (*qız*).

в) посредством суффикса **-щик** образуются имена существительные мужского рода, обозначающие названия лиц, от глаголов на **-овать**, например: *сортировщик* (*сортить*) – *çeşidçi*, *планировщик* (*планировать*) – *plan çəkən*, *регулирующий* (*регулировать*) – *nizama salan*, *браковщик* (*браковать*) – *brakçı*.

Имена существительные, обозначающие названия лиц женского пола, образуются посредством суффикса **-щиц-а**; например: *планировщица* – *plan çəkən qadın*. Тип продуктивный. Ударение неподвижное, т. е. стоит на слоге перед суффиксом.

г) посредством суффикса **-щик** образуются имена существительные мужского рода, обозначающие названия лиц, от основ имен прилагательных на **-овый** или от субстантивных существительных (кладовая), например: *кладовщик* (*кладовая*) – *anbardar*, *часовщик* (*часовой*) – *saatsaz*.

Имена существительные, обозначающие названия лиц женского пола, образуются посредством суффикса **-щиц-а**, например: *кладовщица* – *anbardar qız*. Тип непродуктивный. Ударение подвижное, т. е. в именительном падеже на суффиксе, а во всех косвенных падежах – на окончании.

д) посредством суффикса **-щик** образуются имена существительные мужского рода, обозначающие названия лиц, от основ относительных имен прилагательных на **-яный**, например: *жестящик* (*жестяный*) – *təpəkəçi*.

Имена существительные, обозначающие названия лиц женского пола, образуются посредством суффикса **-щиц-а**, например, *жестящица* – *təpəkəçi qadın*. Тип непродуктивный. Ударение неподвижное, т. е. оно всегда стоит на слоге перед суффиксом.

е) суффикс **-овщик**. Посредством данного суффикса образуются имена существительные, обозначающие названия лиц мужского рода, от основ имен существительных, определяющих их деятельность, например: *меховщик* (*мех*) – *xəzçi*.

Имена существительные, обозначающие названия лиц женского пола, образуются посредством суффикса **-овщиц-а**, например: *меховщица* – *xəzçi qız*. Тип малопродуктивный. Ударение подвижное, т. е. не остается неизменным.

2. Суффикс **-льщик**. Посредством данного суффикса образуются имена существительные мужского рода, обозначающие названия лиц, от глагольных основ, например: *шлифовальщик* (*шлифовать*) – *cilalayıcı*, *бурильщик* (*бурить*) – *qazmaçı*, *точильщик* (*точить*) – *bülövçü*, *чистильщик* (*чистить*) – *çəkmə silən*, *сеяльщик* (*сеять*) – *sərici*.

Имена существительные, обозначающие названия лиц женского пола, имеют суффикс **-льщиц-а**, например: *сеяльщица* – *sərici qadın*. Тип малопродуктивный. Ударение в большинстве случаев подвижное.

3. Суффикс **-тель**, **-итель**: а) посредством суффикса **-тель** образуются имена существительные мужского рода, обозначающие названия лиц, от глагольных основ (главным образом от переходных глаголов), например: *писатель* (*писать*) – *yazıcı*, *сеятель* (*сеять*) – *sərici*, *строитель* (*строить*) – *inşaatçı*. Имена существительные, обозначающие названия лиц женского пола, образуются посредством суффикса **-тель**, **-ница**, например: *сеятельница* – *sərici qız*. Тип продуктивный. Ударение зависит от гласной основы; если глагольная основа оканчивается на и, то ударение не изменяется, оно остается на том же

слоге в имени существительном, что было и в глагольной основе, например: писать – писатель. Если же глагольная основа оканчивается на и, то ударение в имени существительном падает на эту гласную строить – строитель.

б) имена существительные мужского рода, обозначающие названия лиц, образованные посредством суффикса *-итель*, Непродуктивны, например, **попечитель** – *qəuyum, hami*.

4. Суффикс *-ист*. В современном русском языке посредством интернационального суффикса *-ист* образуются имена существительные мужского рода, обозначающие название лиц, не только от основ имен существительных интернационального происхождения, но и от исконно русских основ мужского рода – от основ существительных, например: *тракторист* (*трактор*) – *traktorçu*, **связист** (*связь*) – *rabitəçi*.

Имена существительные, обозначающие название лиц женского пола, образуются посредством суффикса *-истк-а*, например: *трактористка* – *traktorçu qız*. Тип продуктивный, ударение неподвижное.

5. Суффикс *-ак* (*як*). Пособством данного суффикса образуются имена существительные мужского рода, обозначающие названия лиц, от основ имен существительных, например: *рыбак* (*рыба*) – *balıqçı*, *моряк* (*море*) – *dənizçi*.

Имена существительные, обозначающие названия лиц женского пола, образуются посредством суффикса *-ачк-а* (*ячк-а*), например: *рыбачка* – *balıqçı qız*. Тип непродуктивный. Все имена существительные с суффиксом *-ак* (*як*) имеют ударение подвижное, т.е. в именительном падеже единственного числа – на суффиксе, а в остальных падежах на окончании.

6. Суффикс *-ец*. Имена существительные мужского рода, обозначающие названия лиц, образованные от глагольных основ, являются непродуктивными в современном русском языке, например: *ловец* (*ловить*) – *balıqçı, ovçu, гребец*, (*грести, гребать*) – *avarçı, жнец* (*жать, жнуть*) – *biçinçi*.

Имена существительные, обозначающие названия лиц женского пола, образуются посредством суффикса *-иц-а*, например: *жница* – *biçinçi qadın*. Ударение в именительном падеже единственного числа падает на суффикс, а в остальных падежах – на окончание.

7. Суффикс *-ч*. Пособством данного суффикса образуются имена существительные мужского рода, обозначающие названия лиц, от глагольной основы на *-ч* (неопределенной формы), например: *ткач* (*ткать*) – *toxucu*.

Имена существительные, обозначающие названия лиц женского пола, образуются посредством суффикса *-их-а*, например: *ткачиха* – *toxucu qadın*. Тип непродуктивный. Ударение стоит в именительном падеже единственного числа на суффиксе, а в остальных падежах – на окончании.

8. Суффикс **-арь**. Пособством данного суффикса образуются имена существительные мужского рода, обозначающие названия лиц, от основ имен существительных и глаголов, например: *пахарь* (*пахать*) – *şımlayıcı, пекарь* (*печь*) – *çörəkçi, писарь* (*писать*) – *mirzə, токарь* (*ток*) – *tornaçı*. Тип малопродуктивный.

В именах существительных мужского рода, образованных от основ глаголов, ударение – на первом слоге.

Суффикс **-ар** (**-яр**). Пособством данного суффикса образуются имена существительные мужского рода, обозначающие названия лиц, от основ имен существительных, например: *овчар* (*овца*) – *çoban; столяр* (*стол*) – *dülgər*. Тип непродуктивный. Ударение подвижное, в именительном падеже единственного числа ударение стоит на суффиксе, а в остальных падежах – на окончании.

9. Суффикс **-ионер**. Пособством данного суффикса образуются имена существительные мужского рода, обозначающие названия лиц, от имен существительных тех же основ на **-ия**, интернационального происхождения, например: *селекционер* (*селекция*) – *seleks-ioner*. Тип малопродуктивный. Ударение неподвижное, т. е. всегда стоит на суффиксе.

Итак, изучение суффиксов, образующих названия лиц мужского пола в русском языке, в сравнительном аспекте с азербайджанским, показывает, во-первых, что суффиксам

лица: **-щик, -чик, -овщик, -льщик, -ик, -ник, -тель(итель), -ист, -ак(як), -ец, -ч, -ач, -арь, -ар(яр), -ер, -ионер** в азербайджанском языке, в основном, соответствует продуктивный четырехвариантный аффикс **-çi, -çi, -çü, -çu**, во-вторых, часто встречаются аналитические сочетания существительных с причастиями, например, *печник – peç qayıran, закройщик – paltar biçən*; в-третьих, в редких случаях встречаются специальные термины – названия лиц, например: *наборщик – mürəttib, мясник – qəssab*. Например: «*акционер – shareholder, stockholder – səhmdar: səhmdar cəmiyyətinin səhmlərinin sahibi olan fiziki və ya hüquqi şəxs*» [4, с. 19]. Как было указано выше, в азербайджанском языке отсутствует категория рода, поэтому для образования эквивалента названия лица женского пола – к существительному в азербайджанском языке прибавляется слово *qadın* (женщина) или *qız* (девушка); например: *закройщица – paltar biçən qadın (qız), наборщица – mürəttib qadın, ткачиха – toxucu qadın* и т. д.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Исследование суффиксального словообразования имен существительных в русском языке и аффиксального словообразования в азербайджанском языке показывает, что от основ простых глаголов, например: *узмаq* (писать), *qazmaq* (бурить), *biçmək* (жнать, жну) образуются имена существительные посредством аффикса **-çi, -çi, -çü, -çu** но после образования именных основ с другими аффиксами, например: *qazımaçı* (бурильщик), *qorıq-çu* (караульщик), *biçinçi* (жнец). Суффиксальный тип широко распространён и очень своеобразен в кругу имен существительных. Так как грамматический строй языка и его основной словарный фонд составляют основу языка, сущность его специфики, то законы современного русского словообразования, в том числе и терминообразования, тесно связаны как с грамматическим строем русского языка, так и с присущими ему грамматическими категориями и формами, так и с лексической, (словарной) системой русского языка, с его основным словарным фондом и словарным составом в целом в их взаимодействии. Все это применимо как к русскому, так и к азербайджанскому языку.

Список использованной литературы

1. Виноградов В.В. Словообразование и его отношение к грамматике и лексике. – М.: Изд-во АН СССР, 1952. – 286 с.
2. Sadıqova S. Azərbaycan dilinin terminologiyası. – Bakı: Elm, 2011. – 380 с.
3. Dəmirçizadə Ə. Azərbaycan dilinin üslubiyatı. – Bakı: «Azərtədrisnəşr», 1962. – 271 с.
4. Cəfərov S. Müasir Azərbaycan dili (leksika). – Bakı: Maarif, 1982. – 216 с.
5. Толковый словарь терминов нефтедобычи (русско-англо-азербайджанский). – Bakı: Elm, 2017. – 995 с.

References

1. Vinogradov, V.V. (1952). *Word formation and its relation to grammar and vocabulary*. Moscow: Publishing House of the Academy of Sciences of the USSR (in Russ).
2. Sadıqova, S. (2011). *The terminology of the Azerbaijani language*. Baku, Science (in Azerb)
3. Demirchizade, A. (1962). *Stylistics of the Azerbaijani language*. Baku. (in Azerb)
4. Jafarov, S. (1982). *Contemporary Azerbaijani language (lexics)*. Baku: Maarif (in Azerb)
5. *Explanatory dictionary of terms of oil and gas production (russian-english-azerbaijan)* (2017). Baku. (in Azerb)

HAMIDOVA Matanat H.,

post-graduate student of Baku Slavic University

e-mail: bitkovskayay@inbox.ru

ABOUT SOME SPECIALTIES OF MORPHOLOGY WAY OF TECHNIC TERM FORMING IN AZERBAIJAN AND RUSSIAN LANGUAGES

Abstract. Introduction. *Word-formation in the Russian and Azerbaijani languages is the main tools for enrichment of vocabulary, which reflects the picture of the status of the language: the richer and more multifarious the vocabulary, the richer and more developed the language is.*

Purpose of the article is to disclose and analyze peculiarities of word-formation in the Russian and Azerbaijani languages.

Methods of the analysis, synthesis, abstraction are used in the article.

Results. *In modern Russian there are the following types of word formation of nouns: suffixal, prefixal, and prefixal-suffixal. Technical terms are formed accordingly on the same models. There are no*

prefixes in the Azerbaijani language; nouns formed in Russian by either prefix or prefix and suffix are morphologically formed according to the grammatical structure of the Azerbaijani language.

Originality. *Since the grammatical structure of the language and its basic vocabulary form the basis of the language, the essence of its specifics, the laws of modern Russian word formation, including terminology, are closely related to both the grammatical structure of the Russian language and its inherent grammatical categories and form, and with the lexical, (vocabulary) system of the Russian language, with its main vocabulary and vocabulary as a whole in their interaction.*

Conclusion. *The study of the suffix word-formation of nouns in the Russian language and affixal word-formation in the Azerbaijani language shows that from the basics of simple verbs, for example: yazmaq (write), qazmaq (drill), biçmək (znat, reap) nouns affix –cı, -çi, -çü, -çu, but after the formation of nominal bases with other affixes, for example: qazımaçı (driller), qoruq-çu (guard), biçinçi (reaper).*

Key words: *term, technic term, morphology way of term forming, Russian language, Azerbaijan language.*

Надійшла до редакції 11.01.19

Прийнято до друку 22.01.19

УДК 81'44

DOI 10.31651/2076-5770-2019-1-63-67

ГАНИЕВА Жала Эльман гызы

докторант Бакинского славянского университета

ORCID 0000-0002-1195-7751

e-mail: bitkovskayay@inbox.ru

**НЕГЛАГОЛЬНЫЕ СОМАТИЧЕСКИЕ КОМПОНЕНТЫ
В СОВРЕМЕННОМ АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКЕ**

В статье проанализированы неглагольные соматические компоненты в современном азербайджанском языке. На примерах даны соматические компоненты, образованные по модели разных частей речи.

Ключевые слова: соматизм, фразеологизм, структура, грамматика, существительное, компоненты, части речи.

Постановка проблемы. Соматические компоненты, которые тесно связаны со смыслом и грамматическими аспектами предложения, структурно устойчивы. Соматические компоненты охватывают большую часть фразеологических соединений. Одна из частей соматических компонентов – это фразеологические единицы, которые образуются названиями частей тела человека.

Анализ последних исследований и публикаций. Многие лингвисты выдвинули ряд различных взглядов с точки зрения структуры фразеологии. При исследовании данной проблемы нами проанализирована работа С.И. Ожегова, где автор указывает на то, что по своей семантической и синтаксической структуре пословицы, поговорки, крылатые слова в корне отличаются от других фразеологических единиц, которые имеют структуру предложения и не являются семантическим эквивалентом отдельного слова [2]. А. Гурбанов рассматривает фразеологию в широком смысле и предлагает изучать область «фразеологическое сочетание» и «фразеологические выражения» [6, с. 12]. Г. Байрамов в работе «Основы фразеологизмов азербайджанского языка» рассматривает понятие «фразеология» в узком смысле. Но, несмотря на это, он считал, что пословицы и поговорки являются одними из источников обогащения фразеологии и исследовал их как фразеологические предложения [7, с. 9]. В работе Ю. Г. Синельникова, С. А. Андросовой «Соматические средства характеристики человека во французском аргю (на материале фразео-тематической группы «характер человека»)» дается анализ образной и символической основ соматизмов в составе фразеологизмов во французском языке. И. Е. Городецкая в работе «Соматический компонент фразеологизмов русского и французского языков» дает определение соматического компонента фразеологизмов, делает выводы об универсальности и национальном своеобразии соматизмов в обоих сопоставляемых языках.

Цель статьи – проанализировать особенности неглагольных соматических компонентов в современном азербайджанском языке.

Изложение основного материала. Существуют различия мнений мировых лингвистов относительно структуры фразеологизмов и их образования. Так, одна группа лингвистов (Ф. Соссюр, Г. Байрамов) относит к понятию фразеологизм номинативные структурированные идиомы в виде устойчивых выражений, фразеологические сочетания только в ограниченном смысле, другая группа лингвистов (С. Ожегов, А. Гурбанов) в более широком смысле предикативную структуру фразеологических выражений и фраз, а также пословицы и поговорки, описывает как объект фразеологии.

Следовательно, возникновение различных представлений о сфере применения фразеологических единиц позволяет рассматривать фразеологические единицы как фразеологическую идиому, так и фразеологические обороты. Например, Ф. де Соссюр писал: «Прежде всего, мы встречаемся с огромным количеством выражений, относящихся,

безусловно, к языку: это те вполне готовые речения, в которых обычай воспрещает что-либо менять даже в том случае, если по зрелом размышлении в них можно различить значимые части» [3, с. 124].

Во фразеологизмах наиболее всеобъемлющая и продуктивная группа состоит из соматических выражений. Это можно объяснить тем фактом, что человеческий фактор играет основную роль в создании большинства фразеологических выражений. Таким образом, «фразеологические единицы в основном отражаются на деятельности человека, его внутреннем мире и его психологическом состоянии» [8, с. 31]. «По подсчетам В. Шубинина, до 15% фразеологического фонда языка составляют соматические выражения» [9, с. 70].

Поскольку соматические выражения основаны на свободных словосочетаниях и предложениях, их структура не отличается от структуры предложений и словосочетаний. Другими словами, структура соматических выражений представляет собой синтаксические модели словосочетаний и предложений. Такая связь между ними может быть формально расценена, поскольку их идентичность очевидна [10, с. 26]. Соматические выражения в азербайджанском языке могут быть разными. Они основаны на сочетании двух или более слов. В зависимости от характера их синтаксических отношений, некоторые из них имеют форму словосочетаний, а некоторые используются в качестве структур предложений. Согласно мнению Г. Байрамова, фразеологическую единицу, характеризующуюся словосочетанием единой структуры и значения, можно назвать фразеологическим соединением, а фразеологическую единицу, которая выражает законченную мысль по содержанию и напоминает предложение по структуре, – фразеологическим предложением [7, с. 70].

Грамматическая структура соматических выражений с комбинацией словосочетаний различна. Стороны, которые формируют эти единицы, могут быть одинаковыми или разными частями речи. Одна из этих компонентов является ключевым словом в грамматических терминах. Соединение также связано с основным компонентом, который принадлежит к части речи. Следует отметить, что основное слово в составе большинства соматических сочетаний выражается глаголом, а иногда – другими частями речи. По грамматической природе главного слова, фразеологизмы Г. Байрамов делит на две группы: фразеологические соединения и нефразеологические соединения [7, с. 71]. Г. Гасанов, в свою очередь, называет эти деления «именными фразеологизмами» и «глагольными фразеологизмами», поскольку ведущие слова фразеологизмов в азербайджанском языке в основном выражаются глаголом и существительным [10, с. 28]. Мы считаем, что его также можно сгруппировать под названием «глагольные соматические выражения» и «неглагольные соматические выражения», ссылаясь на фразеологические комбинации, которые образуются названиями частей тела.

Большинство соматических выражений в азербайджанском языке были созданы путем объединения двух, трех, четырех соматических слов в разных синтаксических отношениях. Компоненты неглагольных соматических выражений – это имена. Они разнообразны по структуре. Основное слово фразы – структурный синтаксический центр состоит из имен.

Неглагольные соматические выражения возникают в основном из соматизмов, а именно, названий частей членов тела, падежей существительного, суффиксов принадлежностей или прилагательных, в сочетании с их другой формой речи. В то же время соматические слова могут сочетаться с числительными, обстоятельствами, местоимениями, приложениями и причастиями для создания соматических выражений.

Обобщая соматические выражения по их составу, можно сгруппировать следующим образом:

1. Соматические выражение по модели существительное+существительное:

а) соматические выражения в составе атрибутивных словосочетаний II типа, характерного для азербайджанского языка: *biğ yağı, dil savaşı, göz yaddaşı, göz dağı, can dərmanı, qulaq yoldaşı, baş yoldaşı, ürək sirdaşı, dil pəhləvanı, könül dəftəri, könül quşu, qarın ağrısı, quş beyni, baş ağrısı, ürək ağrısı, baş bəlası, aız birliyi* и т.д.

b) соматические выражения в составе атрибутивных словосочетаний III типа, характерного для азербайджанского языка: *başımın bəlası, gözünün ağrı-qarası, gözünün işığı, ayağının tozu, oğulun arxası (kürəyi), ciyərinin parası, gözünün düşməni, gözümün işığı, gözümün nuru, başımın tükü sanı* и т.д.

c) соматические выражения, образованные по модели существительного с суффиксами принадлежности творительного падежа: *əli qoynunda, boynu çiyində, əli cibində, gözü gözümə, gözünün yaşı ovcunda, dili qarnında, minnəti boynumda, yükü belimdə, qulağı ağızında* и т.д.

d) соматические выражения, образованные по модели существительного с суффиксами принадлежности предложного падежа: *təpədən-dırnğa, könlədən-könlə, dildən-dilə, qucaqdan-qucağa, başdan-başa (fərq var), dodaqdan-qəlbə, ağızdan-ağıza, əldən-ələ* и т.д.

2. Соматические выражения по модели существительное+прилагательные:

a) с суффиксами принадлежности существительное+простое прилагательное: *üzü qızıl, gözü tox, dili şirin, qəlbə qara, üzü qara, sümüyü xarab, gönü qalın, dili uzun, dili qısa, saynağı iti, damağı çağ, əli əyri, ayağı ağır, əli yüngül, ayağı yüngül* и т.д.

b) с суффиксами принадлежности существительное+составное прилагательное: *sinəsi dağlı, gözü açıq, gözü bağlı, gözü kölgəli, gözü qırıqlı, kirpiyi sulu, üzü danlaqlı, başı dumanlı, başı alovlu, ağızı sözlü, dodağı sözlü, başı havalı, gözü sulu, burnu sulu, başı daşlı, dodağı sözlü, boynu bükük, qarnı qurdlu, ayağı düşərli, gözü küllü, dili sözlü, gözü kölgəli, alnı açıq, ürəyi yanıqlı, ağızı cırıq* и т.д.

c) с суффиксами предложного падежа существительное+прилагательное: *ağıldan kəm, başdan xarab, dildən yüyürək, gözədən iti, əldən zirək* и т.д.

Говоря о таких фразеологических единицах, М. Мирзалиева отмечает, что «сложное словообразование таких фразеологических единиц быстро развивается» [8, с. 161].

Г. Махмудова соглашается с этим утверждением и отмечает: «Многие из этих типов фразеологических единиц употребляются в качестве сложных слов на азербайджанском языке, хотя они в кыпчакской группе тюркских языков, включая казахский, киргизский, каракалпакский, ногайский языки, являются фразеологической единицей. Это составляют определенную часть фонда фразеологии тюркских языков кыпчакской и огузской групп. Напр.: *q-qalp. auzı bos - ağızdan boş, bası bos - başı boş, beti kalın - gönü qalın, jüzi kara - üzü qara, kulağı auz - qulağı ağır, tili kiska - dili qısa* и т.д. [11, с. 241].

3. Соматические выражения, образованные по модели прилагательное+существительное:

a) простое прилагательное+существительное: *acı dil, boş boğaz, təmiz ürək, şirin dil, yumşaq ürək, daş qəlb, dəmir bilək, təmiz beyin, quru çanaq, yekə baş, bəd ayaq, bərk əl* и т.д.

b) составное прилагательное+существительное: *açıq ürək, yağlı dil, sürüşkən ayaq, soyuq baş, sınıq qəlb, dilsiz-ağılsız insan* и т.д.

4. Соматические выражения, образованные по модели прилагательное+прилагательное: *dilli-dişli, əlli-ayaqlı, boylu-buxunlu, bığlı-saqqallı (böyük anlamında)* и т.д.

5. Соматические выражения, образованные по модели существительное+наречие:

a) с суффиксами принадлежности существительное+наречие: *başı aşağı, əli aşağı, burnu aşağı, gözüm üstə,*

b) с суффиксами падежей существительное+наречие: *boğazdan yuxarı,*

c) соматические выражения в форме III типа определительных словосочетаний: *ağzının içində, gözünün içində, qulağının dibində, başının altında, əlimin altında, ürəyinin başında, başının üstündə* и т.д.

6. Соматические выражения с числительными: Наряду с другими частями речи, числительные также играют важную роль в формировании соматических выражений. Говоря о числительных, Р.Халилов обращает внимание на такие вопросы: «Несомненно, история понятия количества и числа неразрывно связана не только с математикой, но и с языком. Количественное понимание в историческом развитии мышления, в том числе чисел,

становится все более абстрактным» [12, с. 4]. Имея это в виду, числительные играют роль в выражении точного количественного содержания идеи, а также в выражении абстрактных идей. В связи с этим числительные также служат в различных ситуациях и функциях в рамках фразеологических комбинаций. Х.Байрамов, один из главных исследователей фразеологии азербайджанского языка, считает, что устойчивые сочетания с числительными в довольно ограниченном количестве [7, с. 112]. Однако мы не можем отрицать существование большого количества соматических выражений при наличии *bir, iki, beş, min* на азербайджанском языке. Фактически, эти числа участвуют в создании многих соматических выражений, соединяя соматические слова, такие как “*baş, ayaq, əl, diz, göz, qarın, qulaq*”. Например: *bir ağız, bir ağızdan, bir könüldən min könülə, bir göz qurpımı, bir dəri, bir sümüük, iki barmaq (ölçü vahidi kimi), dörd göz (eynəkli), iki gözüm, iki üzlu, min dilli, beş əlli, iki başlı, bir baş, bir başa* и т.д.

7. Соматические выражения с местоимениями: *öz əli, öz başı, hər ağızdan bir avaz, hər ağızdan bir dua, hər gözdə bir nəfis* и т.д.

8. Соматические выражения с приложениями: *boğaza kimi, boğaza qədər, tərədən dırnağacan, gözünün içinəcən, dəvənin boynu kimi, ürək açığılı ilə, canla-başla, açıq gözlə, gülər üzülə, açıq alınla, bəbəyinə kimi, xirdəyəcən* и т.д.

9. Соматические выражения с причастиями: *verən əl, danışan göz, gözü tökülmüş, bəbəyi axmış, boynu qırılmış, qəlbə yatan, döşə yatan, anasının əmcəyini kəsən, şeytana papaq tikən, şeytana pəriş tikən, canlara dəyən, görün gözüm* и т.д.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. В целом, соматические выражения не отличаются от структуры свободных словосочетаний и предложений. Таким образом, соматические фразеологические единицы, несущие характеристику структуры и значения словосочетания, могут называться соматическим фразеологическим соединением. Соматическая фразеологическая единица, которая относится к конструктивному предложению посредством выражения идеи в терминах содержания, может быть названа соматическим фразеологическим предложением. По нашему мнению, желательно разделить соматические компоненты на неглагольные и глагольные в соответствии с выражением главных слов. Большинство соматических выражений, используемых в азербайджанском языке, получены из соматического слова, в основном путем объединения двух, трех, четырех или более слов в различных синтаксических отношениях. Главная особенность, отличающая неглагольные соматические выражения от глагольных соматических выражений, состоит в том, что они состоят из названий частиц, которые их составляют.

Следовательно, следует отметить, что структурная стабильность в терминах соматических выражений, а также неглагольных соматических выражений является одним из основных условий, и составляющие их слова, названия частей человеческого тела имеют различные морфологические признаки.

Список использованной литературы

1. Городецкая И. Е. Соматический компонент фразеологизмов русского и французского языков / И. Е. Городецкая // Вестник Ставропольского государственного университета. – Ставрополь: 2007. – №51. – С. 162–166.
2. Синельников Ю. Г., Андросова С.А. Соматические средства характеристики человека во французском аргю (на материале фразео-тематической группы «характер человека») / Ю. Г. Синельников, С. А. Андросова // Вестник РУДН. серия Лингвистика. – 2011. – № 1. – С. 83–90.
3. Соссюр Ф. Курс общей лингвистики. – Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 1999. – 416 с.
4. Ожегов С. И. О структуре фразеологии / С. И. Ожегов // Лексикографический сборник. – 1957. – Вып. 2. – С. 31–57.
5. Vəliyeva N. Müxtəlif sistemli dillərdə nitq və təfəkkür feilləri ilə formalaşan frazeoloji vahidlər. – Bakı: Elm, 1999. – 103 s.
6. Qurbanov A. Müasir Azərbaycan dilinin frazeologiyası. – Bakı: Maarif, 1963. – 40 s.
7. Bayramov H. Azərbaycan dili frazeologiyasının əsasları. – Bakı: Maarif, 1978. – 174 s.
8. Mirzəliyeva M. Türk dillərinin frazeologiyası. I cild. – Bakı: Nurlan, 2009. – 220 s.
9. Hacıyeva Ə. Müxtəlif sistemli dillərdə somatik frazeoloji birləşmələr. – Bakı: Şərq-Qərb, 2007. – 348 s.
10. Həsənov H. Azərbaycan dili frazeologiyası. – Bakı: AzSSR Ali və Orta İxtisas Təhsili Nazirliyi, S.M.Kirov ad. Azərb. Döv. Un-ti.1979. – 65 s.

11. Mahmudova Q. Qıpçaq qrupu türk dillərinin frazeologiyası II cild. – Bakı: Nurlan, 2009. – 284 s.
12. Xəlilov R. Saylar. – Bakı: Azərənəşr, 1978. – 71 s.

References

1. Gorodetskaya, I. Y. (2007). The somatic component of phraseological units of the Russian and French language. *Bulletin of Stavropol State University*. Stavropol: Stavropol State University Press (in Russ.).
2. Sinelnikov, Y. G., Androsova, S. A. (2011). Somatic means of characterizing a person in French argo (on the basis of the phrase “the character of a person”). *Vestnik RUDN, Linguistics series*. (in Russ.).
3. Saussure, F. (1999). *The course of general linguistics*. Ekaterinburg: Ural University Press (in Russ.).
4. Ozhegov, S. I. (1957). On the Structure of Phraseology. *Lexicographic Collection*. Moscow (in Russ.).
5. Veliyeva, N. (1999). *Fragmental units formed by speech and thinking in different systematic languages*. Baku: Elm (in Azerb.)
6. Gurbanov, A. (1963). *The frazeology of the modern Azerbaijani language*. Baku: Maarif, 1963 (in Azerb.).
7. Bayramov, H. (1978). *Fundamentals of the Azerbaijani language frazeology*. Baku: Maarif (in Azerb.).
8. Mirzaliyeva, M. (2009). *Phraseology of Turkic languages*. Volume I. Baku: Nurlan (in Azerb.).
9. Hajiyeva, A. (2007). *Somatic frazeological compounds in different languages*. Baku: Sherg-Gerb (in Azerb.).
10. Hasanov, H. (1979). *Azerbaijani language frazeology*. Baku: Ministry of Higher and Secondary Special Education of AzSSR, name of S.M.Kirov. West Order Un-ti (in Azerb.).
11. Mahmudova, Q. (2009). *Gypchag Group of Frazeology of Turkic Languages*. II volume. Baku: Nurlan (in Azerb.).
12. Khalilov, R. (1978). *Numeral*. Baku: Azerneshr (in Azerb.).

GANIYEVA Zhala E.,

post-graduate student of Baku Slavic University

e-mail: bitkovskayay@inbox.ru

NON-VERBAL SOMATIC COMPONENTS IN THE MODERN AZERBAIJAN LANGUAGE

Abstract. Introduction. Somatic components that are closely related to the meaning and grammatical aspects are structurally stable. Somatic components cover most of the phraseological connections. One of the sides of somatic components is the phraseological units that are formed by the names of the members of the body.

Purpose of the article is to disclose and analyze peculiarities of non-verbal somatic components in modern Azerbaijan language.

Methods of the analysis, synthesis, abstraction are used in the article.

Results. Many world linguists have put forward a number of different views in terms of the structure of phraseology. However, they did not put forward a fundamentally different point of view. In general, somatic components do not differ from the structure of free phrases and sentences. Thus, a somatic phraseological combination of somatic phraseological units bearing the nature of the phrase and meaning can be called somatic phraseological sentences expressing the idea of a somatic phraseological unit expressing a constructive sentence.

Originality. In general, somatic components do not differ from the structure of free phrases and sentences. Thus, a somatic phraseological unit, a combination of somatic phraseological units bearing the nature of the phrase and meaning, can be called somatic phraseological sentences expressing the idea of a somatic phraseological unit expressing a constructive sentence.

Conclusion. Most of the somatic components used in the Azerbaijani language are derived from a somatic word, mainly by combining two, three, four or more words in different syntactic relations. The main feature that distinguishes non-verbal somatic components from verbal somatic components is that they consist of the names of the particles that make them up.

Key words: somatic, idiom, structure, grammar, noun, components, parts of speech.

Надійшла до редакції 11.01.19

Прийнято до друку 22.01.19

УДК 81'44

DOI 10.31651/2076-5770-2019-1-68-72

РАДЖАБОВА Судаба Шамсаддин гызы
диссертант Института языкознания имени Насими
Национальной академии наук Азербайджана
ORCID 0000-0003-4724-112X
e-mail: bitkovskayay@inbox.ru

ОФИЦИАЛЬНО-ДЕЛОВОЙ СТИЛЬ СОВРЕМЕННОГО АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА И ВОПРОСЫ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ

Статья посвящена словообразованию в официально-деловом стиле английского языка. В статье дается классификация способов словообразования.

Ключевые слова: классификация, конверсия, сужение, словообразование, терминология, ускорение.

Постановка проблемы. Морфологический способ словообразования (посредством аффиксов, образования сложных слов, конверсии и сокращений), в целом, характерен английскому языку. Здесь отмечаются как продуктивные, так и непродуктивные аффиксы. В английском языке самым распространенным способом считается конверсия. Особой продуктивностью отличается процесс вербализации.

Анализ последних исследований и публикаций. При исследовании данной проблемы нами проанализированы работы О. М. Корицкой «Когнитивное пространство словосращения (на материале русского и английского языков)» [1], А. М. Пыж «Функционально-прагматические и дискурсивные аспекты использования английской юридической терминологии» [2], В. В. Чеботаревой «Английский военный термин в лингвистическом и социокультурном аспектах» [3], где подробно исследованы процессы и способы словообразования в английском языке.

Цель статьи – проанализировать особенности словообразовательных процессов в английском языке на материале лексем официально-делового стиля.

Изложение основного материала. В результате развития словарного состава английского языка сформировались определенные способы словообразования современного английского языка. Новая английская лексика образуется, главным образом, на основе следующих трех словообразовательных процессов:

- 1) процесса создания новых слов лексическим способом (увеличение количества слов за счет заимствованных слов, семантических изменений, конверсий и опрощения слов);
- 2) процесса создания новых слов морфологическим способом (посредством суффиксов);
- 3) процесса создания новых слов синтаксическим способом (посредством образования сложных слов).

В. В. Чеботарёва классифицирует словообразовательные способы по-другому. Она отмечает следующие три основных способа:

- 1) морфологическое словообразование (посредством аффиксов, образованием сложного слова, конверсией, сокращением основы слова);
- 2) лексико-семантическое словообразование (перенос значения);
- 3) заимствование [3, с. 10].

Как мы видим, эта классификация несколько отлична от предыдущей: морфологические и синтаксические способы объединены; не указано, к какому способу относится процесс опрощения. Кроме того, в способе образования сложных слов отмечается также и заимствование слов. Это объясняется тем, что насколько важны понятия, выражаемые заимствованными словами, настолько и чаще они будут встречаться в сложных терминологических сочетаниях. По подсчётам А. М. Пыж, 32% юридических

терминов составляют простые производные слова: *judge, oath, right, draft, case, crime, law, tax, breach* [2, с. 10]. Односложные корневые слова образовались в результате процесса опрощения. [2, с. 11]. Эта особенность (быть односложным термином) создает благоприятные условия для создания новых производных терминов, например, *tax law, tax base, prize court, war crime*.

Морфологический способ словообразования (посредством аффиксов, образования сложного слова, конверсией и сокращением) представляет собой характерный для английского языка способ словообразования. Однако и здесь встречаются некоторые непродуктивные способы морфологических словообразований. Например, использование прилагательных в конце сложных слов: *battlewise, seaworthy, infantry-heavy, trigger-happy*; использование приставочных аффиксов *em-* у глаголов: *embus, emplane*.

Следующие суффиксы считаются активными и продуктивными в образовании юридических терминов в английском языке:

-ee: *payee* – получатель (денег); предъявитель чека (или векселя); *arrestee* – арестованный; заключенный; *appllee* – апелляционный ответчик; *legatee* – наследник; *assignee* – уполномоченный; правопреемник;

-ship: *committeeship* – попечительство; опекуновство; *dealership* – соглашения; сделки; *heirship* – статус наследника; *ownership* – право собственности; *ambassadorship* – статус посла;

-tion: *detection* – поиск и обнаружение преступников; *violation* – нарушение закона и т. п.; *protection* – защита; безопасность; *federation* – федерация; конституция; *interrogation* – допрос; *investigation* – расследование; исследование;

-ment: *punishment* – наказание; *achievement* – достижение; доступ; со сроком погашения; *enforcement* – принудительное исполнение; *government* – правительство; учреждение; *establishment* – решение; аппарат власти;

-ance/-ence: *maintenance* – требование; заявление; иск; *evidence* – доказательства; доводы; *offence* – правонарушение; преступление.

Префиксы также активно участвуют в создании юридических терминов на английском языке:

counter-: *counterclaim* – взаимное требование, требование; *counterproposal* – взаимное предложение; *counter-appeal* – взаимная апелляция;

non-: *non-delivery* – отстранение от передачи собственности, введения в наследство; *non-execution* – неисполнение; *non-taxable* – не облагаемое налогом; без уплаты налогов;

co-: *coplaniff (co-plaintiff)* – совместный заявитель;

sub-: *sub-company* – меньшая, субординированная (дочерняя) компания и так далее.

Английские юридические термины также могут образоваться одновременным участием и префикса, и суффикса:

Discontinuance – прекращение дела, прекращения действия; *transactor* – посредник, жюри; *disbarment* – лишение ранга адвоката; лишение права защищать; *disagreement* – несогласие.

Сложные термины (синтаксический способ), относящиеся к юридической терминологии образуются по следующим моделям (классификация на основе частей речи компонентов сложных слов):

1) прилагательное + существительное: *necessary defences, extreme necessity, financial damage, general act, cruel design; blackmail* (шантаж); *blackmarket* (черный рынок);

2) существительное в именительном падеже + существительное в косвенном дополнении: *organizer of crime, measure of punishment, isolation from a society*;

3) наречие + прилагательное + существительное: *very dangerous recidivist, wittingly false denunciation*;

4) причастие + существительное: *penetrated wound, disgraced information, blocked accounts*;

5) прилагательное + существительное (или прилагательное + существительное в косвенном дополнении): *compulsory measures of educational nature*;

6) существительное + составное причастие: *actions offending social order, circumstances extenuating the responsibility*;

7) существительное + существительное: *office paper; gunman* (вооруженный преступник; грабитель); *pawnshop* (ломбард); *birthright* (первородство; право первенства); *juryman* (присяжный);

8) глагол+ существительное: *to initiate a case; to inflict a loss*;

9) глагол+ наречие: *to interpret broadly*;

10) числительное + существительное: *third part*.

Как мы уже отметили, в английском языке самым распространенным способом считается *конверсия*. Например, при вербализации суффикс *-ize/-ise* используется для образования глаголов от прилагательных: *to criminalize* – обвинять; *to casualize* – переводить на временное рабочее место; *to majorize* – достичь совершеннолетия. По нашим наблюдениям, суффикс *-ness* относительно малопродуктивный: *business* – бизнес; занятость; коммерческая деятельность; *witness* – свидетель и так далее. Субстантивация: прилагательное → имя существительное: *military* (военный) → *military* (военные); *cool* (тихий, хладнокровный, сдержанный) → *cool* (самоконтроль, сдержанность).

В.В. Чеботарева упоминает различные типы сокращений [3, с. 12]:

слоговые сокращения: *comsat* – *communication satellite*; *stanag* – *standardization agreement*;

аббревиатуры, состоящие из заглавных букв: *NATO* – *North Atlantic Treaty Organization*; *EAGLE* – *Elevation Angle Guidance Landing Equipment*;

смешанные аббревиатуры: *univac* – *Universal Automatic Computer*.

Продуктивно представлен в официально-деловой английской терминологии лексико-семантический способ словообразования. Юридические и военные термины на английском языке формируются следующим образом:

1) сужением основного значения. Например, *book* – 1) книга, журнал для заметок; 2) файл судебных документов; *state* – 1) государство; 2) штат; 3) ситуация (например: *state of emergency* – чрезвычайное положение; чрезвычайная ситуация); *oath* – 1) клятва/присяга; 2) текст клятвы; *peace* – 1) мир, примирение; 2) общественный порядок.

2) расширением основного смысла характерно прежде всего для юридических терминов, например, *broker* – 1) брокер, торговый агент; 2) брокерская фирма; *land* – 1) собственность на землю, 2) государство, страна, земля; *patrimony* – 1) имущество, унаследованное от отца; 2) наследство, наследование, наследие; *sale* – 1) продажа; 2) торговый договор.

Отметим военные и юридические термины, образованные путем метонимического переноса значения: *Kalashnikov* – фамилия конструктора и известный во всем мире автомат; *Pentagon* – здание Министерства обороны США и сами американские военные; *Bren* – имя изобретателя и ручной пулемет; *Sten* – это имя изобретателя и название машины; *cabinet* – 1) кабинет; 2) Кабинет министров; *support* – 1) содержание/обеспечение, помощь, 2) поддержка, опора, 3) кормилец семьи.

Терминологизация лексических единиц может происходить на основе разных признаков:

- по подобию формы: *dragon's teeth* (противотанковые преграды); *dish-type radar* (радиолокатор – радиолокационная станция с параболической антенной); *bipod*; *choke-point* (узкий проход, который с большой вероятностью будет атакован врагом); *armor-piercing* (бронепробивный); *back-up system* (резервная система);

- по сходству формы и функции: *carpet bombing* (ковровая поверхность / бомбардировка определенной территории); *belt-fed* (ленточная транспортировка); *path-control* (управление траекторией);

- в соответствии с подобием структуры / состава: *chamber* (камера, патронник (в винтовке), *foxhole* (стрелковая ячейка);

- по сходству с перемещением ассоциаций: *friendly fire* (стрельба из собственных войск (попасть в стрельбу); *dive-bombing* (погружение с бомбардировкой); *dog fight*

(воздушный бой) *burst* (взрыв, взрыв); *flame thrower vehicle* (огнемет) [3, с. 12]. В отличие от терминологизации, может быть и детерминологизация: слова переходят из военной сферы в общеупотребительную лексику: *heart attack*, *Easter parade*; *economic blockade* (сердечный приступ, Пасхальный парад, экономическая блокада).

В этом случае значение слов иногда меняется: *battery* – *a company sized artillery grouping with six or more guns* (артиллерийская группировка с шестью или более числом оружия (до роты) и *battery* – *any large group of related things: “a battery of questions”, “a battery of achievement tests”*; *battery (law)* – *the crime of attacking sb. physically* [5, с. 114].

Ряд военных терминов уже прочно закрепились в области бизнеса, но их первоначальное «военное происхождение» не вызывает сомнений: *strategy*, *action*, *operations*, *campaign*, *force (sales force, task force)*, *division*, *chief*, *officer*, *target*, *conflict*, *defeat*, *capture*, *strengths*, *threats*, *resources* [3, с. 12–13].

В официально-деловом стиле активно представлено заимствование.

Поскольку английский язык сам является мировым языком, в английских военных терминах встречается мало заимствований, а обогащение терминов в этой области происходит за счет внутренних средств языка (сложных слов, сокращения, словообразовательных аффиксов) [3, с. 11]. В юридическом и дипломатическом подстиле имеется большее количество заимствованных слов, и эта особенность обусловлена тем, что эти подстили больше подвержены социальным изменениям. Например: *Diplomatic corps*, *diplomatic mission*, *diplomatic visit*, *diplomatic representation*, *diplomatic correspondence*, *diplomatic mail*, *diplomatic courier*, *diplomatic note* – эти термины имеют французское происхождение, перешли в английский язык путем заимствования и созданы на основе модели *adj+noun*. К несложным заимствованиям можно отнести: *ambassador*, *agreement*, *consul* (дипломатический подстиль) *person* (личность); *frontier* (граница); *to possess* (иметь) (правовой подстиль).

Большинство терминов, используемых в настоящее время в английской юридической терминологии являются заимствованными словами: *parliament* (fr.) – парламент, *justice* (fr.) – юстиция, правосудие, *crime* (fr.) – преступность, *corpus delicti* (lat.) – криминальный состав; *alibi* (lat.) – алиби. О. М. Корятова отмечает также голофразу как отдельный способ в словообразовании английского языка. Голофраза – синтаксический способ образования слова, такой как словосочетание, но в отличие от словосочетаний его длина не ограничена [1, с. 8]. Сложные слова, составляющие голофразы: *ambassador-at-large*, *bread-and-butter letter*; *back-and-forth diplomacy*, *balance-of-power diplomacy*; *brink-of-war policy*; *give-and-take policy*, *middle-of-the-road policy*, *position-of-strength policy*, *wait-and-see policy*.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Новая лексика официально-делового стиля английского языка образуется различными способами: лексическим, морфологическим и синтаксическим. При лексическом способе конверсия, в частности вербализация, отличается особой продуктивностью. В юридическом и военном подстилах лексико-семантический способ представлен сужением и расширением основного значения слов. Ряд военных терминов перешли в административный подстиль, в частности, в область бизнеса. Поскольку юридический, дипломатический и военный подстили более подвержены социальным изменениям, то в них прослеживается большое количество заимствований. Английская лексика официально-делового стиля может образовываться суффиксальным, префиксальным и префиксально-суффиксальным способами (*морфологический способ*). *Синтаксический способ*, посредством которого образуются сложные слова, включает в себя разные модели. В большинстве случаев существительное предполагается обязательным компонентом этих моделей. Исследование словообразовательных моделей в лексике официально-делового стиля выявляет направление развития языка в данной области.

Список использованной литературы

1. Корятова О. М. Когнитивное пространство словосращения (на материале русского и английского языков): автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук: специальность 10.02.20. – Тверь, 2008. – 19 с.

2. Пыж А. М. Функционально-прагматические и дискурсивные аспекты использования английской юридической терминологии: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук: специальность 10.02.04. – Самара, 2005. – 21 с.
3. Чеботарева В. В. Английский военный термин в лингвистическом и социокультурном аспектах: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук: специальность 10.02.04. – М., 2012. – 25 с.
4. Шамсеева Г. Х. Юридическая терминология в английском и татарском языках: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук: специальность 10.02.20. – Казань, 2009. – 24 с.
5. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. Eighth edition, editor: Joanna Turnbull, Oxford University Press, 2010. – 1796 p. (without additions).

References

1. Korytova, O. M. (2008). Cognitive space of phrasing (on the material of Russian and English languages). Theses of Candidate of Philology. 10.02.20. Tver (in Russ.)
2. Pyzh, A. M. (2005). Functionally-pragmatic and discursive aspects of the use of English legal terminology. Theses of Candidate of Philology. 10.02.04. Samara (in Russ.)
3. Chebotareva, V. V. (2012). English military term in linguistic and socio-cultural aspects. Theses of Candidate of Philology. 10.02.04. Moscow (in Russ.)
4. Shamseeva, G. Kh. (2009). Legal terminology in the English and Tatar languages. Theses of Candidate of Philology. 10.02.20. Kazan (in Russ.)
5. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. Eighth edition, editor: Joanna Turnbull, Oxford University Press, 2010. – 1796 p. (without additions).

RAJABOVA Sudaba Sh.,

post-graduate student of Institute of Linguistics named after Nasimi
National Academy of Sciences of Azerbaijan

THE OFFICIAL BUSINESS STYLE OF MODERN ENGLISH AND WORD FORMATION ISSUES

Abstract. Introduction. *The article is devoted to word formation in the official business style of the English language. The article gives a classification of word formation methods. The lexical, morphological and syntactic ways of forming words in this style are analyzed sequentially. Specific methods of word formation for each of the sub-styles of the official business style are indicated.*

Purpose of the article is to disclose and analyze peculiarities official business style of modern English.

Methods of the analysis, synthesis and abstraction are used in the article.

Results. Morphological way of word formation (by means of affixes, formation of complex words, conversion and abbreviations), as a whole, is characteristic of the English language. Here, both productive and unproductive affixes are noted. In English, conversion is the most common way. The study of word-formation models in the vocabulary of the official business style reveals the direction of development of the language in this field.

Originality. The process of verbalization is especially noted here. In the lexical-semantic method, terms formed by the method of constriction, expansion and metonymic transfer of the basic value are analyzed. In addition, the processes of terminology, determinologization and interrogation are considered. It is noted that most of the terms used in legal terminology are borrowed.

Conclusion. The new vocabulary of the official business style of the English language is formed in various ways: lexical, morphological and syntactic. With the lexical method, conversion, in particular verbalization, is particularly productive. In the legal and military sub-styles the lexical-semantic method is represented by the narrowing and widening of the basic meaning of words. A number of military terms were transferred to the administrative sub-style, in particular, in the area of business. Insofar as legal, diplomatic, and military sub-styles are more susceptible to social change, they can be traced to a large number of borrowings. English vocabulary of official business style can be formed by suffixing, prefixing and prefixing-suffixing ways (morphological method). The syntactic method by which complex words are formed includes various models. In most cases, the noun is assumed to be an indispensable component of these models.

Key words: classification; conversion; contraction; derivations; terminology; acceleration.

Надійшла до редакції 11.01.19
Прийнято до друку 22.01.19

ДИСКУРСОЛОГІЯ І ЛІНГВОПРАГМАТИКА

УДК 811.161.1'42

DOI 10.31651/2076-5770-2019-1-73-79

ВЕЛІВЧЕНКО Валентина Федорівна,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри
англійської філології Черкаського національного
університету імені Богдана Хмельницького
ORCID 0000-0002-9795-5035
e-mail: velivchenko@cdu.edu.ua

МОВА ЯК ЗАСІБ МАНІПУЛЯТИВНОГО ВПЛИВУ (на прикладі англомовного політичного медіадискурсу)

У цій статті проаналізовано роль мови у здійсненні маніпулятивного впливу на суспільну свідомість у межах англомовного політичного медіадискурсу російського інтернет-ресурсу sputniknews.com за вересень 2016 року, представленого 270 політичними медіатекстами, в яких йдеться про події в Україні. Цілеспрямовано використовуючи мовні одиниці, почасти лексичні та синтаксичні, іманентні характеристики яких уможливають як вираження конкретного змісту, так і варіативність його оцінності, емотивності та експресивності, продуцент повідомлення (автор медіатексту) отримує можливість нав'язувати або навіювати реципієнту повідомлення певне розуміння наданої інформації та потрібне ставлення до неї з метою формування або зміни його світогляду, що і є суттю маніпулятивного впливу на суспільну свідомість.

Ключові слова: політичний медіадискурс, політичний медіатекст, мова, маніпулятивний вплив, спотворення інформації.

Постановка проблеми. Мова є не лише основним засобом вираження думки, а й інструментом її формування. Така подвійність функціонального призначення мови забезпечує продуценту повідомлення можливість здійснення комунікативного впливу на одержувача повідомлення, із вирізненням інформативного, соціального та емоційного аспектів такого впливу та з можливістю його перетворення на маніпулятивний, що особливо яскраво виявляється в межах політичного медіадискурсу. Політичний медіадискурс, як і будь-який інший тип дискурсу, є комплексним явищем, що має три обов'язкові та взаємопов'язані набори характеристик: когнітивні, мовні (комунікативні) і прагматичні, аналіз яких має взаємно доповнювати один одного. Комплексну процедуру такого аналізу забезпечує науковий апарат новітньої когнітивно-дискурсивної парадигми сучасної лінгвістики, на який і спирається описана у цій статті лінгвістична розвідка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні наукові студії політичного (медіа)дискурсу аналізують його у політологічному (наприклад, С.-В. О. Кривенко, Я. Чайковський та ін.), соціологічному (наприклад, В. В. Петренко, Р. М. Блакар та ін.), PR-технологічному (наприклад, Т. Ю. Ковалевська, Г. Г. Почепцов та ін.) та суто лінгвістичному аспектах (наприклад, Н. В. Кондратенко, Т. М. Ващук та ін.). Лінгвістичні розвідки політичного дискурсу зосереджено на аналізі його жанрової стратифікації (наприклад, О. В. Гайкова, Л. І. Стрій та ін.), на особливостях мовного втілення його контенту (наприклад, А. П. Загнітко, А. А. Найчук та ін.), на застосованих в його межах стилістичних прийомах (наприклад, О. В. Горчак, О. І. Пушкар та ін.), на його лінгвокогнітивних (наприклад, М. Р. Желтухіна, О. Г. Руда та ін.) і ціннісних особливостях (наприклад, І. В. Хохлачева, Ю. Хабермас та ін.). Досліджено також і лінгвопрагматичні характеристики політичного медіадискурсу (наприклад, Г. В. Касіян та ін.), зокрема його впливовість та маніпулятивна спрямованість (наприклад, О. П. Косенко, В. В. Лойко,

О. Л. Михалева та ін.). Проте здійснені розвідки особливостей реалізації політичним медіадискурсом маніпулятивного впливу на суспільну свідомість, як і аналіз визначальної ролі мови у здійсненні такого впливу, все ще далекі від своєї вичерпності.

Метою цієї статті є розкриття особливостей використання мови для здійснення маніпулятивного впливу на суспільну свідомість, для чого аналізується мовна (комунікативна) площина об'єктивації політичного медіадискурсу, з урахуванням її взаємозв'язку з когнітивною та прагматичною площинами. Аналіз комунікативної площини представлений описом мовних засобів, використаних у проаналізованих політичних медіатекстах, присвячених подіям в Україні, що репрезентують політичний медіадискурс російського інтернет-ресурсу *sputniknews.com* за вересень 2016 року.

Наукова новизна цієї статті визначена її внеском у лінгвопрагматичні, лінгвокогнітивні та дискурсивні дослідження, зокрема ті, що аналізують маніпулятивний компонент комунікативного процесу. Інформація статті може бути використана для протидії антиукраїнській пропаганді російських ЗМІ.

Виклад основного матеріалу. Серед багатьох функцій, виконуваних мовою, базовими визнаються дві – комунікативна та когнітивна. Комунікативна функція мови уможливорює й забезпечує процес міжособистісного спілкування, а когнітивна (мислетворча, гносеологічна, пізнавальна) функція мови уможливорює й забезпечує формування та формулювання думки, яка і виражається словом, і здійснюється в слові. Оскільки мова є одночасно і засобом вираження думки, і інструментом її формування, мовні одиниці (зокрема, слова) отримують здатність впливати на свідомість: концептуалізуючи навколишній світ, вони виформовують мовну картину світу людини, безпосередньо пов'язану з її світоглядом та переконаннями. Тому слово як «сигнал сигналу» (за влучною дефініцією І. П. Павлова) здатне не лише корегувати, а й повністю змінювати свідомість і світогляд людини (і суспільства), адже людина реагує на слово так само, як вона реагує на сигнали, отримувані нею від органів чуття. З огляду на те, що людина сприймає слово, а також образ або поняття, сприйняті через і завдяки цьому слову, так само, як вона сприймає реальну дійсність завдяки своїм органам чуття, словесно створений (суто віртуальний) образ сприймається людиною як реальний і в подальшому переноситься нею у реальний світ [1, с. 5]. Це означає, що цілеспрямоване використання слова (мови) здатне не лише врегульовувати, а й корегувати або повністю змінювати свідомість і світогляд людини (і суспільства в цілому). Тому саме мова з її різномірними номінативними, аксіологічними та риторичними засобами здатна забезпечити впровадження у свідомість людини конкретної (потрібної) ідеї, оцінки та переконання.

Із розуміння комунікації як процесу усвідомленого й цілеспрямованого використання мови як засобу спілкування з іншими людьми впливає і розуміння того, що зміст повідомлення залежить не тільки й не стільки від ужитих мовних одиниць, скільки від того, з якою комунікативною метою вони вживаються. Це закономірно висвітлює вирішальну роль продуцента повідомлення, який завжди має конкретну комунікативну мету, якою може бути просування або пропагування певної ідеї чи думки або активація конкретних емоцій чи почуттів, що завжди передбачає здійснення продуцентом повідомлення певного комунікативного впливу на реципієнта цього повідомлення. Якщо продуцент цілеспрямовано приховує здійснюваний вплив на реципієнта, то такий вплив стає маніпулятивним. Здійснення маніпулятивного впливу завжди пов'язане з усвідомленим використанням продуцентом повідомлення можливостей мовних одиниць з метою нав'язування реципієнту певного уявлення про дійсність і програмування конкретного ставлення до неї або з метою виклику у реципієнта певних емоційних реакцій, розбіжних з тими, що могли б бути без такої «допомоги» ззовні.

Використання мови як інструменту здійснення цілеспрямованого впливу на свідомість з метою поширення певних поглядів і переконань типово характеризує тексти політичного медіадискурсу, в яких мовні одиниці використовуються не лише для опису певних фактів, політичних подій та соціальної реальності в цілому, а головне для здійснення потужного впливу на формування розуміння, значущості або оцінки наданої інформації.

Здійснений аналіз 270 англomовних політичних медіатекстів, в яких йдеться про події в Україні, що репрезентують політичний медіадискурс російського інтернет-ресурсу *sputniknews.com* за вересень 2016 року, свідчить про те, що мова політичного медіадискурсу принципово відрізняється від звичайної, повсякденної мови. Це стосується не стільки використання певних формальних засобів, скільки зміни співвідношення між словом і значенням, за якого звичні мовні одиниці отримують незвичну інтерпретацію, а добре відомі ситуації включаються до несподіваних смислових контекстів. Тобто, конкретним явищам, фактам або подіям надається інший зміст, головню через інше їх позначення, що переводить дійсний зміст наданої інформації в імплікацію [2, с. 112], і цей імпліцитний зміст не лише не зводиться до експліцитно представленого змісту, а й часто протистоїть йому. Наприклад:

(1) *“The United States and the European Union imposed several rounds of sanctions on Russia over ... **Crimea`s secession from Ukraine and reunification with Russia**”* [3], – де анексію Криму названо *reunification (with Russia)*, що кардинально змінює суть події.

(2) *“Furthermore the investigation believes that the missile was launched by the territory controlled by **the Donbas militias**”* [3], – де сепаратистів Донбасу названо *militias*, що спотворює дійсність.

Окрім використання імпліцитності для вираження змісту, маніпулятивний вплив ґрунтується і на використанні іманентних властивостей мовних одиниць. До таких властивостей передовсім зараховуємо: (1) полісемію й омонімію, які надають слову неоднозначності та уможливають появу контекстуальних значень; (2) можливість слова мати не лише пряме, а й непряме (переносне) значення та різнорідну конотацію; (3) синонімію як наявність різних засобів і способів (прямого й непрямого) вираження того самого змісту, зокрема емотивно-оцінного; (4) можливість варіативності у використанні експресивності мовних одиниць. Усі ці властивості природної мови широко використовуються продуцентом повідомлення (автором політичного медіатексту) для здійснення маніпулятивного впливу на суспільну свідомість з метою формування певних ідей або цінностей чи з метою створення або зміни ставлення до конкретної проблеми або події.

Характерною ознакою проаналізованих політичних медіатекстів є не стільки наявність спеціальної лексики, детермінованої політичною тематикою, скільки певна специфіка її вживання: спеціально дібрані лексичні, а також синтаксичні засоби організовані у такі патерни, які привертають увагу та краще запам'ятовуються, що посилює їх вплив на свідомість. Це дає підстави стверджувати, що проаналізовані медіатексти є технологічними, тобто побудованими за певними техніками й технологіями. Саме тому їхнє основне призначення полягає не стільки у висвітленні, скільки у викривленні певних реальних фактів і подій, задля чого типово використовується експресивна й оцінна лексика, яка, заміщуючи собою фактуальну аргументацію, уможливорює апелювання до емоційної пам'яті та почуттів реципієнта повідомлення, що дестабілізує його емоційну сферу та сприяє сприйняттю наданої інформації у потрібному світлі.

Лінгвістичним аспектом оцінки в оцінній та емотивно-оцінній лексиці є закріплене у семантиці слова позитивне або негативне ставлення до позначеного – це може бути схвалення, осуд, задоволення, невдоволення тощо, що завжди має емоційне навантаження. Такі слова, усвідомлено дібрані продуцентом повідомлення (автором медіатексту), вибудовують позитивно-оцінні або негативно-оцінні судження, які слугують потужним впливовим ресурсом, адже їхнє головне призначення полягає не стільки у повідомленні про певний факт або подію, скільки у створенні конкретного настрою та виклику конкретних емоцій, які й зумовлюють ставлення до викладених фактів або подій, що в кінцевому результаті й виформовує у реципієнта певну думку чи певні переконання.

Виражена у політичному медіатексті емотивна оцінка може бути як експліцитною, тобто безпосередньо втіленою в оцінних мовних одиницях (3) і (4), так й імпліцитною, тобто контекстуально зумовленою (5).

(3) *“combined with **the horrible situation** in the ranks of Ukraine's “**professional army**”, **deflates any hopes Kiev might have** in building up their military”* [3], – де кумуляція негативної

оцінки української армії забезпечується багаторазовим вираженням цієї оцінки різними мовними засобами: безпосереднім утіленням у негативно-оцінних мовних одиницях (в іменниковій фразі *the horrible situation* та в дієслівній фразі *deflates any hopes*), уживанням супозитивного модального дієслова *might* перед повнозначним дієсловом *have* та уживанням графону "...” з іменниковою фразою *Ukraine's professional army*.

(4) "*A preliminary report released by the Joint Investigation Team (JIT) on Wednesday claimed that the Malaysian Boeing passenger plane was **downed** by a missile fired from a Buk launcher, which had been brought from Russia and located in southeastern Ukrainian territory held by the local **militias***" [3], – де спеціально дібрані мовні одиниці – дієслово *claimed*, ужите замість *stated*, дієслово *downed*, ужите замість *shot down*, та іменник *militias*, ужитий замість *militants*, нейтралізують негативну оцінність наданої інформації, забезпечуючи повідомлення нейтральним емоційного-оцінним забарвленням.

(5) "*the investigation is being conducted by the **so-called experts***" [3], – де негативно-емотивна оцінка є контекстуально зумовленою, забезпеченою вживанням модифікатора *so-called* перед іменником *experts*.

Меті маніпулятивного впливу на свідомість слугує і цілеспрямований відхід від норм літературної мови та вживання у політичному медіатексті пейоративної або жаргонної лексики, яка завжди має високу експресивність і виразність, як у (6), (7) і (8).

(6) "*Poroshenko **Dodges** Ukrainian Nationalists' Holocaust Culpability*" [3], – де дії президента України позначаються дієсловом зниженого стилю *dodge*, що означає «махлювати».

(7) "*The Ukrainian President **sounded off** his discontent with the Republican nominee...*" [3], – де заміщення стилістично нейтрального дієслова *to voice* розмовним експресивом *to sound off* значно знижує значущість позиції президента України щодо кандидата у президенти США.

(8) "***Hardcore nationalists** are willing to create a "Ukraine for Ukrainians"...*" [3], – де вживання розмовного експресивного прикметника *hardcore* у препозиції до іменника *nationalists* слугує меті формування негативного ставлення до українських націоналістів.

Здійснення маніпулятивного впливу на свідомість забезпечується також і вживанням у політичному медіадискурсі ідіом, які, завдяки своїй експресивності, завжди посилюють ефективність сприйняття вираженої позиції чи аргументації. У наведених нижче прикладах ідіоматичними виразами є *to play into one's hands* – «підігравати ворогу» (9), *to pull the card from one's sleeve* – «діставати карту з рукава» (10) і *to pay heed* – «звертати увагу» (11).

(9) "*it notes that Trump campaign staffers **had played into Russia's hands** by removing a call to arm Kiev against Ukraine's breakaway regions from the Republican platform*" [3].

(10) "*Hillary Clinton **pulled the Russian card from her sleeve** during the hotly anticipated first US presidential debate*" [3].

(11) "*Ukraine did not **pay heed** to the ceasefire offer, he added, stressing that shelling from the Ukrainian side reduced but did not stop following September 15.*" [3].

Метафоричні вирази, вжиті у політичному медіатексті, не лише формують уявлення про певний об'єкт, а й зумовлюють спосіб мислення про нього, що є суттю сугестії (навіювання). Маскуючи суб'єктивність наданої автором медіатексту оцінки, такі вирази є одним із потужних мовних засобів формування у реципієнта повідомлення оцінки (як позитивної, так і негативної), що, викликаючи у реципієнта відповідний емоційний стан, зумовлює і відповідне сприйняття наданої інформації. Наприклад:

(12) "*Earlier this week Donald Trump's campaign failed to respond to an invitation to meet with Ukrainian President Petro Poroshenko **setting off alarm bells** among the Beltway elite...*" [3], – де метафоричний вираз *to set off alarm bells* навіює думку про те, що новий президент США дуже прохолодно ставиться до президента України.

Зазначимо, що найвпливовішою вважається [4] саме оцінна метафора, яка у політичному медіадискурсі типово виражає суб'єктивну оцінку продуцента повідомлення (автора медіатексту). Наприклад:

(13) “*Hillary Clinton is playing the Russia card to win the hearts and minds of American voters*” [3], – де метафоричні вирази *is playing the Russia card* і *to win the hearts and minds (of American voters)* виражають суб’єктивно-негативну оцінку дій Гіларі Клінтон.

(14) “*The West ... accused Russia in fueling the Ukrainian internal conflict*” [3], – де метафоричний вираз *to fuel the conflict* «додає» діям Росії потужності.

Ужите у політичному медіатексті метонімічне зіставлення, яке, на відміну від метафоричного, укорінене не на подібності, а на суміжності, використовується продуцентом повідомлення (автором медіатексту) для опосередкованої ідентифікації об’єкта шляхом зсуву референції. Концентруючи увагу реципієнта повідомлення на вирізненій продуцентом частині об’єкта – це може бути певна риса, атрибут, вчинок тощо, метонімія у політичному медіатексті слугує переважно для вказівки на належність, як у (15) і (16).

(15) “*It seems that no other state has ever made such a total blunder as Poland is trying to commit by supporting Brussels's deadly idea*” [3].

(16) “*For instance, it notes that Trump campaign staffers had played into Russia's hands by removing a call to arm Kiev against Ukraine's breakaway regions from the Republican platform*” [3].

Окремим різновидом метонімії є антономазія, тобто вживання власної назви як субститути певного загального поняття – конкретної риси чи характеристики людини. Тобто це випадки, коли власне ім’я уживається для ідентифікації характерної ознаки або усталеної належності до конкретного явища, як у (17):

(17) “*Her response indicates that she remains the eternal Goldwater Girl*” [3], – де головна характеристика Гіларі Клінтон позначена метонімічною іменниковою фразою з негативною семантикою *the Goldwater Girl*, що асоціативно пов’язує політичні погляди Гіларі Клінтон з переконаннями Баррі Голдуотера, який, будучи також кандидатом у президенти США, у 1961 році голосував проти Закону про громадянські права; прикметник *eternal*, який препозитивно модифікує цю метонімічну фразу, теж отримує контекстуально-негативну конотацію, що значно посилює виражену негативно-емотивну оцінку.

Ще одним прикладом вживання антономазії є іменникова фраза *Bandera fluids* (18), що виражає негативно-емотивну оцінку українців (18):

(18) “*With the planned liberalization of the visa regime, more Ukrainians “already infected with Bandera fluids” will arrive in Poland*” [3].

Маніпулятивний вплив на свідомість здійснюється і за допомогою вживання у політичному медіатексті порівняння. Подібно до інших засобів увиразнення, порівняння не лише конкретизує уявлення про описуване явище або предмет, а й віддзеркалює емоційне ставлення до нього. Будь-яке порівняння слугує універсальним засобом створення переносних значень, емотивність яких посилює маніпулятивний вплив на свідомість [5, с. 190] – як логічне порівняння, укорінене на схожості/відмінності предметів одного класу з урахування всіх їхніх властивостей, якостей та ознак, так і образне порівняння, укорінене лише на одній, найвиразнішій ознаці, що стає основною. Наприклад:

(19) “*their contract has effectively obliged them to serve “so long as authorities want to continue to pursue their hybrid war against the Donbass Republics,” thus turning them into “21st century serfs”*” [3], – де контрактники української армії порівнюються з кріпаками, що, у сукупності з іншими емотивами цього речення (*effectively obliged, to pursue their hybrid war, war against the Donbass Republics*), виформовує його негативно-емотивність та, відповідно, негативно-оцінне ставлення до представлених подій.

(20) “*... this year the process of [implementing] the Minsk agreements turned out to be a snail and rather slow snail that does not move fast*” [3], – де порівняння швидкості впровадження Мінських домовленостей з равликом, який майже не рухається, викликає негативно-емоційно-оцінне ставлення до зазначених домовленостей.

Меті здійснення маніпулятивного впливу слугує і вживання у політичному медіадискурсі антитези, яка здебільшого реалізується через мовну та контекстуальну антонімію. Впливовий ефект антитези забезпечується використанням прийому «штучної дилеми», за якого з безлічі можливих альтернативних варіантів пропонуються лише два, як у (21):

(21) *“The Russian Foreign Ministry, meanwhile, said that the development was “concerning”, and asked how Washington can expect “to combine work to restore lasting peace [in Ukraine] with the supply of lethal weapons?”* [3], – де антитеза, яка альтернативно пропонує лише два варіанти (або надання Україні летальної зброї, або відновлення тривалого миру), як і риторичність самого запитання, ужитого замість наведення фактів, забезпечують апелювання до емоцій реципієнта повідомлення, певним чином спрямовуючи його сприйняття та оцінку наданої інформації.

Антитеза використовується також і для того, щоб сфокусувати увагу реципієнта повідомлення на кардинальній різниці між бажаними та реальними наслідками дій, як у (22):

(22) *“By trying to save the Poroshenko regime, the United States is simply adding to the collapse of Ukraine”* [3].

Ефективним прийомом вираження прихованої оцінки (зазвичай негативної) слугує також іронія як вияв імпліцитної суб'єктивної модальності речення, що завжди виражає авторську аксіологічну позицію. Укорінена на значеннєвій невідповідності, іронія слугує потужним засобом як виклику певних емоцій, так і навіювання певного ставлення до викладених фактів або подій, як у (23) і (24):

(23) *“On Wednesday, Israeli President Reuven Rivlin paid a visit to Kiev. Expecting to talk about the closeness of Ukrainian-Israeli ties, President Poroshenko was met with criticism instead. Rivlin told lawmakers that the crimes of Ukrainian nationalists during WWII should never be forgotten. Poroshenko responded as best he could – by blaming Russia”* [3], – де іронія, виражаючи негативну оцінку автора цього медіатексту, слугує меті формування негативного сприйняття президента України.

(24) *“Poroshenko attempted a bait and switch move to “blame Russia”, something he has become an expert at in the last two years. The question is whether anyone will believe him”* [3], – де вживання іронії, спрямованої на висміювання позиції президента України щодо Росії, має за мету поставити під сумнів довіру як до нього самого, так і до того, що він говорить.

Використання іронії або сарказму може поєднуватися і з використанням порівняння, як у (25):

(25) *“Ukraine may truly want to abandon its dependence on Russian nuclear fuel assemblies, “but prolonging their plants’ dependence on their own is akin to beginning the production of BMWs at the Zaporizhia car plant.”* [3], – де перспектива виробництва Україною власного атомного палива саркастично порівнюється з виробництвом престижних автомобілів BMW на Запорізькому автомобільному заводі, який виробляє непопулярні автомобілі «Запорожець».

Тож, як свідчить аналіз мовної (комунікативної) площини об'єктивації політичного медіадискурсу, мова має широкі та різноманітні можливості для її використання з метою здійснення маніпулятивного впливу на суспільну свідомість.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, комплексний аналіз 270 політичних медіатекстів, в яких йдеться про події в Україні, що репрезентують політичний медіадискурс російського інтернет-ресурсу *sputniknews.com* (за вересень 2016 року), свідчить про спрямованість цих текстів на здійснення маніпулятивного впливу на суспільну свідомість. Це досягається виключно за допомогою мови, тобто шляхом цілеспрямованого використання мовних одиниць, почасти лексичних і синтаксичних, іманентні характеристики яких уможливають як вираження конкретного змісту, так і варіативність його оцінності, емотивності й експресивності. Таке цілеспрямоване використання мови уможливорює нав'язування або навіювання певного розуміння наданої інформації та потрібного ставлення до неї, що і є суттю маніпулятивного впливу на свідомість. Перспективу подальших досліджень убачаємо в подальшому комплексному аналізі політичного медіадискурсу з метою виявлення ролі квазімовних та позамовних засобів, які супроводжують і доповнюють мовні засоби у здійсненні маніпулятивного впливу на суспільну свідомість.

Список використаної літератури

1. Велівченко В. Ф., Велівченко В. О. Мова як засіб впливу на свідомість : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / В. Ф. Велівченко, Велівченко В. О. – Черкаси, Видавець ФОП Гордієнко Є.І., 2017. – 122 с.

2. Нагорна Л. Б. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики / Л. Б. Нагорна ; НАН України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. – К. : Світогляд, 2005. – 316 с.
3. Політичні медіатексти за вересень 2016 року інтернет-ресурсу <https://sputniknews.com/>
4. Болинджер Д. Истина – проблема лингвистическая [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://genhis.philol.msu.ru/article_85.shtml
5. Руда О. Г. Мовне питання як об'єкт маніпулятивних стратегій у сучасному українському політичному дискурсі : монографія / О. Г. Руда; НАН України, Ін-т укр. мови. – К., 2012. – 232 с.

References

1. Velivchenko, V. F. & Velivchenko, V. O. (2017). *Language as a Means of Influencing Consciousness*. Cherkasy (in Ukr.)
2. Nahorna, L. B. (2005). *Political Language and Language Politics: the Range of Possibilities of Political Linguistics*. Kyiv: Svitohlad (in Ukr.)
3. Political media texts of *sputniknews.com* (September 2016). [Electronic Source]. Access mode : <https://sputniknews.com/>.
4. Bolindger, D. (2001) *Truth as a Linguistic Problem*. [Electronic Source]. Access mode : http://genhis.philol.msu.ru/article_85.shtml.
5. Ruda, O. G. (2012) *Language Problem as Object of Manipulative Strategies in Contemporary Ukrainian Political Discourse*. Kyiv (in Ukr.)

VELIVCHENKO Valentyna Fedorivna,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of The Department of English Philology
The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkassy
e-mail: velivchenko@cdu.edu.ua

LANGUAGE AS A MEANS OF MANIPULATIVE IMPACT (on the example of the English-language political media discourse)

Abstract. Introduction. *This article exposes manipulative impact of the political media discourse of the Russian Internet resource sputniknews.com for September 2016, represented by English-language political media texts about events in Ukraine.*

Purpose. *The purpose of the article is to disclose the role of language in exerting a manipulative impact in the frame of the political media discourse in question.*

Results. *The article holds that immanent characteristics of language and its units, in particular lexical and syntactic, make it possible to covertly (manipulatively) affect public consciousness, shaping or changing it. It also shows that the language of the political media discourse differs from the ordinary, every-day language in the way information is presented, i.e. facts and events are named and assessed. Thus, a purposeful use of nominative, axiological, and rhetorical linguistic means makes it possible to covertly insert in people's mind certain ideas, values, and beliefs, which is a manipulative impact on the public consciousness.*

Originality. *Originality of this article is provided by a complex approach to the analysis of the political media discourse. The article contributes to the discourse analysis, in particular to the studies of its communicative, pragmatic and linguistic-pragmatic characteristics.*

The perspective of the problem under discussion can be seen in the analysis of the role of quasi-linguistic and extra-linguistic means that, by accompanying linguistic means, are used to exert a manipulative impact on public consciousness.

Conclusion. *Thus, according to the obtained data, English-language political media texts about events in Ukraine that represent the political media discourse of the Russian Internet resource sputniknews.com for September 2016 typically exert a manipulative impact on public consciousness. It is done by a purposeful use of linguistic means that provide various interpretations of concrete facts, political events, and social reality with the aim to orchestrate their understanding and evaluation.*

Key words: *political media discourse, political media text, language, a manipulative impact, distortion of information.*

Надійшла до редакції 11.01.19
Прийнято до друку 22.01.19

УДК 811. 133. 1 ' 36 : 070

DOI 10.31651/2076-5770-2019-1-80-84

ПАЛІЙ Василь Павлович,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри практики німецької та французької мов Рівненського державного гуманітарного університету

e-mail: vasilpaliy@ukr.net

ORCID 0000-0002-8782-3602

ШЕВЧЕНКО Ольга Володимирівна,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри практики німецької та французької мов Рівненського державного гуманітарного університету

e-mail: chernyakolala86@gmail.com

ORCID 0000-0001-6899-7335

ФУНКЦІЇ НАРАТИВНОГО ІНФІНІТИВА В ДИСКУРСІ ФРАНКОМОВНОЇ ПРЕСИ

Стаття присвячена дослідженню та вивченню функцій наративного інфінитива в текстах франкомовної преси. Застосування інфінитива в журналістському дискурсі, який відповідає редакційним стандартам, дозволяє виявити різні аспекти цитованих висловлювань та форм непрямой мови. Вживаючи інфінитив як редакційний засіб, автор часто переходить від «монстеризації» тексту до алюзивного висловлювання, і навпаки, адже інфінитив легко супроводжує процес наративізації непрямих висловлювань. Використовуючи наративний інфінитив, спостерігаємо підкреслення конкретних рамок події, ця форма супроводжує сюжетний поворот у розповіді, перехід між двома твердженнями або зміну послідовності непрямих повідомлень.

Ключові слова: наратив, інфінитив, наративний інфінитив, дискурс, тексти новин, французька преса, лінгвістика.

Постановка проблеми. У французькій лінгвістичній науці «наративний» інфінитив як специфічна словесна формула вивчався відомими вченими та дослідниками в галузі дискурсу та лінгвістики тексту. Зокрема, дослідники трактують таку граматичну форму як «особливий випадок» використання інфінитиву, лінгвісти, як контекстуальну формулу актуалізації події (Г. Почепцов, Енглеберт, Тортерат, Соссюр, Кор-Шахін). Багато авторів підкреслюють його наративні та експресивні характеристики, наголошуючи на його предикативній якості об'єднувати кілька синтаксичних форм у тексті [8, 13, 14]. Вживання інфінитива в мові французької преси викликало окремі коментарі науковців, які підтвердили, що використання такої форми не може бути ознакою якоїсь архаїки [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У щоденній пресі небагато є статей, які б не повідомляли про висловлювання або дії третьої особи у вигляді прямої або непрямой мови, у формі наративного дискурсу, або прямого «вільного висловлювання». Репрезентативність мовних явищ, з точки зору аналізу дискурсу, чітко виявляється в контексті непрямой повідомлення (мови) а присутність інфінитива в газетному тексті свідчить про конкретний випадок естетизації цитування.

Хоча деякі граматисти трактують наративний інфінитив як «історичний» або як прояв архаїзму (І. Ткаченко, М. Аріве, Ф. Гаде et М. Гальміш, Гревіс), це утворення часто зустрічається в конкретних типах корпусів французької мови (художні романи, оповідання, сатиричні новели, газетні публікації). Ця дієслівна форма найчастіше вживається зі сполучником *et*, який передує інфінитивній синтагмі у схемі *додаток – актант- прийменник*, де актант може набувати еліптичного вираження. Слід також зазначити, що, на відміну від актанта, прийменник *de* (його інколи називають «детермінантом» дієслова) є обов'язковим, і в сучасній французькій мові співіснує з прийменником *et*, сприяючи його ролі часового

маркера: «*Une idée!... »*, *grommela Maigret en serrant de ses dents le tuyau de sa pipe. Et la jeune fille, alors de s'écrier, en détresse: «Je vous jure, monsieur le commissaire, que je ne savais plus ce que je faisais!»* [16, с. 180]. Майже у всіх варіантах вживання наративний інфінітив підкреслює конкретні рамки події, ця форма супроводжує сюжетний поворот у розповіді, перехід між двома твердженнями або зміну послідовності непрямих повідомлень. Лінгвіст А. Енглеберт вважає цю форму дієсловним зворотом, який має щонайменше одного оператора, а його пасивний стан та заперечна форма не виражаються [5]. Постійне використання сполучника *et* в передвербальному положенні демонструє його здатність до конкатенації (зчіплення) між підрядними безсполучниковими реченнями. В структурі розповідного тексту таку функцію інфінітиву варто розглядати в рамках міжфразових та міжактантних зв'язків, оскільки «сполучники зазвичай виступають в ролі особливих регуляторів» [13]. В дієгезисі тексту, зокрема в описах, наративний інфінітив виконує предикативну функцію, стоїть на межі сурядних зв'язків та впливає, як і прислівник *alors*, на хронологію подій у структурі тексту.

Мета статті: дослідити та вивчити функції наративного інфінітива в текстах франкомовної преси. Окрім того, застосування інфінітиву в журналістському дискурсі, дає змогу виявити різні аспекти цитованих висловлювань та форм непрямих висловлювань.

Виклад основного матеріалу. Дослідники мови французької преси та граматики-історики вважають, що наративний інфінітив відіграє роль дистрибутора непрямих висловлювань та корелює перехід між частинами тексту з різним статусом, а саме: *розповідь – непряма мова, непрямий стиль – прямий*. В такому випадку сполучник *et* відіграє дещо руйнівну роль, розмежовуючи різні висловлювання та підсилюючи послідовне значення інфінітива. Яскраві лінгвістичні характеристики цього способу приваблюють редакторів, коментаторів, блогерів та дописувачів. Як квазіномінальна форма дієслова інфінітив вказує на невизначений момент мовлення, коли автор не тільки описує факти щоденного життя суспільства – він стає оповідачем та майже прозаїком. Наративний інфінітив подає подію у формі спеціального тексту, на відміну від більшості актуальних публікацій (надзвичайні події, поправки, підбірка матеріалу, анонси, резюме історичних подій). Слід відзначити властивість інфінітива як перехідного маркера, адже ця форма бере участь у синтагматичному розмежуванні частин речення, наголошує на ключових елементах вербального висловлювання, закінчуючи непряму мову: «*Même pragmatisme à l'Unsa: «Nous sommes davantage engagés dans une campagne d'opinion que de mobilisation réelle sous forme de grève», confirme Patrick Gonthier qui évoque un « réalisme et une lucidité à l'Education nationale face à un gouvernement qui annonce la rigueur »*. *ET DE POURSUIVRE: «On ne peut pas se permettre d'avoir des actions incomprises et non réussies. Les gens ne baissent pas les bras, mais ne veulent pas manifester pour manifester. Il faut que ce soit utile»* [6, с. 26]; «*Ainsi s'en prend-il hier sur France Inter à «l'esprit de cour qui galope»: «Ce n'est pas quand vous êtes entouré de béni-oui-oui, de cire-pompes et de courtisans que vous faites avancer un pays»*. *ET D'ENFONCER LE CLOU: «Le Bourgeois gentilhomme c'est toujours celui qui se met en scène», assène-t-il»* [12, с. 6]. Можливість наративного інфінітиву впливати на структуру та змістову наповненість тексту можна проілюструвати таким прикладом: «*Le problème de l'Afrique, leur a-t-il dit, c'est qu'elle vit trop le présent dans la nostalgie du paradis perdu de l'enfance. Ce grand continent qui «a tout pour réussir, ne réussit pas, parce qu'il n'arrive pas à se libérer de ses mythes»*. *ET NICOLAS SARKOZY D'EN APPELER à une «Renaissance africaine» qui passe par une ouverture au monde»* [10]. Крім висловлювання автора (Ніколя Саркозі), подається коментар журналіста, який представляє подію. Такий тип цитування свідчить не тільки про поступове нівелювання висловлювання, а й про присутність прихованої оцінки. В цьому прикладі, апіорі, важко визначити кому належить підрядне висловлювання після цитованого сегмента та в якій мірі позиціонується редакторська оцінка. Така невизначеність є ще більш експліцитною, коли журналіст виступає з прихованою оцінкою, використовуючи «змішаний» дискурс: «*Oeil pour oeil, dent pour dent. Le 19 juillet, NRJ a accusé le CSA de favoriser Fun Radio dans les nouvelles attributions de fréquences FM. Dans une lettre ouverte, envoyée à la*

presse, le président du directoire du groupe NRJ, Marc Pallain, se plaignait également de ne pas pouvoir se développer en Allemagne, alors que le groupe allemand Bertelsmann, propriétaire de Fun, avait la voie libre en France. ET DE SOLLICITER une audience auprès du président de la République qui ne semble pas pressé de donner suite» [11]. В цьому випадку майже неможливо визначити роль сегмента, актуалізованого інфінітивом: містить він непряме висловлювання чи коментар редактора. Ці зразки достатньо чітко дають можливість поступово використати фрагмент речення та за допомогою деяких елементів вставити в цитоване висловлювання, наголошуючи на важливих моментах, які надають повідомленню характеру справжньої події. Газетна стаття, як соціалізований твір, дає можливість читачеві зрозуміти різницю між описом і коментарем, засвоїти принцип функціонування непрямих висловлювань в тексті. В газетних текстах, де інфінітив виконує перехідну функцію, наступні речення є логічним продовженням непрямої мови. Таким чином, за допомогою інфінітиву редактор загострює увагу на висловлюванні дописувача, яке набуває ознак як сентенції, так і анонсу. Навіть якщо мова йде про залучення тексту іншого автора, журналіст вибирає ті мовні синтагми, які, на його думку, підкреслюють авансовані думки.

Слід відзначити дві рекурентні характеристики наративного інфінітиву у текстах щоденних повідомлень: з одного боку, інфінітив з'являється у реченні як висновок, з іншого боку, читач потрапляє у міжособистісний контекст зі спростуваннями та заперечними зворотами на ілокутивному полі: «*Lorsqu'on demande à des jeunes où ils se sont bagarrés pour la dernière fois, c'est le plus souvent pendant ou après un match*», *explique l'auteur de l'étude, pour qui « l'image du sport a changé. C'est l'argent facile, l'usage de produits dopants et la triche dans la compétition*». *ET SÉBASTIEN ROCHÉ DE POINTER des valeurs communes au sport et à la délinquance: engagement physique, rapidité gestuelle, impulsion...» [4]. Приклад свідчить про експліцитний вплив інфінітиву, який прямо чи непрямо завершує кумулятивне перерахування, а дієслово-індуктор демонструє слабшу значеннєву властивість.*

Деякі приклади вживання наративного інфінітиву в газетних публікаціях мають безапелятивний характер та інтенсифікують висловлювання: «*A deux échoppes de là, Adama, spécialiste des masques africains, s'étonne de la coupe du «petit Africain perdu dans la nature». Un crâne pratiquement rasé avec des mini-touffes de cheveux teintes en blond. «Ça, on peut pas au Mali, c'est une question d'éducation*», *répète-t-il. Mais le jugement local n'atteint guère Demba. Bien au contraire. «Ici, par le regard des autres, je me sens plus français qu'à Auber», savourez-t-il. ET LACINA DE CONCLURE: «Ça se voit trop sur notre tête qu'on n'est pas du coin» [3]. Окрім інтенсифікації та драматизації, така конструкція надає статті форми тексту на фоні комплексу риторичних зв'язків. Автор не тільки виділяє основну тему, але й передбачає можливість відповіді реципієнта, ведення діалогу, можливість спростування фактів, тобто певну кількість елементів, які сприяють реалізації редактором сценічної репрезентації непрямих висловлювань. Проведений аналіз на основі корпусу щоденних франкомонних газет за період з 2005 по 2007 роки свідчить, що наративний інфінітив постійно супроводжує полемічну тональність політичних дебатів та суперечок. В такому контексті особливо значущим є вибір дієслів, які виражають такі інтенції, наприклад: *pointer, affluer, enfoncer (le clou), prévenir, (en) appeler, rappeler, engager, dénoncer, déplorer, marteler, (s'en) prendre (à), et à bien des égards, ajouter*.*

Висновки та перспективи дослідження. Наративний інфінітив сприяє перетворенню непрямого висловлювання на справжнє дискурсивне явище, яке набуває характеру моделі-зразку, створює основу для діалогу, інтенсифікує цитоване висловлювання, робить його більш яскравим надаючи йому іншого змісту. Частота вживання інфінітиву у цитованих висловлюваннях корпусу дослідження досягає 100%; коли засоби цитування не є експліцитними – 93% (з врахуванням деяких прямих реплік). Провівши аналіз мовних одиниць з нарративним інфінітивом у щоденній франкомонній пресі, стає очевидним що ця форма тісно пов'язана з непрямою мовою і в більшості випадків є особливим засобом цитування. Підрахунок засвідчив, що прямі та змішані висловлювання налічують 33%, розповідні – 27%, «відкриті» висловлювання 26%, непрямі висловлювання 11,5%, і, так звані «прямі вільні» висловлювання 2,2%. Враховуючи «відкриті» та «вільні» цитати у

проаналізованих зразках, повний обсяг прямої мови налічує 61,5% одиниць. Такі цифри підтверджують думку дослідника С. Марнета, який зазначав, що «... коли висловлювання подаються інколи як події, то самі події також набувають форми висловлювань» [9, с. 51]; «... непряма мова передбачає відносно одноманітний фон порівняно з експресивністю прямої мови або змішаного дискурсу» [9, с. 59]. Такі співвідношення нарративного дискурсу пояснюють його спільне вживання з «класичними» формами нарративного інфінітиву. Інфінітив перетворює цитований текст на розповідь, сприяє активізації висловлювань, включає їх в тему дієгезису, надаючи майже драматичних ознак. Вживаючи інфінітив як редакційний засіб, автор часто переходить від «монстеризації» тексту до алюзивного висловлювання, і навпаки, адже інфінітив легко супроводжує процес нарративізації непрямих висловлювань. Крім того, можна відзначити рівень градуїзованості між явищем нарративізації, прихованої та відкритої оцінки, активізації, інтенсифікації та драматизації дискурсивної події. Така градуїзованість сприяє процесу «стирання» ознак розповіді. Вживання інфінітивної форми в такому плані є не випадковим: адже вона не визначає ні час, ні особу, позбавляє висловлювання від конкретних часових меж, надаючи йому, принаймні частково, певної історичності. В зв'язку з тим, що інфінітив є позафлексійною формою, він применшує важливість особових ознак та знеособлює саме висловлювання. Перспективним є продовження досліджень вживання інфінітива в інших типах корпусів, зокрема на зразках наукових текстів для виявлення співвідношень цієї форми в прямих та непрямих висловлюваннях. З іншого боку, довершений лексикометричний аналіз інфінітивних форм у друкованій франкомовній пресі дозволить певним чином підтвердити або спростувати полемічний характер таких зворотів.

Список використаної літератури

1. Почепцов Г. Г. Когнітивні підходи до аналізу інформаційного простору [Електронний ресурс] // Media sapiens. – URL: <http://osvita.mediasapiens.ua/material/11418>.
2. Ткаченко І. А. Наративний код як засіб інтимізації образу автора // Матеріали науково-практичної конференції «Лінгвістика ХХ століття: здобутки та перспективи» // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»: зб. наук. праць / ред. проф. В. Олексенко та ін. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2017.
3. «Aujourd'hui en France» 12 août 2007, art. «Vivre mieux»
4. Jean-Claude Seguin, art. dans le Journal du Centre du samedi 15 janvier 2005 (p. 20), à la rubrique «On en parle»
5. Englebort, A. L'Infinitif dit de narration. Paris: Duculot, 1998. (Champs linguistiques).
6. Isabelle Moreau. La Tribune du mercredi 5 septembre 2007, art. p. 26.
7. Lèbre M. Remarques sur le fonctionnement des énoncés rapportés au discours direct dans les entrevues. Cahiers du Crelef 35. – 1993. – P. 35–51.
8. Longrée D., Luong X. Temps verbaux et linéarité du texte: recherches sur les distances dans un corpus de textes latins lemmatisés. Corpus 2, La distance intertextuelle. <http://corpus.revues.org/document33.html>.
9. Marnette S. L'Effacement énonciatif dans la presse contemporaine. Langages 156. Paris: Larousse, 2004. – P. 51–64.
10. Mouillaud M. Le Journal, un texte sous tension. Textologie du Journal (Cahiers de Textologie 3). P. Rétat (sous la dir. de). Paris: Minard, 1990. – P.141–155.
11. Rabatel, A. 2002. Le Sous-énonciateur dans les montages citationnels: hétérogénéités énonciatives et déficits épistémiques. Enjeux 54. p. 52–66.
12. Rosalie Lucas. Le Parisien du jeudi 06 septembre 2007, art. p. 6.
13. Rossari C., Les Adverbes connecteurs: vers une identification de la classe et des sous-classes. Cahiers de Linguistique française 24. – 2002. – P.11–43.
14. Sandfeld K Syntaxe du français contemporain (L'Infinitif). Publications romanes et françaises LXXXIII. Genève: Droz, 1978.
15. Saussure L. (de), Sthioul B. Interprétations cumulative et distributive du connecteur *et*: temps, argumentation, séquençement. Cahiers de Linguistique française 24. – 2002. – P. 293–314.
16. Simenon G. Chien jaune, XI, P.P., 1976. – 180 p.

References

1. Pocheptsov, G. G. *Cognitive approaches to the analysis of information space* [Electronic resource]. Media sapiens. URL: <http://osvita.mediasapiens.ua/material/11418>. (in Ukr.)
2. Tkachenko, I. A. (2017). Narrative code as a means of intimizing the author's image. Materials of the scientific-practical conference "Linguistics of the twentieth century: achievements and perspectives". *Scientific Bulletin of the Kherson State University. Series "Linguistics": Coll. sciences works* / ed. prof. V. Oleksenko and others. Kherson: View of KSU., (in Ukr.)

3. «Today in France» 12 August 2007, art. "To live better" (p.7)
4. Jean-Claude Seguin, art. in the Journal du Center on Saturday, January 15, 2005 (p.20), under the heading "We talk about it"
5. Englebert, A. (1998). *The Infinitive says of narration*. Paris: Duculot (Linguistic Fields).
6. Isabelle Moreau. The Tribune of Wednesday, September 5, 2007, art. p. 26.
7. Lèbre, M. (1993). Remarks on the functioning of statements related to direct speech in interviews. *Cahiers du Crelef* 35, 35-51.
8. Longrée, D., Luong, X. (2003). *Verbal tenses and linearity of the text: research on distances in a corpus of lemmatized Latin texts. Corpus 2, The intertextual distance*. <http://corpus.revues.org/document33.html>
9. Marnette, S. (2004). Energetic erasure in the contemporary press. *Languages* 156. Paris: Larousse, 51-64.
10. Mouillaud, M. (1990). The Journal, a text under tension. *Textology of the Journal (Cahiers de Textologie 3)*. P. Retat (under the direction of). Paris: Minard, 141-155.
11. Rabatel, A. (2002). *The sub-enunciator in quotational montages: enunciative heterogeneities and epistemic deficits*. *Issues* 54. 52-66.
12. Rosalie Lucas. *Le Parisien from Thursday* 06 September 2007, art. p. 6.
13. Rossari, C. (2002). Connector Adverbs: Towards an identification of the class and subclasses. *Cahiers de Linguistics française*. 24, 11- 43.
14. Sandfeld, K. (1978). Syntax of contemporary French (L'Infinitif). *Romanesque and French publications LXXXIII*. Geneva: Droz.
15. Saussure, L. (de), Sthioul, B. (2002). Cumulative and distributive interpretations of the connector and: time, argumentation, sequencing. *Cahiers de Linguistics française* 24, 293-314.
16. Simenon, G. (1976). *Yellow Dog*, XI, P.P.

PALIY Vasyl Pavlovich,

candidate of pedagogical sciences, Associate Professor at the Department of German Practice and the French language of the Rivne State Humanitarian University

e-mail: vasilpaliy@ukr.net

SHEVCHENKO Olga Vladimirovna,

candidate of pedagogical sciences, Associate Professor at the Department of German Practice and French language of the Rivne State Humanitarian University

e-mail: chernyakolala86@gmail.com

**FUNCTIONALS OF NARRATIVE INFINITIVE
IN THE FRENCH-LANGUAGE PRESS**

Abstract. Introduction. *The article analyzes the functions of narrative infinitive in the french-language and its use in journalism.*

Purpose. *The author stresses on the importance of the ability to use the narratives properly in the press and to identify them in journalistic materials.*

Results. *The use of infinitive in a journalistic discourse that meets editorial standards can reveal different aspects of quoted statements and forms of indirect speech. Using the infinitive as an editorial, the author often moves from "monstersization" of the text to an illusive statement, and vice versa, because the infinitive is easily accompanied by the process of theatricalization of indirect statements.*

Conclusion. *Using the narrative infinitive, we observe underscoring the specific frameworks of the event, this form accompanies the narrative turn in the narrative, the transition between the two statements, or the change in the sequence of indirect messages.*

Key words: *narrative, infinitive, narrative infinitive, discourse, news texts, French press, linguistics.*

Надійшла до редакції 1.02.19

Прийнято до друку 12.02.19

УДК811.161.2'42:244

DOI 10.31651/2076-5770-2019-1-85-89

ЯРИГІНА Вікторія Володимирівна,
кандидат філологічних наук, старший викладач
кафедри мовної підготовки Національного
університету цивільного захисту України
ORCID0000-0001-7768-9668
e-mail: dlyapayeer149@gmail.com

ЕМОЦІЙНО ЗАБАРВЛЕНА ЛЕКСИКА В УКРАЇНСЬКИХ ПРОПОВІДЯХ

У статті досліджено питання про використання емоційно забарвленої лексики в сучасних українських проповідях. Автор виокремлює експресивну лексику, що називає певні емоції та переживання. Такі слова є інгерентно експресивними. У статті серед емоційно забарвленої лексики вагомим місцем належить словам, у значенні яких є емоційно-оцінний компонент, актуалізований у контексті, набуваючи позитивної або негативної конотації. Автор висвітлює таку емоційно забарвлену лексику, яка, без сумніву, надає жанру церковно-релігійного красномовства емоційності, експресивності й виразності.

Ключові слова: проповідь, експресивність, конотація, експресема, жанр церковно-релігійного красномовства.

Постановка проблеми. Останнім часом серед населення спостерігаємо зростання зацікавленості до релігійного життя, зокрема до жанрів церковно-релігійного красномовства, серед яких особливе місце посідає проповідь. Усім відомий той факт, що священник промовляє проповідь для багатьох слухачів. Звичайно ж, не всі слухачі є високоосвіченими і добре знають релігійні вчення. Тому мова казань повинна бути простою, зрозумілою для широкого кола слухачів. Вони мають бути емоційними, експресивними, а також цікавими, захоплювати слухачів. Сучасні українські казання повинні духовно впливати на слухачів. Жанр церковно-релігійного красномовства містить у собі поради, розвиває світогляд і знання парафіян. На сьогодні недостатньо вивчена мова українських проповідей. Це питання не до кінця розв'язане, а отже, *актуальне*.

Мета статті – виявлення емоційної та експресивної забарвленості лексики в сучасних українських проповідях. Для досягнення поставленої мети висунуте таке конкретне завдання: проаналізувати емоційно забарвлену лексику, притаманну проповіді як жанру церковно-релігійного красномовства. Об'єктом дослідження є емоційно забарвлена лексика, яка зазначена в українських казаннях. Предмет дослідження – мова сучасних українських проповідей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Провідну роль у створенні експресивності тексту, зокрема проповідницького, як відомо, відіграє експресивна лексика. В. Виноградов зазначав: «Слова перебувають у безперервному зв'язку з усім нашим інтелектуальним й емоційним життям... Слово є одночасно і знаком думки мовця, і ознакою всіх інших психічних переживань, що входять у завдання й наміри повідомлення» [1, с. 21]. Учений підкреслює, що слово фіксує в собі не лише суб'єктивну, а й суспільну оцінку: «Слово переливає експресивними барвами соціального середовища. Відбиваючи особливість (індивідуальну або колективну) суб'єкта мови, характеризуючи його оцінку дійсності, воно кваліфікує його як представника тієї чи тієї соціальної групи» [1, с. 21].

Експресивну й емоційну лексику в контексті загальних питань лексикології і семасіології в українській мові досліджували І. Білодід, С. Єрмоленко, М. Жовтобрюх, М. Кочерган, Л. Лисиченко, В. Німчук, Л. Полюга, В. Русанівський, О. Тараненко та ін. Зі стилістичного погляду її вивчали В. Ковальов, В. Чабаненко, Л. Ставицька та ін. А. Бурячок уперше в українському мовознавстві дослідив особливості вживання оцінної лексики в усному літературному мовленні. На думку вченого, до емоційно-оцінної лексики належать вигуки, інтимні звертання, слова із суфіксами зменшеності, пестливості, згубності та ін. [2, с. 77].

«Українська мова : Енциклопедія» подає визначення: «емоційна лексика – слова, що мають у своєму значенні компонент оцінки, виражають почуття, позитивне чи негативне сприйняття дійсності. Як виразник емотивної функції мови емоційна лексика характеризує ситуацію спілкування, соціальні відносини, психічний стан мовців» [3, с. 171–172].

В. Чабаненко справедливо зауважує, що лексеми, пов'язані з вербалізацією емоцій, посідають важливе місце в лінгвостилістичній системі будь-якої мови. «Щодо сучасної української загальнонародної мови, то в ній функціонують емоційні слова двох типів: 1) такі, що не мають понятійної основи й виражають лише емоції; 2) такі, що виражають і поняття, і емоції водночас» [4, с. 147].

Виклад основного матеріалу. Зрозуміло, що експресеми першого типу найбільше характерні для усного побутового мовлення, нас же цікавлять ті лексеми, що мають поняттєву основу, на якій ґрунтується значення експресеми. Услід за В. Чабаненком дотримуємося думки, що емоційні лексеми з чіткою поняттєвою основою розподіляються на 1) ті, що називають (позначають) певні емоції та переживання; 2) слова, у значенні яких є емоційно-оцінний компонент [4, с. 148].

Лексеми-представники першої підгрупи (*любов, любити, ненависть, жадібність, сум, радість, лютувати* та ін.) характеризуються потужною інгерентною експресивністю, позначаючи певні емоції (*любов, гнів, заздрощі, злобу, роздратування* та ін.): *Полюби Господа Бога твого всім серцем твоїм, і всією душею твоєю, і всією думкою твоєю. Це є перша і найбільша заповідь, – навчає Ісус Христос* (Патріарх Філарет (Денисенко); *І той, хто зрікається власного гріха, бореться з ним, здобуває ту любов, якої від нього чекає Господь* (протоієрей Петро (Дмитрук); *Якщо моя душа переповнена гнівом, заздрощами, непокорю, нечистими думками, хіба можу я говорити про те, що люблю Бога і ближнього свого?* (протоієрей Петро (Дмитрук); *А тепер, браття і сестри, уявіть ситуацію, коли спокуса виникає не в мене із середини, а від когось. Скільки тоді в моїй душі виникає неприязні, злоби, роздратування, образ!* (протоієрей Петро (Дмитрук); *Острів, де він перебував... кілька місяців не знав тайфунів, які лютували довкола* (архієпископ Ігор (Ісиченко).

Дослідники абсолютно справедливо стверджують, що в переході експресивно нейтрального слова до розряду експресем провідна роль належить контексту. Зокрема З. Франко зазначає: «Тільки в контексті більшість зі слів набувають емоційного забарвлення. Деяким лексичним групам емоційність внутрішньо притаманна, інші набирають емоційного заряду від суміжних з ними в контексті слів» [8, с. 21–24]. Підтвердженням сказаному, очевидно, може бути ілюстрація з проповіді, де слово *хворіти* має інгерентну експресивність, а слова *розлучатися, пити* є адгерентно експресивними і виявляють негативне емоційне забарвлення в контексті: *Як часто нам з вами доводиться не тільки тут, у церкві, але й кожному з нас у своєму світському колі спілкування зустрічати людей, які шукають шляху до церкви з єдиної причини: щось сталося погано дома, ніби пороблено, діти хворіють, син розлучається, зять п'є* (архієпископ Ігор (Ісиченко).

Серед слів другої підгрупи, у значенні яких є емоційно-оцінний компонент, в українських проповідях функціонують як лексичні одиниці з позитивною емоційно-оцінною конотацією (*солідарність, сподвижник* та ін.): *Молимося про те, щоб ми навчилися покладатися на Бога, на свою віру, на свої відчуття любови до ближнього, на національну солідарність, брак якої ми відчуваємо в цей час найбільше* (архієпископ Ігор (Ісиченко), так і лексика з негативною емоційно-оцінною конотацією. При цьому в українських проповідях уживають книжні лексеми на позначення понять, пов'язаних з релігією (*законники, книжники, фарисеї, фарисейський, поганин* та ін.): *Суперечки з законниками, іродіанами і садукєями завжди закінчувались їхньою поразкою* (Патріарх Філарет (Денисенко); *Христос витримав переслідування від первосвящеників, книжників і заздрісних фарисей, які домагалися в Пилата засудити Господа на смерть, звинувативши Його в богохульстві* (митрофорний протоієрей Богдан (Яким); *У цьому сьайві світла, яке йде від нас, у нашому сповіданні віри в світі і полягає наше покликання як християн, а не в фарисейському демонструванні зовнішніх*

знаків релігійності (архієпископ Ігор (Ісіченко); *Хто не шанує людину, той не християнин, той до християнської культури не належить, той – поганин!* (митрополит Іларіон (Огієнко), лексеми на позначення цілком світських понять (*дефолт, окупант, концтабір* тощо): *Нас уже переконують, що ми займаємо перше місце в світі серед кандидатів на дефолт!* (архієпископ Ігор (Ісіченко); *Проти Христа, проти християнства ними ведеться боротьба, яка час від часу лише змінює форми і методи: від спроб розчинити християнство у різноманітних єресях до відвертого, неприхованого христоненавистництва, підкріпленого концтаборами, тортурами, глузуваннями й гоніннями християн і православного духовенства* (протоієрей Петро (Дмитрук); *Всі окупанти прикриваються одними й тими ж гаслами визволення поневоленого народу від рабства; всі окупанти шукають легковірних і пристосуванців, аби використати їх зі своєю метою* (архієпископ Ігор (Ісіченко).

К. Святчик робить спостереження, зроблене стосовно експресивності книжних лексем: «Виразність слів зберігається або тому, що вона сильна і не піддається «зношуванню» (ідіоми, лайлива лексика, жаргон, сленг), або тому, що експресивні одиниці вживаються надто рідко і не встигають обезбарвитися (конфесійна, висока лексика)» [11, с. 7–8]. Зауважимо, що наведене міркування висловлене стосовно газетного дискурсу, однак значною мірою, як видається, воно справедливе й відносно релігійних текстів, зокрема проповіді. Хоча, безперечно, повною мірою експресивний потенціал релігійної лексики реалізується тоді, коли її вживають у публіцистичних текстах, що підтверджує думку про взаємодію й близькість релігійного й публіцистичного дискурсів: «Якщо раніше використання високої лексики пов'язувалось із вираженням позитивно-оцінної експресії, яка надавала висловленню урочистий, патетичний характер, то зараз цей пласт лексики служить для реалізації зовсім інших інтенцій: іронії, гротеску, сарказму, створення різного контрасту. Висока лексика, як і просторіччя, є засобом концентрації уваги читача на незвичайності, відмінності від загального фону висловлювання» [11, с. 15].

Як засвідчує фактичний матеріал, більшість експресем має інгерентну інтенсифіковану виразність негативного оцінного плану. У зв'язку із цим В. Чабаненко зазначає: «Пояснюється це, очевидно, тим, що людина в своїй активній боротьбі з усім потворним, злим, ворожим, неприйнятним для її природи та її життєвих ідеалів постійно шукає все нових і нових засобів відповідної мовленнєвої експресії, а відтак постійно збільшує кількість цих засобів» [4, с. 151]. Цю тенденцію простежуємо в більшості експресивних стилів, зокрема в релігійному. При цьому в текстах проповідей превалюють слова зі самодостатнім (загальномовним) емоційно-оцінним змістом і фактично не вживаються слова із ситуативним (функціональним) емоційно-оцінним змістом. Не характерні для проповідей й експресеми, віддалені від літературної лексики (вульгаризми, лайки тощо). Однак у текстах казань фіксуємо поодинокі випадки сленгізмів, які позначені адгерентною експресивністю внаслідок того, що вони є внутрішнім запозиченням: «Експресивний зміст може формуватися також за рахунок внутрішнього і зовнішнього запозичення. Лексичні одиниці, що не характеризуються експресивністю у вихідній сфері вживання, за нових умов функціонування набувають відтінку новизни, а отже, стають експресивними» [11, с. 61]. Наприклад: *Скільки жахливих історій про неповернені борги, перепродаж боргів, „ставлення на лічильник” та різні жорстокі способи стягнення боргів наслухалися ми за останні півтора-два десятки років!* (архієпископ Ігор (Ісіченко).

Висновки та перспективи дослідження. Отже, емоційно забарвлена лексика посідає провідне місце в створенні експресивності висловлення. Це стосується як лексики, що позначає певні емоції (*любов, гнів, заздрощі, злоба, роздратування* та ін.), так і лексичних одиниць, у значенні яких є емоційно-оцінний компонент, що може бути позитивно (*солідарність, сподвижник* та ін.) або негативно (*дефолт, окупант, концтабір, лицемір, фарисей, зрадник* та ін.) конотованим, причому більшість таких експресем має інгерентну експресивність негативного оцінного плану. У сучасних проповідях трапляються адгерентно експресивні слова (*розлучатися, пити* та ін.) й поодинокі лексеми-сленгізми, що за умов функціонування в релігійному дискурсі є засобом вияву ефекту новизни і набувають

експресивності. У подальших розвідках доцільним вважаємо простежити мовний світ сучасних українських проповідей, зокрема їх емоційно-експресивних засобів.

Список використаної літератури

1. Виноградов В. В. Русский язык (грамматическое учение о слове) / В. В. Виноградов. – М. : Высшая шк., 1972. – 614 с.
2. Бурячок А. А. Оцінна лексика в українській літературній мові / А. А. Бурячок // Українське усне літературне мовлення. – К. : Наук. думка, 1967. – С. 76– 83.
3. Українська мова : Енциклопедія / [уклад. В. М. Русанівський та ін.]. – К. : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2000. – 750, [3] с.
4. Чабаненко В.А. Стилїстика експресивних засобів української мови: Монографія / Чабаненко В.А. – Запоріжжя: ЗДУ, 2002 – 351с.
5. Патріарх Філарет Проповіді, промови, послання, доповіді, інтерв'ю / Патріарх Філарет. – К.: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату. – Т. 7. – 2007. – 798, [2] с.
6. Дмитрук П.С. Благодатний час Покаяння: Проповіді / Петро Савович Дмитрук. – Смїла: Д.: АРТ-ПРЕС, 2006. – 320, [3] с.
7. Архієпископ Ігор Ісїченко Майте любов поміж собою: Збірка проповідей / Архієпископ Ігор Ісїченко. – Львів-Харків: Святогорець, 2010. – 453, [3] с.
8. Франко З. Т. Про експресивну місткість слова / З. Т. Франко // Культура слова : [Респ. міжв. зб. / відп. ред. С. Я. Єрмоленко та ін.]. – К. : Наук.думка, 1979. –Вип. 16. –С. 20– 26.
9. Яким Б. (митрофорний протоієрей). Проповіді на Свята / (митрофорний протоієрей) Богдан Яким. –Луцьк : Настир'я, 2003. – Ч. I.– 462 с.
10. Іларіон (митрополит Вінніпегу і всієї Канади) Християнство і поганство. Чого на світі спокою немає: Проповіді / Іларіон. – Вінніпег: Віра й культура, 1961. – Ч.1. – 64 с.
11. Святчик К. В. Прагматичний потенціал експресивного слова і його реалізація в російській газетній комунікації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / К. В. Святчик. – К., 1997. – 22 с.

References

1. Vinogradov, V. V (1972). *Russian language (grammatical teaching of the word)*. Moscow : Publishing House «Higher School» (in Russ.)
2. Buryachok, A. A. (1967). *Estimated lexicon in the Ukrainian literary language*. Kyiv : Publishing House «Scientific opinion», 76 – 83 (in Ukr.)
3. Rusanivsky, V. M. and others (2000). *The Ukrainian language : Encyclopedia*. Kyiv : Publishing House «Ukr. Encyclopedia named after M. P. Bazhan» (in Ukr.)
4. Chabanenko, V. A. (2002). *Stylistics of expressive means of the Ukrainian language : Monograph*. Zaporozhye : «ZSU» (in Ukr.)
5. Patriarch Filaret (2007). *Sermons, Speeches, References, Reports, Interviews*. Kyiv : Publishing Department of the UOC of Kyiv Patriarchate, 7 (in Ukr.)
6. Dmytruk, P. S. (2006). *The Blessed Time of Repentance : Sermons*. Smila : Publishing House «ART PRESS» (in Ukr.)
7. Archbishop Isichenko, I. (2010). *Have Love Between You*. Lviv-Kharkiv : Publishing House «Svyatogorets» (in Ukr.)
8. Franko, Z. T. (1979). *About the expressive capacity of the word : Culture of the word*. Kyiv : Publishing House «Scientific thought», 16 (in Ukr.)
9. Yakym, B. (Mitrophorus Archpriest) (2003). *Sermons for the Feasts*. Lutsk : Publishing House «Nastyrie», 1 (in Ukr.)
10. Hilarion (Metropolitan of Winnipeg and all of Canada) (1967). *Christianity and paganism. Why isn't peace in the world : Sermons*. Winnipeg : Publishing House «Faith and Culture»,1 (in Ukr.)
11. Svyatchik, K. V. (1997). *The pragmatic potential of an expressive word and its implementation in Russian newspaper communication : Author's abstract for Degree of Candidate of Philology 10.02.02 «Russian language»*. Kyiv (in Ukr.)

YARYHINA Viktoriia Volodymyrivna

Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer at the Department of Language Training
Civil Defense University of Ukraine
e-mail: dlyapayeer149@gmail.com

EMOTIVE LEXIS IN UKRAINIAN SERMONS

Abstract. Introduction. *Recently, among the population, there has been an increase in interest in religious life, in particular, in the genres of church-religious eloquence, among which a special place is preaching.*

Everyone knows the fact that the priest speaks a sermon for many listeners. Of course, all listeners aren't highly educated and they don't know religious teachings well. So, the language of sermons should be simple so that it should be understood by a wide range of listeners. Along with simplicity in the church

sermon, it seems that there should be emotionality, expressiveness. Sermons should have a spiritual influence on listeners. Church sermons contain advice. They should be interesting. Sermons develop the outlook and knowledge of parishioners. Today the language of Ukrainian sermons is not sufficiently studied. This question isn't fully resolved, and therefore is relevant.

Purpose. *The purpose of the article is to reveal the emotional and expressive color of the lexis of modern Ukrainian sermons. To achieve the goal such a specific task has been put forward: to analyze the emotionally colored lexis which is inherent in a sermon as a genre of church-religious eloquence. The object of the research is emotionally colored lexis, which is mentioned in Ukrainian sermons. The subject of the research is the language world of modern Ukrainian sermons.*

Results. *In this article the questions about using emotive lexis in modern Ukrainian sermons have been studied. The author has selected such emotive lexis, which, no doubt, gives this genre of the church-religious eloquence emotionality, expressivity and expressiveness.*

Originality. *In this article the questions about using emotive lexis in modern Ukrainian sermons have been researched for the first time. That's why these questions are original.*

Conclusion. *So, emotionally colored lexis occupies a leading place in the creation of expressiveness of utterance. It concerns both the lexis which denotes certain emotions (love, anger, envy, malice, irritation, etc.) and the lexical units, in the sense of which there is an emotional and evaluative component that can be positively (solidarity, associate, etc.) or negatively (default, occupier, concentration camp, hypocrite, pharisee, traitor, etc) connotated and most of such expresses have the inertial expressiveness of a negative evaluative plan. In modern sermons there are the adherent expressive words (divorce, drinking, etc.) and single slang lexemes which in the conditions of functioning in religious discourse are a means of showing the effect of novelty and become expressive. In further researches it is expedient to trace the world of modern Ukrainian sermons, in particular their emotional and expressive means.*

Key words: *a sermon; expressivity; connotation; express; a genre of church-religious eloquence.*

Надійшла до редакції 11.01.19

Прийнято до друку 11.02.19

УДК 811.161.1'26

DOI 10.31651/2076-5770-2019-1-90-98

КАЛЬКО Валентина Володимирівна,
кандидат філологічних наук, доцент, докторант
кафедри українського мовознавства і прикладної
лінгвістики Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького
ORCID 0000-0002-9394-1664
e-mail: mkalko@ukr.net

МЕТОДИКА ПРАГМАТИЧНОГО АНАЛІЗУ УКРАЇНСЬКИХ ПАРЕМІЙ

Описано специфіку українських паремій як мовленнєвих актів, що відображають особливості етнокомунікації. Пареміям як мовним знакам, яким притаманний особливий зв'язок змісту й форми, властива специфічна прагматика, що передбачає вираження інтенційної стратегії впливу узагальненого, колективного адресанта на колективного, гіпотетичного адресата. Методика прагматичного аналізу паремій передбачає кілька етапів. 1) встановлення іллокуції паремійного висловлення; 2) опис локуції, реалізованої через виконання трьох дій: поєднання фонетичного, фатичного та ретичного актів; 3) визначення перлокутивного ефекту прислів'я. Перлокуція паремійного висловлення спрямована на зовнішні наслідки мовленнєвого акту, які виявляються насамперед у реакції адресата. Саме в конкретних умовах реалізації іллокуція прислів'я постає унаслідок локуції як аргумента та перлокуції, яка, задіюючи семантику, орієнтована на результат комунікації. На четвертому етапі прагматично аналізу відбувається з'ясування прямої чи непрямої мовленнєвий акт реалізує паремія.

Ключові слова: паремія, прагматика, мовленнєвий акт, локуція, іллокуція, перлокуція, інтенція.

Постановка проблеми. Паремія – цілісний, завершений мовний знак, відтворюваний мовцем у готовому вигляді, що дає підстави кваліфікувати її як мовленнєвий акт, висловлення, пов'язане з відповідною дією. Прислів'я, з одного боку, є інтенційною одиницею, оскільки наділене відповідним наміром, а з іншого – конвенційною, оскільки побудоване за правилами мовленнєвої поведінки етносу. Іллокуція прислів'я задана її колективним адресантом, яким є народ. Усе це уможливорює застосувати для вивчення паремій набутки сучасної прагматики – міжнаукової галузі знань, «що вивчає соціокультурні, ситуативно-поведінкові, статусні, психологічні, когнітивні й мовні чинники комунікативної взаємодії суб'єктів і відношення їх до засобів цієї взаємодії та певної знакової системи, що використовується комунікантами в спілкуванні» [1, с. 583].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У центрі уваги сучасної лінгвопрагматики перебуває організація мовних засобів для передавання змісту з метою досягнути поставленої мети в конкретній комунікативній ситуації, що, на думку М. М. Полюжина, уможливорює «залежно від мети дослідження виводити на перший план будь-яке з трьох базових понять прагматики: значення, контекст, комунікація» [2, с. 9]. Ця галузь сучасного мовознавства вивчає психологічні й соціальні аспекти вживання мовних знаків, основним призначенням яких є вплив на свідомість людини, її психіку, мислення, думки, почуття, емоції, волю тощо [3, с. 36–37], а результатом – зміна моделі поведінки індивіда. Застосування прагматичного підходу до аналізу мовних фактів передбачає передовсім урахування значущого компонента мовних одиниць, пов'язаного з індивідом, що використовує мову як засіб спілкування, знаряддя досягнення успіху і «робить свій вибір орієнтуючись у ситуації загалом та в соціальних ознаках адресата» [4, с. 7]. Розвиток сучасної прагматики вийшов за межі інтегрованого із семантикою й синтаксисом розділу загальної семіотики, нині вона залучена до загальної теорії комунікації [5, с. 21]. Лінгвопрагматика інтегрує комунікативну лінгвістику з іншими галузями мовознавства, оскільки, з одного боку, прагматичне значення

висловлень є незрозумілим поза його інформаційним (семантичним) змістом, який залежить від граматичної (синтаксичної) структури [6, с. 6], з іншого боку, лінгвопрагматичні дослідження потребують залучення даних психо-, етно- та соціолінгвістики, лінгвістики тексту, лінгвoseміотики, лінгвокультуроології тощо. Прагматика належить до діяльнісної лінгвістики, яка, на думку С. О. Аристова й І. П. Сусова, орієнтована на людину, її потреби, мотиви, мету, наміри й очікування від комунікативної ситуації, що в ній задіяний індивід або як ініціатор і лідер, або як виконавець другорядної ролі [7, с. 3].

Метою статті є обґрунтування методики прагматичного аналізу українських паремій.

Виклад основного матеріалу. Ми пропонуємо методику прагматичного аналізу паремій, яка інтегрує доробок цих галузей. Як зауважує Ф. С. Бацевич, сутність прагматичного аналізу полягає у «вивченні людських вимірів комунікації, їхньої пов'язаності з мовними структурами» [8, с. 19]. Мета прагматичного аналізу в нашому дослідженні – опис ознак паремій як мовленнєвих актів української мови.

Дж. Сьорль визначає мовленнєвий акт створення відповідного речення в певних умовах із конкретною метою [9, с. 219]. Сучасні дефініції мовленнєвого акту різняться здебільшого ключовим словом. Зокрема М. М. Кожина вважає, що мовленнєвий акт – це окрема репліка в діалозі або навіть діалогічна єдність двох реплік [10, с. 27], Н. І. Формановська наголошує, що мовленнєвий акт є висловленням, створеним, вимовленим із певною метою і спричиненим відповідним мотивом для здійснення практичної чи ментальної (зазвичай, адресованої) дії за допомогою такого інструмента як мова/мовлення [4, с. 148], Ф. С. Бацевич кваліфікує мовленнєвий акт як цілеспрямовану мовленнєву дію, одиницю нормативної соціомовленнєвої поведінки [11, с. 129], І. С. Шевченко визначає мовленнєвий акт як «мовленнєву взаємодію мовця і слухача для досягнення певних перлокутивних цілей мовця шляхом конструювання ними дискурсивного значення в ході спілкування» [12, с. 354]. Як наголошують лінгвісти мовленнєвий акт є насамперед елементарною одиницею повідомлення [13, с. 5], актом мовця [14, с. 11], що, реалізуючись у формі речення/висловлення, слугує засобом досягнення адресатом певної мети.

Застосування теорії мовленнєвих актів у процесі аналізу висловлення пов'язане передовсім із його розумінням як дії. Якщо до Дж. Остіна використання мови кваліфікували з позицій відношення висловлення до правдиво чи хибно відображеної в ньому дійсності, то дослідник уперше акцентував увагу на тому, яку дію виконує чи намагається втілити мовець, використовуючи висловлення, і якої мети він досягає.

Ми, слідом за О. О. Селівановою, вважаємо, що мовленнєвий акт – це «інтенційно зумовлене, граматично й семантично організоване висловлення, інтегроване з комунікативною взаємодією адресанта й адресата в певній комунікативній ситуації» [15, с. 57]. Така дефініція є всеохопною, оскільки в ній, з одного боку, підкреслено вербальний статус мовленнєвого акту, а з іншого – його кваліфіковано як багат шарове утворення в процесі комунікативної діяльності, яке поєднує «свій знаковий статус із намірами та діями мовця щодо адресата, реакцію якого акт передбачає» [1, с. 426] з контекстом і ситуацією, у якій відбувається процес комунікації.

Перша цілісна концепція мовленнєвого акту, ґрунтована на діяльнісній, телеологічній природі мови, була запропонована Дж. Остіним [16], який кваліфікував мовлення як знаряддя здійснення цільової настанови мовця в діяльнісній ситуації мовленнєвого акту. На думку Дж. Остіна, єдність мовленнєвого акту забезпечують три операції, групи дій:

1) локуція – говоріння в єдності фонетичного, фатичного й ретичного компонентів; фонетична дія, пов'язана лише з вимовою звуків, фатична дія – вживання певних вокабул, чи слів, що належать до словника й співвідносні з граматикою, ретична дія – це використання слів форм із визначеним чи більш-менш заданим смислом і референцією [16, с. 85];

2) іллокуція – комунікативний намір, мету адресанта, які надають певного спрямування й дієвості висловленню, наприклад інформування, наказ, залякування, попередження, прохання тощо;

3) перлокуція – наслідки досягнення результату мовленнєвого акту зважаючи на вплив мовця на свідомість і поведінку адресата (виконання наказу, острах, подив тощо) [16, с. 86].

Така потрійна дія, на думку В. З. Дем'янкова, розширює інтерпретаційну граматику мови – тоді й ураховується та обставина, що розуміння речення виходить далеко за межі буквального значення, й самого висловлення, і поданих із його допомогою намірів [17, 287–288].

Запропонована методика прагматичного аналізу паремій передбачає кілька етапів. На першому етапі здійснюємо встановлення іллокуції паремійного висловлення. Форма репрезентації іллокуції мовленнєвого акту так чи інакше зумовлена особливостями його внутрішньої, логіко-семантичної структури. Сутність іллокуції паремії безпосередньо пов'язана з іллокутивною силою, інтенцією, яку розуміємо як «осмислений намір (мета) мовця, що зумовлює комунікативні стратегії, внутрішню програму мовлення та способи її реалізації» [1, с. 204]. Реалізуючи інтенцію, мовець насамперед ураховує конвенційні умови, оскільки, «іллокутивна мета мовленнєвого акту – це ментальний акт, здійснення якого домагається від слухача мовець, або ментальний стан, до якого він має намір призвести слухача» [18, с. 243]. Залежно від інтенції паремійні висловлення можуть набирати смислового статусу ствердження, констатації, обіцянки, попередження, погрози, наказу, вимоги, поради тощо.

Мовленнєвий акт, з одного боку, є дією, а з іншого – знаковою одиницею, висловленням, то його межі можуть не збігатися із межами висловлення в традиційному розумінні. З одного боку, існує класичне вузьке розуміння мовленнєвого акту, згідно з яким він тотожний одному реченню/висловленню і реалізує один іллокутивний акт й один перлокутивний акт. З іншого ж, існують висловлення, що складаються з кількох елементарних предикативних одиниць, кожна з яких має власну іллокуцію, але спрямовані на один перлокутивний ефект. Саме наявність прагматичних зв'язків між окремими елементарними мовленнєвими актами послугувала підставою для виокремлення простих і складних мовленнєвих актів. Т. ван Дейк, аналізуючи прагматичний зміст складного речення, кваліфікує його як «один складний чи комплексний мовленнєвий акт, всередині якого одні компоненти створюють умови для успішного виконання інших» [19, с. 314]. Аналізуючи прагматичні відношення між реченнями, що утворюють складний мовленнєвий акт, дослідник виокремлює відношення обґрунтування, уточнення, узагальнення, корекції, ілюстрації, пояснення й висновку [19]. Досліджуючи системні зв'язки простих мовленнєвих актів як мінімальних, елементарних одиниць мовлення В. І. Карабан наголошує на необхідності переходу від їхнього парадигматичного вивчення в ізольованому вигляді до синтагматичного аналізу їхнього співвідношення й інтеграції в процесі мовленнєвої взаємодії [3]. І. М. Кобозева визначила складні мовленнєві акти як одиниці, оформлені однією синтаксичною одиницею, що об'єднує унаслідок прагматичної контамінації два і більше простих мовленнєвих акти і є «двоактовим», «двоїллокутивним» висловленням [20, с. 95]. Ми пропонуємо розмежовувати моноіллокутивні й полііллокутивні паремійні висловлення.

Моноіллокутивні паремії – це висловлення, форма яких повністю відповідає мовним засобам, закріпленим за цим мовленнєвим актом. За структурою такі прислів'я тотожні простому реченню й реалізують одну інтенцію, яку адресат з легкістю розуміє. Так, паремії *Не кажи нічого, не бійся нікого* [П-90, с. 291]; *Не вчи вченого їсти хліба печеного* [П-90, с. 317]; *Не выпускай землі з рук* [П-89, с. 46]; *Не підливай масла в огонь* [П-89, с. 59]; *Не переорюй межі нікому* [П-89, с. 93]; *Не винось сміття з хати* [П-89, с. 143] належать до директивів-заборон, оскільки вимагають від адресата не виконувати певну дію.

Полііллокутивні паремії – це висловлення, у формі яких репрезентовано кілька іллокутивних сил – основну й допоміжну (погроза й повідомлення, погроза й наказ, наказ і заборона тощо). У таких складних мовленнєвих актах основна інтенція виконує роль тези, а допоміжна – слугує засобом пояснення, обґрунтування, сугестії, мотивування, стимулювання, доповнення тощо. Однозначно в полііллокутивних мовленнєвих актах, один із компонентів домінує, визначаючи іллокуцію всього складного мовленнєвого акту, а інші є підпорядкованими, допоміжними, адже в семантичній структурі таких прислів'їв поєднано

дві й більше ієрархічно впорядкованих інтенцій. Так, наприклад для поліінтеційних мовленнєвих актів характерні такі поєднання:

1) директив-заборона + директив-порада, напр.: *Не вважай на урожай – усю землю засівай* [П-89, с. 92]; *Не годуй коня батогом, а годуй вівсом* [П-89, с. 159]; *Не мни слова, а говори просто* [П-90, с. 300];

2) репрезентатив-заборона + директив-заборона, пор.: *Не знаєш початку, не гудь кінця* [П-90, с. 310]; *Не вмієш шити, та і не пори* [П-90, с. 312]; *Не бачила оком, то не брешу язиком* [П-90, с. 382];

3) директив-заборона + репрезентатив, напр.: *Не допікай другим, бо знайдуться такі, що й тобі допечуть* [П-90, с. 293]; *Не питайся, бо старий будеш* [П-90, с. 296]; *Не йди в горох, бо там залізна баба сидить* [П-89, с. 114]; *Не надійся на чужу хату, бо під тинном доведеться умирати* [П-89, с. 137].

Такі висловлення зазвичай оформлені як аргументовані, одна з їхніх частин пояснює потребу відмови від виконання конкретної дії і є своєрідним індикатором ступеня категоричності заборони. Вона експлікує гіпотетичну ситуацію несприятливих наслідків у разі недотримання дій, заборонених у першій частині.

Другий етап передбачає опис локуції, реалізованої через виконання трьох дій: поєднання фонетичного, фатичного та ретичного актів. Реалізація звукової структури паремійного висловлення здійснюється під час фонетичного акту, лексико-граматична структура паремійного висловлення задіяна в процесі фактичного акту, а смислородження й референтне співвіднесення – у ретичному акті.

Особливого значення на цьому етапі набуває перформатив як висловлення, еквівалентне дії, вчинку, що вводить істинну пропозицію, яка відповідає діям і намірам мовця [1, с. 555]. Перформативні речення передбачають одночасне виконання названої дії, вони є автореферентними, оскільки вказують на процес, що визначає тип мовленнєвого акту. Перформативні дієслова лише зрідка вербалізовано в структурі паремій, пор.: перформатив-прохання: *Дай, Боже, одержу шиту, а хату криту* [М, с. 372]; *Я вас прошу так як Бога!* [Н, с. 223]; *У нас хата на помості, просим брата в гості* [Н, с. 518] чи перформатив-подяка: *Спасибі Богу за допомогу* [Н, с. 225]; *Спасибі Богу за обід, що наївся дармоїд* [Н, с. 530]. У більшості випадків перформативне речення є імпліцитним, оскільки колективний автор передає свої наміри дій лише реченнями цієї дії, напр.: *Прислухайся до всіх, а вирішуй сам* [М, с. 601]; *Роби не язиком, а руками* [П-89, с. 285]; *Не стріляй наперед* [П-89, с. 269]; *Їж, що дають, а роби, що кажуть* [П-89, с. 281].

На третьому етапі встановлюємо перлокутивний ефект прислів'я. Для цього передовсім використовуємо зображену комунікацію (термін І. В. Арнольд), яка, хоча й має свої особливості, загалом співвідносна з реальною комунікацією, оскільки художня дійсність в багатьох випадках побудована за аналогією до реального світу. Перлокуція паремійного висловлення спрямована на зовнішні наслідки мовленнєвого акту, які виявляються насамперед в реакції адресата. Саме в конкретних умовах реалізації іллокуція прислів'я постає унаслідок локуції як аргумента та перлокуції, яка, задіюючи семантику, орієнтована на результат комунікації. Адресант досягає чи не досягає перлокутивного ефекту залежно від реакції адресата, від того, чи правильно він розуміє інтенцію мовця, чи хоче він її сприйняти, взяти до відома або проігнорувати. «Мету визначає ініціатор спілкування, а реалізує його задум адресат... Адекватність реакції забезпечує ініціатору досягнення визначеної ним комунікативної мети» [21, с. 56]. Як зауважує О. С. Кубрякова, головне в мовленнєвій діяльності – виконання комунікативного, смислового завдання; мовленнєвий акт підпорядкований вираженню певного смислу й визначається механізмами, які в системі мови слугують його передаванню» [22, с. 100]

Відзначимо, що встановлення перлокуції вимагає урахування всього контексту спілкування загалом, неможливо визначити перлокутивний ефект вживання паремії, якщо не звернутися до всього тексту, який здатний корелювати перлокутивний вплив. Так, у діалозі:

– *От так, хлопці, ми потрапили з-під ринви на дощ, – каже Андрій.*

- *Нумо, на стрих! – командує «Легінь».*
- *Вже йдуть сюди, – каже «Орлик», виглянувши у віконечко.*
- *Ганю, підкинь у ніч сирих дров, щоб як можна більше диміло.*
- *Якщо вже гинути, то на ногах, – каже «Олень».*
- *Гайда на стрих, – підганяє «Легінь».*
- *Ще чого доброго проломиться під нами.*
- ***Не мели язиком – квапся ділом, приготуйся до бою, – зауважив «Орлик».***

Андрій знітився, бо відчув, що його жарти недоречні. Хлопці зникли на горіщі (Я. Ткачук).

Паремія *Не мели язиком – квапся ділом* поза контекстом як самостійний мовленнєвий акт має чітко виражену іллокуцію – наказ не говорити зайвого, а діяти. Цю ж саму функцію прислів'я виконує в наведеній зображеній ситуації спілкування. У такому разі спостерігаємо збіг перлокутивного ефекту, викликаного вживанням прислів'я в діалозі, і прагматикою паремії загалом. Отже, можемо стверджувати, що вживання паремії досягло позитивного перлокутивного ефекту.

Натомість у наступному діалозі іллокуція прислів'я *Мовчи та диш* залишається нереалізованою, пор.:

– *А якби було по-нашому? Отож-бо мовчи та диш. – Потім він згадав щось і докинув: – А цар Василій уміє четма й письма.*

Любомир Вовк почав копати носакон траву край дороги.

– *Все одно не мовчатиму, не дам, – сказав він уперто.*

Світлий князь не наполягав – це було даремно: таким же впертим був Любомирів батько Вовчий Хвіст (І. Білик).

Адресат не погоджується з наказом мовчати, а навпаки, залишається при своїй думці, він не конфліктує з адресантом, а лише заперечує його. Отже, вживання паремії в цьому контексті має негативний перлокутивний ефект.

На четвертому етапі прагматично аналізу відбувається з'ясування прямий чи непрямий мовленнєвий акт реалізує паремія. Дж. Сьорль уперше запропонував розмежовувати прямі мовленнєві акти, реалізуючи які мовець має на увазі буквально те, що він говорить, і непрямі мовленнєві акти, позбавлені семантичної простоти, вимовляючи які мовець, окрім прямого значення висловлення, має на увазі дещо інше [23, с. 195]. Саме в непрямих мовленнєвих актах адресант реально повідомляє адресату більше, ніж було сказано. Розуміння їхньої іллокуції можливе з огляду на фонові знання, а також обопільну здатність адекватного розмірковування [23, с. 197]. Д. Франк вважає, що «мовленнєвий акт здійснюється непрямо тоді, коли іллокутивний тип, виражений мовними засобами, не збігається з первинною встановленою іллокутивною функцією» [24, с. 257].

У разі вживання непрямого мовленнєвого акту відбувається функційний зсув від прямого прагматичного значення до його вживання у формі іншого мовленнєвого акту. Розуміння непрямих мовленнєвих актів пов'язане із проблемою імпліцитних смислів висловлення в процесі вербальної комунікації, які, будучи недомовленими, стають усвідомленим значенням комунікативних актів. Так, паремія *Дівка, як верба: де посади, то прийметься* є полііллокутивним мовленнєвим актом, оскільки поєднує в своїй структурі експресив, директив і комісив. Однак у конкретній комунікативній ситуації вона може набувати значення репрезентатива, напр.: *Йому здається, що Катря зраджує рідну домівку, що це тільки йому, тому огнищу, належать усі оці піклування, оця турбота, оцей дрібний притулок – від рогачів до комина. І Тарас думає з неохотою: "Он ба, яка! Правду кажуть, що дівка, як верба — де не посади, то прийметься, – їй усе одно, чи в батька, чи в чужих людей..." З досади аж вийшов із хати (Г. Хоткевич) чи експресива, пор.: – *Що за дурний, – каже, – розум у сих дівчат!.. Щоб оце я, після такої праці, випустив із рук самохіль свою здобич! Ні, голубонько, сього в нас не буває. Та й чого тобі убиватись? Хіба я не зумію кохати тебе так як і хто інший? Не плач, моє серденько: привикнеш, дак житимеш за мною**

не згірш, як і за гетьманом. *Дівка, кажуть, як верба: де посади, там і прийметься. Не дуже вгамовалась Леся од такого розважання; рвалась, кричала, здіймала до неба руки.* (П. Куліш).

Натомість паремія *Поспішиши – людей насмішиши* залежно від умов спілкування, контексту комунікативної ситуації може бути прямим мовленнєвим актом, реалізуючись як репрезентатив, пор.:

Його підтримував Роман. Однак Палій не схвалював їхнього гарячування.

– *Поспішиши – людей насмішиши*, – казав він. – *Хіба можемо ми такими нікчемними силами нападати на тисячну залозу? Це ж божевілля! Поки ми не матимемо надійного зв'язку з твоїми, Арсене, доти...* (В. Малик)

У інших текстових фрагментах ця паремія набуває додаткової іллокуції виправдання (1) чи докору (2), напр.:

(1) – *Та що ж тут голову ламати?.. – нервував сват. – Все й так ясно. Я ж не корову у вас купую. Народна мудрість ясно з цього приводу говорить: любиши — так женись!..*

Мати спершу ніби й погодилась.

– *Воно-то й так... Але народна мудрість говорить: **поспішиши – людей насмішиши**. А ви самі бачите, як розгубилась наша куниця. Дайте нам часу гарненько обдумати ваші слова* (В. Чемерис).

(2) – *Пам'ятаєте, як швидко вдалося зробити ваш сад?*

– *Поспішиши – людей насмішиши*, юначе, – *відрізала вона. – Ви все зробили зовсім не так. Потиццали куці де попало. Розбили якісь божевільні клумби.* (К. Паньо)

Зображена комунікація в прикладі (1) модифікує прямий мовленнєвий акт *Поспішиши – людей насмішиши*, надаючи йому додаткового відтінку самовиправдання, тому що адресант доводить допустимість відтермінування сватання. Текстовий фрагмент (2) дає змогу кваліфікувати паремію як непрямий мовленнєвий акт експресив, оскільки мовець висловлює незадоволення з приводу непродуманих дій адресата, які призвели до негативних наслідків.

В окремих випадках на належність до непрямих мовленнєвих актів може вказувати перформативне дієслово, яке змінює, модифікує іллокуцію прислів'я. Так, у текстовому фрагменті – *Сама відчинить, – брат викресав вогню і солодко втяг у себе дим. – Попобігає, попобігає, а тоді й відчинить. Попрошу тебе, брате, це наші родинні болячки, отож **не винось сміття з хати**...* (В. Шевчук) перформатив *прошу* надає паремії *Не винось сміття з хати*, яка належить до класу директивів-заборон, додаткової іллокуції – прохання.

Мовець використовує паремії як непрямі мовленнєві акти «або з метою ввічливого пом'якшення прохань, питань і зауважень, або для того, щоб сказати адресатові неприємне, уникнувши неприємних наслідків для себе» [26, с. 362].

Висновки та перспективи дослідження. Отже, прагматичний аналіз паремій дає змогу описати прислів'я як мовленнєві акти, що відображають особливості етнокомунікації, інтерпретувати їхню іллокуцію залежно від умов уживання в конкретній ситуації. Запропонована методика прагматичного аналізу паремій передбачає кілька етапів. На першому етапі здійснюємо встановлення іллокуції паремійного висловлення. Залежно від інтенції паремійні висловлення можуть набирати смислового статусу ствердження, констатації, обіцянки, попередження, погрози, наказу, вимоги, поради тощо. Другий етап передбачає опис локуції, реалізованої через виконання трьох дій: поєднання фонетичного, фатичного та ретичного актів. Реалізація звукової структури паремійного висловлення здійснюється під час фонетичного акту, лексико-граматична структура паремійного висловлення задіяна в процесі фактичного акту, а смислородження й референтне співвіднесення – у ретичному акті. На третьому етапі встановлюємо перлокутивний ефект прислів'я. Перлокуція паремійного висловлення спрямована на зовнішні наслідки мовленнєвого акту, які виявляються насамперед в реакції адресата. Саме в конкретних умовах реалізації іллокуція прислів'я постає унаслідок локуції як аргумента та перлокуції, яка, задіюючи семантику, орієнтована на результат комунікації. На четвертому етапі прагматично аналізу відбувається з'ясування: прямий чи непрямий мовленнєвий акт реалізує

паремія. Результати дослідження створюють підґрунтя для подальшого вивчення специфіки прагматики українських прислів'їв, зокрема перспективним вважаємо опис інтенції паремій у ситуаціях побутового спілкування.

Список використаної літератури

1. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
2. Полюжин М. М. Напрями та одиниці прагматичного аналізу мовленнєвої комунікації / М. М. Полюжин // Проблеми романо-германської філології. Ужгород: Патент, 2003. – С. 6–20.
3. Карабан В. И. Сложные речевые единицы (прагматика английских асиндетических полипредикативных высказываний) / В. И. Карабан. – К. : Высшая школа, 1989. – 132 с.
4. Формановская Н. И. Коммуникативно-прагматические аспекты единиц общения / Н. И. Формановская. – М. : Ин-т рус. яз. им. А. С. Пушкина; ИКАР, 1998. – 291 с.
5. Минкин Л. М. Аспекты синтезированной теории прагматики / Л. М. Минкин // Вісник Київського лінгвістичного університету. Серія філологічна. 1998. – Т. 1. – № 1. – С. 20–24.
6. Минкин Л. М. Языковой и речевой аспекты теории прагматики / Л. М. Минкин // Вісник Київського лінгвістичного університету. Серія філологічна. – 1999. – Т. 2. – № 1. – С. 6–11.
7. Аристов С. А. Коммуникативно-когнитивная лингвистика и разговорный дискурс / С. А. Аристов, И. П. Сусов // Лингвистический вестник. – Ижевск: Santa Lingua, 1999. – С. 3–15.
8. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с.
9. Серль Дж. Что такое речевой акт / Дж. Серль // Зарубежная лингвистика. – М. : Прогресс, 1999. – Ч. 2. – С. 217–265.
10. Кожина М. Н. Речеведческий аспект теории языка / М. Н. Кожина // Stylistyka XII. – Opole, 1998. – Т. 7. – С. 5–32.
11. Бацевич Ф. С. Нариси з комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. Львів : Видавництво Львівського університету ім. І. Франка, 2003. – 281 с.
12. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен / за заг. ред. І. С. Шевченко. – Х. : Константа, 2005. – 356 с.
13. Сусов И. П. Коммуникативно-прагматическая лингвистика и её единицы / И. П. Сусов // Прагматика и семантика синтаксических единиц. – Калинин, 1984. – С. 3–12.
14. Стронсон П. Ф. Намерение и конвенция в речевых актах / П. Ф. Стронсон // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17: Теория речевых актов. – С. 131–150.
15. Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації / О. О. Селіванова. – Черкаси : Видавництво Чабаненко Ю. А., 2011. – 350 с.
16. Остин Дж. Л. Слово как действие / Дж. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17. Теория речевых актов. – С. 22–129.
17. Демьянков В. З. Доминирующие лингвистические теории в конце XX века / В. З. Демьянков // Язык и наука конца 20 века. – М. : Институт языкознания РАН, 1995. – С. 239–320.
18. Вендлер З. Иллокутивное самоубийство / З. Вендлер // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16. Лингвистическая прагматика. – С. 238–251.
19. Дейк Т. ван. Вопросы прагматики текста / Т. ван Дейк // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1978. – Вып. 8. Лингвистика текста. – С. 259–336.
20. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика / И. М. Кобозева. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – 352 с.
21. Арутюнова Н. Д. Язык цели / Н. Д. Арутюнова // Логический анализ: модели действия. – М. : Наука, 1992. – С. 14–23.
22. Кубрякова Е. С. Номинативный аспект речевой деятельности / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1986. – 160 с.
23. Серль Дж. Косвенные речевые акты / Дж. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17. Теория речевых актов. – С. 195–222.
24. Франк Д. Семь грехов прагматики: Тезисы о теории речевых актов, анализе речевого общения, лингвистике и риторике / Д. Франк // Зарубежная лингвистика. – М. : Прогресс, 1999. – Ч. 2. – С. 254–264.
25. Селіванова О. О. Проблема значення в мовознавстві / О. О. Селіванова // Вісник Черкаського університету. Сер. Філологічні науки. – Черкаси, 2018. – № 2. – С. 3–10.
26. Арутюнова Н. Д. Фактор адресата / Н. Д. Арутюнова // Известия АН СССР. Сер. литературы и языка. – 1981. – № 4. С. – 356–367.
27. Селіванова О. О. Феномен етнічності в етнології та етнолінгвістиці / О. О. Селіванова // Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского: Научный журнал Серия «Филология. Социальные коммуникации». – Симферополь, 2010. – Т. 23 (62). – № 4. – С. 507–516.
28. Селіванова О. О. Явище прецедентності у процесах номінації / О. О. Селіванова // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского: Научный журнал. Сер. Филология. Социальные коммуникации. – Т. 22 (61). – № 2. – Симферополь, 2009. – С. 324–330.
29. Селиванова Е. А. Миф как источник номинации / Е. А. Селиванова // Linguistics and Didactics in the 21st Century – Trends, Analyses and Prognoses II / Ed. by A. Pčolinská. – Prague : Kernberg Publishing – February, 2009. – P. 158–171.

References

1. Selivanova, O. O. (2010). *Linguistic encyclopaedia*. Poltava: Dovkillja-K. (in Ukr.)
2. Poluzhin, M. M. (2003). Types and units of pragmatic analysis of speech communication. *Problems of Romano-Germanic Philology. (Problemy romano-hermans'koyi filolohiyi)*. Uzhgorod: Patent. 6–20. (in Ukr.)
3. Karaban, V. I. (1989). *Complex speech units (pragmatics of English asyndetic polypredicative utterances)*. Kiev: High School (in Russ.)
4. Formanovskaya, N. I. (1998). *Communicative and pragmatic aspects of communication units*. Moscow: ICAR (in Russ.)
5. Minkin, L. M. (1998). Aspects of the synthesized theory of pragmatics. *Bulletin of the Kyiv linguistic University. Philology. (Visnyk Kyivsk'koho linhvistychnoho universytetu. Filolohichna)*. 1. 1, 20–24. (in Russ.)
6. Minkin, L. M. (1999). Language and speech aspects of the theory of pragmatics. *Bulletin of the Kyiv linguistic University. Philology. (Visnyk Kyivsk'koho linhvistychnoho universytetu. Filolohichna)*. 2. 1, 6–11. (in Russ.)
7. Aristov, S. A. & Susov, I. P. (1999). Communicative-cognitive linguistics and colloquial discourse. *Linguistic herald. (Lingvisticheskiy vestnik)*. Izhevsk: Santa Lingua. 3–15. (in Russ.)
8. Batsevich, F. S. (2004). *Basics of communicative linguistics*. Kyiv: Academy (in Ukr.)
9. Searle, J. (1999) *What is a speech act*. In Foreign linguistics. Moscow: Progress. 2, 217–265. (in Russ.)
10. Kozhina, M. N. (1998). Speech aspect of language theory. *Stylistyka XII*. Opole, 7, 5–32. (in Russ.)
11. Batsevich, F. S. (2003). *Essays on communicative linguistics*. Lviv: Publishing House of Lviv University I. Franko (in Ukr.)
12. *Discourse as a Cognitive-Communicative Phenomenon* (2005). Ed I. S. Shevchenko. Kharkov: Constanta (in Ukr.)
13. Susov, I. P. (1984). *Communicative-pragmatic linguistics and its units*. In Pragmatics and semantics of syntactic units. Kalinin. 3–12. (in Russ.)
14. Stronson, P. F. (1986). *Intention and convention in speech acts*. In New in foreign linguistics. Moscow: Progress. Issue 17: Theory of speech acts. 131–150. (in Russ.)
15. Selivanova, O. O. (2011). *Fundamentals of the theory of linguistic communication*. Cherkasy: Publishing house Chabanenko Yu.A. (in Ukr.)
16. Austin, J. L. (1986). *Word as an action*. In New in foreign linguistics. Moscow: Progress. Issue 17: Theory of speech acts. 22–129. (in Russ.)
17. Demyankov, V. Z. (1995). *Dominant linguistic theories at the end of the 20th century*. In Language and science of the late 20th century. Moscow: Institute of Linguistics, Russian Academy of Sciences. 239–320. (in Russ.)
18. Wendler, Z. (1985). *Illocutive suicide*. In New in foreign linguistics. Moscow: Progress. Issue 16: Linguistic Pragmatics. 238–251. (in Russ.)
19. Dake, T. van. (1978). *Questions pragmatics text*. In New in foreign linguistics. Moscow: Progress. Issue: 8. Text linguistics. 259–336. (in Russ.)
20. Kobozeva, I. M. (2000). *Linguistic semantics*. Moscow: Editorial URSS (in Russ.)
21. Arutyunova, N. D. (1992). *The language of the goal*. In Logical analysis: action models. Moscow: Science. 14–23. (in Russ.)
22. Kubryakova, E. S. (1986). *Nominative aspect of speech activity*. Moscow: Science (in Russ.)
23. Searle, J. (1986). *Indirect speech acts*. In New in foreign linguistics. Moscow: Progress. Issue 17: Theory of Speech Acts. 195–222. (in Russ.)
24. Frank, D. (1999). *Seven sins of pragmatics: Theses on the theory of speech acts, the analysis of speech communication, linguistics and rhetoric*. In Foreign linguistics. Moscow: Progress. 2, 254–264. (in Russ.)
25. Selivanova, O. O. (2018). Problems of meaning in linguistics. *Visnyk Cherkaskoho universytetu (Bulletin of the University of Cherkasy)*, 2, 3–11. doi: 10.31651/2076-5770-2018-2 (in Ukr.)
26. Arutyunova, N. D. (1981). The addressee factor. *News of the USSR Academy of Sciences. Ser. literature and language. (Izvestiya AN SSSR. Ser. literaturny i yazyka)*. 4, 356–367. (in Russ.)
27. Selivanova, O. (2010). Phenomenon of ethnic identity in ethnology and ethnic linguistics. *Scientific messages of Tavricheskiy National University. Scientific Journal. Philology and social communications*. Simferopol. 23 (62), 4. (In Ukr.)
28. Selivanova, O. (2009). Phenomenon of precedence in the processes of nomination. *Scientific messages of Tavricheskiy National University. Scientific Journal. Philology and social communications*. Simferopol. 22 (61), 2. (In Ukr.)
29. Selivanova, O. (2009). Myth as source of nomination. *Linguistics and Didactics in the 21st Century – Trends, Analyses and Prognoses II* / Ed. by A. Pčolinská. – Prague : Kernberg Publishing. (In Russ.)

KALKO Valentyna Volodymyrivna,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of Ukrainian linguistics and applied linguistics
The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkassy
e-mail: mkalko@ukr.net

PRAGMATIC ANALYSIS OF UKRAINIAN PROVERBS

Abstract. Introduction. *Proverbs as linguistic symbols, which have a special correlation between of content and form, are characterized by a specific pragmatics, which implies an expression of an intentional strategy of an influence of a generalized, collective addresser on a collective, hypothetical addressee.*

Purpose. *The purpose of this article is to describe the methodology of the pragmatic analysis of Ukrainian proverbs.*

Methods. *The method of pragmatic analysis of proverbs incorporates studies of psycho-, ethno-, sociolinguistics, linguistics of the text, linguosemiotics, linguoculture etc., with a purpose of describing speech acts. The essence of pragmatic analysis is to study human communication dimensions as well as its connections with the language structures. The purpose of the pragmatic analysis in the research – description of the proverb features as the speech acts of the Ukrainian language.*

Results. *Proverbs are fixed linguistic symbols reproduced by the speaker, which are characterized by a communicative purpose, given by the collective addressee – by a folk. They are purposeful speech actions, speech acts of which prompt to study the peculiarities of their pragmatics. The presence of independent illocutions forces in proverbs transforms them into speech acts, which is also the evidence of the discursive nature of the proverbial semiosis.*

Originality. *The proposed method of pragmatic analysis of proverbs involves several stages. The first stage is the installation of illocutions of the proverb. Depending on the intention, proverb statements can gain semantic status of affirmation, ascertaining, promise, warning, threat, order, requirement, advice, etc. The second stage involves a description of the locutionary implemented through the performance of three actions: combination of phonetic, phatic and rhetic acts. The performance of the sound structure of the paronymous utterance is reproducing during the phonetic act, lexico-grammatical structure of the paronymal statement is involved in the process of the phatic act, and meaning and a reference correlation – in the rhetic act. The third stage is an establishment of the perlocative effect of the proverb. First of all, it is used a depicted communication (the term I. Arnold). The perlocution of the proverbial utterance is directed by the external effects of the speech act, which are represented primarily in the response of the addressee. It is in the specific conditions of performance that the illocution of the proverb appears as a result of locution, as an argument and perlocution, which, by employing semantics, is oriented on the result of communication. The fourth stage of the pragmatic analysis is the clarification whether a direct or indirect speech act is performed by a proverb.*

Conclusion. *The pragmatic analysis of the proverbs makes it possible to describe proverbs as speech acts that reflect the specifics of the ethnocommunication, to interpret their illocution, depending on a situation.*

Key words: *proverb, pragmatics, pragmatic analysis, speech act, locution, illocution, perlocution, intention.*

Надійшла до редакції 20.01.19

Прийнято до друку 21.01.19

УДК 808.3-083-55

DOI 10.31651/2076-5770-2019-1-99-103

ТАРАН Алла Анатоліївна,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри
українського мовознавства і прикладної лінгвістики
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького
ORCID 0000-0001-8091-1477
e-mail: alla__taran@ukr.net

ПОШУКОВА СИСТЕМА Й КОРПУС ЯК ІНСТРУМЕНТ ДОСЛІДЖЕННЯ СЕМАНТИКИ СЛІВ

Нові комп'ютерні технології одержання знань, зокрема й знань про мову, відкривають заманливі перспективи для розв'язання практичних і теоретичних лінгвістичних завдань. У статті розглянуто можливості пошукової системи й корпусу мови як інструменту дослідження семантики слів. Варіанти використання пошукових систем ГУГЛ, МЕТА, ШУКАЛКА, Корпусу текстів української мови на порталі tova.info та національних корпусів слов'янських мов з дослідницькою метою проілюстровано на прикладі семантичних інновацій. Неосемантизми сприяють формуванню нових ділянок у когнітивному просторі сучасної української мови, поглиблюють вербалізацію вже відомих українській мові понять. Унаслідок дослідження запропоновано формат бази даних неосемантизмів.

***Ключові слова:** мовна практика, інтернет, пошукова система, корпус мови, неосемантизм, формат бази даних.*

Постановка проблеми. Зорієнтування україністики на використання нових комп'ютерних технологій одержання знань, нового способу дослідницької праці знаменує якісно новий етап її розвитку. У поле наукового пошуку мовознавців потрапляють бази даних про мовні об'єкти, недоступні в «докомп'ютерну» еру лінгвістики, а новий суб'єкт спілкування – комп'ютер – потребує нового апарату опису мови, нових процедур її моделювання, аналізу й синтезу. Водночас система мови, продукти її реалізації в мовній діяльності сучасного українського суспільства – різноманітні усні та письмові тексти – у комп'ютерному середовищі постають в інших іпостасях, обертаються до дослідника новими своїми гранями, що змушує його замислюватися над досі не уявленими проблемами, шукати нових, інших прийомів репрезентації мовної інформації, розробляти засоби спілкування з новим учасником комунікації – комп'ютером.

Будь-яке мовознавче дослідження розпочинається із добору матеріалу й упорядкування картотеки. Якісні й кількісні параметри зібраного матеріалу значною мірою визначають характер наукової праці. Чим багатше репрезентована екземпліфікація певного мовного явища, тим саме дослідження стає глибиннішим, обґрунтованішим і таким, яке претендує на успішніше досягнення поставлених завдань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою аналізу семантики в різний час займалися такі лінгвісти, як Г. Пауль, О. О. Потебня, С. Ульман, В. В. Виноградов, О. І. Смирницький, Д. М. Шмельов, Ю. М. Караулов. В україністиці з'ясуванню природи лексичного значення, системним семантичним зв'язкам присвячено наукові студії Л. А. Булаховського, М. П. Кочергана, О. Г. Муромцевої, Л. С. Паламарчука, В. М. Русанівського, О. О. Селіванової. У процесі вивчення семантичної структури слова посилюється інтерес до смислових зрушень, до змін у семантиці слів. Цінними для осмислення процесів вторинної номінації є публікації Є. А. Карпіловської, Н. Ф. Клименко, Г. Б. Мінчак, І. А. Самойлової, Л. В. Струганець та інших науковців.

Мета статті – простежити відображення зміни семантики слів у пошуковій системі й корпусі мови.

Виклад основного матеріалу. Поява інтернету й створення корпусів текстів різних національних мов значно спростили підготовчий, але надзвичайно значущий для подальшого розгортання дослідження етап. Користувачу достатньо ввести слово в пошукову систему відповідного корпусу, щоб отримати повний індекс його ж слівформ у найближчих і розширених контекстах із відповідною адресацією. Створення емпіричної бази дослідження в такий спосіб забезпечує мінімум витрат зусиль і часу на зібрання даних, обсяг яких водночас суттєво збільшиться. З одного боку, це спростило й полегшило, але, з іншого боку, ускладнило процес аналізу й осмислення такої кількості прикладів.

Інтернет і його кількісні дані, які супроводжують результати пошуку окремих слів і словосполучень, засвідчують досить об'єктивну картину функціонування мови, оскільки в цих даних і їхніх «квантитативних коефіцієнтах» кожного слова виявляється вибірка вихідного матеріалу для різноаспектних узагальнень, що заслуговують на увагу. Проте постає питання, наскільки показова й збалансована текстова база, з якої ми беремо приклади, наскільки їй можна вірити. Стандартна операція пошуку тексту чи окремого слова в руках філолога може стати корисним інструментом лексикографічного дослідження, що ймовірно закінчиться лексикографічним продуктом – словниковою статтею.

За об'єкт обговорення порушених проблем ми обрали неосемантизми, пов'язані з подальшою аспектуалізацією в українській мові певних понять. Поява в семантичній структурі слова нових значень є сьогодні в українській мові одним з потужних механізмів поповнення його лексикону. Термін неосемантизм є ширшим за обсягом змісту, ніж загальноприйняті вторинна номінація, семантична, або внутрішньослівна деривація, оскільки він охоплює і формування нових значень на власному ґрунті в структурі вже наявних слів, і появу нових запозичених слів-значень (первинних і вторинних), і незалежну міжслівну деривацію з повторним використанням тієї ж моделі словотворення. Тому терміном неосемантизація можна позначити всі результати оновлення семантики слова на певному етапі розвитку мови. Загалом активні семантичні зміни стимульовані потребою української мови здобувати нові поля невідомих досі понять.

Потребою для мовознавця є формування бази даних неосемантизмів, що дає орієнтир для перевірки функціонування таких мовних одиниць у сучасних текстах, для визначення перспектив їхнього усталення в системі української мови. Для потреб вивчення динаміки системи мови в усьому спектрі її виявів, на думку Є. А. Карпіловської, необхідне створення «портретів слів», які подавали б відомості не лише про спектр уживання певного слова в текстах різних функціональних стилів, а й про його формальні, семантичні й функціональні властивості в тексті і в системі мови, уможлилювали б відстежування динаміки [1, с. 423]. На нашу думку, зручним для систематизації й узагальнення відомостей про неосемантизми буде такий формат бази даних:

1. Реєстрове слово.
2. Нова дефініція
3. Дефініції: за Словником української мови в 11 т. (1970 – 1980), іншими словниками, виданими до 1991 р.

4. Типи семантичних змін. У сучасній лінгвістичній літературі наявні різні класифікації типів семантичних змін, що спричинюють виникнення похідних значень словесних одиниць. Як зазначає О. Я. Бадеева, логічні класифікації зміни значень ґрунтуються на розгляді змін в обсязі поняття слова. Творці генетичних класифікацій враховують причини змін, а в основі психологічних класифікацій змін значень – різні типи психологічних асоціацій [2, с. 13]. Тому цілком очевидно, що мовознавці виокремлюють кілька варіантів смислових змін, по-різному їх називають й інтерпретують, зокрема: розширення (генералізація) значення; звуження (спеціалізація / конкретизація) значення; переосмислення (шляхом метафоризації або метонімізації, приховане запозичування, дія аналогії, унаслідок яких з'являються омоніми). Приховане запозичування – запозичення нового значення для слова, форма якого вже знайома носіям мови-реципієнта. Щоб з'ясувати причину появи неосемантизму, потрібно встановити наявність / відсутність його зв'язку з

уже наявною семантичною парадигмою слова або ж з реаліями української дійсності. Серед напрямів функціонального розвитку лексики виокремлюють детермінування, термінування, зміни функціонально-стилістичної належності лексичних одиниць. На жаль, у лінгвістиці немає єдиної загальноприйнятої універсальної схеми класифікації семантичних змін, що задовольняла б усіх мовознавців.

5. Синтагматичні відношення. За нашими спостереженнями, вторинні значення мають більшу синтагматичну зумовленість, але менш закріплені парадигматично.

б. Епідигматичні й парадигматичні відношення.

Варіанти використання пошукової системи й корпусів текстів з дослідницькою метою проілюструємо на прикладі неосемантизму *синдром*, що зафіксовано зі значеннями: «комплекс характерних для певного захворювання симптомів» [СУМ, IX, с. 181]; синдром [франц. syndrome грец. Syndrome – той, що разом біжить] – мед. сполучення ознак (симптомів якогось захворювання) [ССІС, с. 625]; СНІД – синдром набутого імунodefіциту [r2u.org.ua]. Сьогодні це слово почало частіше вживатися в мові політикуму зі значенням «комплекс ознак, вирізняльних для певного явища, об'єкта». Тип семантичної зміни – детермінування. Синтагматичні відношення найменувань синдрому виявлено у формуванні складених номінацій: «**Синдром Насірова**»: Вакарчук поставив діагноз державній системі (УП, 11.12.2018); ГПУ звинуватила Денисенку у «**синдромі Парасюка**» і завела справу (УП, 27.12.2015); Росія: **синдром Людоїдки Еллочки** (УП, 28.07.2014); «**Донбаський синдром**». Скільки людей з ним зараз в Україні? (УП, 24.05.2016); **Артемівський синдром**. Прифронтова (УП, 04.08.2014); «**Синдром героя**»: як повернутися до мирного життя (УП, 28.10.2014); «**Синдром завтра**»: чому Порошенко відклав ключові податкові реформи (УП, 13.03.2018); **Кінець ери долара? Китайський синдром** (26.11.2015) **Підкуп на виборах: як подолати синдром 205 округу** (УП, 17.10.2015). Подібні «синдроми» вирізняють явища, небажані для носіїв української мови, які вони оцінюють як загрозу їхньому мирному, стабільному життю; **синдром черствості** (УП, 21.06.2016); **синдром відсутності культури** (УП, 14.08.2015); **синдром стурбованості** (УП, 14.09.2015).

Поява нового значення зумовлена контекстом функціонування слова й внутрішніми семантичними можливостями слова, адже стрижень значення – комплекс ознак чогось – залишається в усіх словосполученнях. Суспільний контекст надає об'єкти з такими комплексами ознак.

Ми протестували пошукові системи ГУГЛ, МЕТА і ШУКАЛКА на формування нового значення слова *синдром*. ГУГЛ за 52 секунди запропонував 19 000 000 результатів пошуку, проте перші 10–15 сторінок не репрезентують нових контекстів функціонування слова. Як зазначає Сідні Лендау, загальна проблема, що постає під час роботи з цитатною картотекою, – це брак прикладів конкретного слововжитку; загальна проблема під час роботи з корпусом – надмір прикладів (“влучень” hits) [3, с. 32].

Можливості розширеного пошуку ГУГЛ передбачають уведення словосполучення: зі словосполученням *донецький синдром* зафіксовано 35 результатів пошуку за 23 с. Як бачимо, особливого полегшення пошуку немає – система унаочнює вже наявні знання про мову, а отже, не передбачає виявлення в ній нових явищ. Таке знання мовознавець уже повинен мати, створюючи запит для пошуку інформації про слово. Українська пошукова система ШУКАЛКА показує результати лише російською мовою із відомим значенням. МЕТА не фіксує статистики і контекстів із новим значенням.

І лише Корпус текстів української мови (КТУМ) на порталі mova.info у підкорпусі «публіцистичні тексти» відображає окремі словосполучення на зразок *трамвайний синдром*, *пострадянський синдром*.

Для порівняння протестували базу даних Neomat, укладену працівниками відділу сучасної лексикології та лексикографії при Інституті чеської мови Академії наук Чеської Республіки. У статтях Neomat не подано тлумачення нового слова *синдром*, однак контекст уживання лексичної одиниці відображає її нову лексичну або синтаксичну сполучуваність, що дає змогу сформулювати дефініцію слова. У Чеському національному корпусі на основі

формул [tag="A.*"] [lemma="syndrom"] та [lemma="syndrom"] [tag="N.*"] визначаємо контексти вживання лексеми. Результати пошуку програма репрезентує у вигляді конкордансу – типу словника, що подає до кожної реєстрової одиниці (слова чи словоформи) усі або вибіркові контексти її вживання, тобто уривки тексту, де вона функціонує. Контекст, який конкорданс подає до кожної лексеми, виконує дуже важливі функції: він потрібний для вибору та актуалізації певного значення; модифікує смисл у межах одного значення; уточнює значення (розширюючи чи звужуючи клас його денотатів); формує оказіональні значення; необхідний для десемантизації тощо.

У Національному корпусі польської мови також за контекстами можна набагато швидше з'ясувати нове значення слова. Перші результати пошуку вже засвідчують *китайський синдром* із новим значенням.

Висновки та перспективи дослідження. Одержання сучасної моделі системи української мови передбачає не лише аналіз й опис форми та семантики лексичних одиниць, їхнє функціонування в текстах, а й створення надійних інструментів для відстежування перебігу її динаміки. Як бачимо, важливою особливістю даних Інтернету як лінгвістичного джерела є можливість безпосереднього звернення до контекстів, у яких зафіксовані вживання потрібного слова. Це важливо для переходу від кількісних характеристик до якісних, від абстрактного інваріанта, представленого в квантитативному коефіцієнті слова, до його семантичних, стилістичних й інших варіантів. Проте пошукова система й корпуси мови не можуть претендувати на повноту відображення динаміки мови, змін у ній, якими б потужними вони не були. На сьогодні, на жаль, пошукові системи потребують удосконалення, адже не відомо, як упорядкувати результати пошуку, було би добре, якби функціонували фільтри того, що ми шукаємо. Або ж мовознавцям треба створювати свої, спеціалізовані пошукові системи, зорієнтовані на виконання наукових завдань.

Список використаної літератури

1. Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П., Клименко Н. Ф., Критська В. І., Пуздирєва Т. К., Романюк Ю. В. Вплив суспільних змін на розвиток української мови : Монографія / Відп. ред. Є. А. Карпіловська. – Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. – 444 с.
2. Бадеева Е. Я. Метонимия имени в общественно-политической лексике английского языка: когнитивный и прагматический аспекты: автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Москва, 2005. – 23 с.
3. Сидні І. Лендау Словники: мистецтво та ремесло лексикографії / Лендау Сидні І. – К.: К.І.С., 2012. – 480 с.
4. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Б. А. Серебренников, Е. С. Кубрякова, В. И. Постовалова, В. Н. Телия, А. А. Уфимцева. – М.: Наука, 1988. – 216 с.
5. Селіванова О. О. Проблема значення в мовознавстві / О. О. Селіванова // Вісник Черкаського університету. Сер. Філологічні науки. – Черкаси, 2018. – № 2. – С. 3–10.
6. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М.: Школа “Языки русской культуры”, 1996. – 288 с.
7. Тараненко О. О. Полісемічний паралелізм і явище семантичної аналогії / О. О. Тараненко. – К.: Наукова думка, 1980. – 115 с.
8. Пауль Г. Принципы истории языка / Г. Пауль. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1960. – 500 с.
9. Ульманн С. Семантические универсалии: пер. с англ. // Новое в лингвистике. – Вып. V: Языковые универсалии. – М.: Прогресс, 1970. – С.250–299.

References

1. Influence of social changes on the development of the Ukrainian language (2017). [resp. ed. I. A. Karpilovska]. Kyiv: Vidavnichiy Dim Demetra Burago (in Ukr.).
2. Badoeva, E. J (2005). *Metonymy of the name in the social and political vocabulary of English : cognitive and pragmatic aspects*. Thesis of Doctor. Philology 10.02.01 «Russian languages». Moscow (in Russ.)
3. Sidney I. Landau (2012). *Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography*. Kyiv: K.I.S. (in Ukr.).
4. *A role of human factor is in language: Language and picture of the world* (1998) / of B.A.Serebrennikov, E. S. Kubriakova, V. I. Postovalova, V. N. Teliya, A. A. Ufymceva. M.: Science (in Russ.).
5. Selivanova, O. O. (2018). Problems of meaning in linguistics. *Visnyk Cherkaskoho universytetu (Bulletin of the University of Cherkasy)*, 2, 3–11. doi: 10.31651/2076-5770-2018-2 (in Ukr.)
6. Teliya, V. N. (1996). Russian phraseology. Semantic, pragmatic and linguocultural aspects. M.: School «Languages of the Russian culture». (in Russ.).
7. Taranenko, O. O. (1980). *Polysemic parallelism and the phenomenon of semantic analogy*. K.: Scientific Opinion (in Ukr.).

8. Paul, G. (1960) *Principles of the History of Language*. Moscow: Publishing house of foreign literature (in Russ.).
9. Ulmann, S. (1970). *Semantic universalies: Trudged. with an eng // New in linguistics. Prod. V: Language universalies. M.: Progress, (in Russ.)*.

TARAN Alla Anatoliyivna,

Candidate of Philology, Associate Professor of Ukrainian and applied linguistics, The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkassy

e-mail: alla__taran@ukr.net

SEARCH SYSTEM AND POWER AS AN INSTRUMENT FOR EXPLORING THE SEMANTIC OF WORDS

Abstract. Introduction. *The emergence of the Internet and the creation of the body of texts of different national languages significantly simplified the preparatory, but extremely important for further deployment of the study stage. It is enough for the researcher to enter the corresponding word body into the search engine in order to obtain the full index of its own word forms in the nearest and extended contexts with the corresponding addressing. Creating an empirical research base in this way provides a minimum of effort and time to aggregate data, which at the same time will increase significantly. On one hand, it simplified and facilitated, but, on the other hand, it complicated the process of analysis and comprehension of such an amount of examples.*

Purpose. *Find out the capabilities of the search engine and the body of the language in the study of changing the semantics of words.*

Methods. *According to research material in the scientific studies, the following methods are used: descriptive (linguistic techniques of observation and generalization), component analysis method (including analysis of dictionary definitions), method of contextual analysis and method of comparative analysis.*

Results. *An important feature of the Internet as a linguistic source is the ability to directly refer to the contexts in which the use of the right word is recorded. This is important for the transition from quantitative characteristics to qualitative, from the abstract invariant, represented in the quantitative coefficient of the word, to its semantic, stylistic and other variants. However, for today, unfortunately, search engines need to be improved, since it is not known how to streamline the search results, it would be nice if the filters of what we are looking for would work. Or linguists need to create their own, specialized search engines, oriented to the fulfillment of scientific tasks.*

Originality. *The variants of the use of search engines GOOGLE, META, SHUKALKA, the Body of texts of the Ukrainian language on the portal mova.info and the buildings of Slavic languages or research purposes are illustrated by the example of semantic innovations. As a result, the format of the database of neosemanticisms is proposed.*
Conclusion. *Перспективу подальших наукових пошуків убачаємо в дослідженні функціонального потенціалу семантичних інновацій.*

Conclusion. *The prospect of further scientific research is seen in the study of the functional potential of semantic innovations.*

Key words: *language practice, internet, search engine, language body, neosemanticism, database format.*

Надійшла до редакції 16.01.19

Прийнято до друку 21.01.19

ЗМІСТ

ЕТНОЛІНГВІСТИКА І ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

Селіванова О. О. Етнокультурна компетенція: когнітивне підґрунтя й мовна репрезентація	3
Кикоть В. М. Семантика метра й ритму в перекладознавчій перспективі	14
Литвин І. М. Метафора в оригіналі та перекладі роману Ю. Винничука «Танго смерті»	30
Могілей І. І. Граматичні трансформації в українських перекладах англomовної художньої прози	35

ГРАМАТИКА І ТЕРМІНОЗНАВСТВО

Калько М. І. Категорія виду і контекст: аспектуально релевантні синтаксеми	42
Коновалова О. В. Ентомологічна номенклатура в ракурсі проблем сучасного термінознавства	50
Гамидова М. Г. гызы О некоторых особенностях морфологического способа образования технических терминов в русском и азербайджанском языках	57
Ганиева Ж. Э. Неглагольные соматические компоненты в современном азербайджанском языке	63
Раджабова С. Ш. гызы Официально-деловой стиль современного английского языка и вопросы словообразования	68

ДИСКУРСОЛОГІЯ І ЛІНГВОПРАГМАТИКА

Велівченко В. Ф. Мова як засіб маніпулятивного впливу (на прикладі англomовного політичного медіадискурсу)	73
Палій В. П., Шевченко О. В. Функції наративного інфінітива в дискурсі франкомовної преси	80
Яригіна В. В. Емоційно забарвлена лексика в українських проповідях	85
Калько В. В. Методика прагматичного аналізу українських паремій	90
Таран А. А. Пошукова система й корпус як інструмент дослідження семантики слів	99

CONTENT

ETHNOLINGUISTIC AND TRANSLATION

Selivanova O. O. Ethnic and cultural competence: cognitive base and verbal representation	3
Kykot V. M. Metre and rhythm semantics in translation studies perspectives	14
Lytvyn I. M. Denotative information: typology and methods of conveying in translation	30
Mogiley I. I. Grammatical transformations in the ukrainian translations of the contemporary english prose	35

GRAMMAR AND TERMINOLOGY

Kalko M. I. Category aspect and context: aspectual relevant syntaxemes	42
Konovalova O. V. Entomological nomenclature in perspective of the modern terminology issues	50
Hamidova M. H. About some specialties of morphology way of technic term forming in Azerbaijan and Russian languages	57
Ganiyeva Z. E. Non-verbal somatic components in the modern Azerbaijan language	63
Rajabova S. Sh. The official business style of modern English and word formation issues	68

DISCOURSE STUDIES AND LINGUISTIC PRAGMATICS

Velivchenko V. F. Language as a means of manipulative impact (on the example of the English-language political media discourse)	73
Paliy V. P., Shevchenko O. V. Functionals of narvative infinitiv in the french-language press	80
Yaryhina V. V. Emotive lexis in Ukrainian sermons	85
Kalko V. V. Pragmatic analysis of Ukrainian proverbs	90
Taran A. A. Search system and power as an instrument for exploring the semantic of words	99

**ВІСНИК
ЧЕРКАСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія філологічні науки
№ 1. 2019

Відповідальний за випуск:
Селіванова О.О.

Відповідальний секретар:
Калько В.В.

Комп'ютерне верстання:
Любченко Л. Г.

Підписано до друку 19.07.2019.
Формат 84x108/16. Папір офсет. Друк офсет. Гарнітура Times New Roman.
Умовн. друк. арк. 10,3. Обл. вид. арк. 10,5.
Замовлення №136. Тираж 300 прим.

Бізнес-інноваційний центр
Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького
18000, Україна, м. Черкаси, бульвар Шевченка, 205.
тел.: (0472) 33-69-05

Свідоцтво про внесення до державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК №3427 від 17.03.2009 р.